

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

INSTITUTUL DE STUDII ENCICLOPEDICE

Enciclopedica

revistă de istorie a științei

și studii enciclopedice

2 (3) • 2012

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE STUDII ENCICLOPEDICE

Enciclopedica

---

revistă de istorie a științei și studii enciclopedice

nr. **2** (3)
iulie-decembrie
2012

Chișinău, 2012

ENCICLOPEDICA

Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice, nr. 2 (3), 2012

Fondator: Institutul de Studii Enciclopedice al Academiei de Științe a Moldovei

Redactor-șef:

Constantin Manolache, dr., conf. univ.

Colegiul de redacție:

Mihai Adauge, cercet. șt.

Clara Agliullina, cercet. șt. (Başkortostan, Ufa)

Mircea Bologa, acad.

Mihai Cimpoi, acad.

Demir Dragnev, m.c.

Maria Duca, acad.

Teodor Furdui, acad.

Ion Jarcuțchi, dr., conf. univ. (redactor-șef adjunct)

Mikola Jelezneak, dr., conf. univ. (Ucraina, Kiev)

Boris Malițki, dr. hab., prof. (Ucraina, Kiev)

Eugen Nicolae, dr. (România, București)

Vladimir Popik, dr. (Ucraina, Kiev)

Uildan Saitov, dr. (Başkortostan, Ufa)

Ion Xenofontov, dr.

Corectori:

Elena Pistrui, Elena Varzari, dr., conf. univ.

Coperta:

Vitalie Pogolșa

Design, procesare computerizată și prepress:

Valeriu Oprea, Natalia Niș

Adresa redacției:

bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, biroul 506, Chișinău, Republica Moldova, MD-2001

Tel.: (+373 22) 277 269 (Ion Jarcuțchi)

Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.

Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

ISSN

CUPRINS

ISTORIA ȘTIINȚEI

Ion DEDIU

Geneza, istoria și evoluția ecologiei: analiză prolegomenică
și paradigmatică (II) 5

Constantin MANOLACHE, Larisa NOROC

Protecția mediului în sistemul educațional al Universității de Stat din Moldova:
evoluție, realizări, perspective 19

Maria DANILOV

Contribuții basarabene la cercetarea limbii române în contextul culturii slave
(secolul al XIX-lea) 29

Victor JUC

Edificarea relațiilor internaționale în perioada postrăzboi rece:
studiu istoriografic 37

CERCETĂRI ENCICLOPEDICE

Клара Ишбулдиновна АГЛИУЛЛИНА

Региональные энциклопедии и библиография: особенности взаимодействия
Enciclopediile regionale și bibliografia: particularitățile interacțiunii 60

В.И. СЫРФ

Гагаузская энциклопедия. Концепция, принципы и проспект издания
Enciclopedia găgăuzilor. Conceptul, principiile și prospectul ediției 64

CERCETĂRI BIOGRAFICE

Ion JARCUȚCHI

Iachim Grosul – savant și organizator al științei din Republica Moldova 69

Anatol EREMIA

Academicianul Nicolae Corlăteanu: opinii privind unele aspecte și probleme
ale limbii române 74

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Ion JARCUȚCHI

Omagiul comunității academice pentru primul președinte
al Academiei de Științe a Moldovei academicianul Iachim Grosul 81

RECENZII. PREZENTĂRI DE CARTE

Alexe RĂU

Un dicționar poliglot de excepție 84

CONTENTS

HISTORY OF SCIENCE

Ion DEDIU

Genesis, history and evolution of the ecology: a prolegomena and paradigmatic approach (II) 5

Constantin MANOLACHE, Larisa NOROC

Scientific research of the environmental protection at the State University of Moldova: evolution, achievements, perspectives 19

Maria DANILOV

Bessarabian contributions to study of romanian language in the context of slavica culture (XIXth century) 29

Victor JUC

Building of the international relations in the post-cold war period: a historiographical study 37

ENCYCLOPEDICAL RESEARCHES

Klara AGLIULLINA

Regional encyclopedias and bibliography: features of interaction 61

V.I. SYRF

The gagauz encyclopedia. Concepts, principles and prospects of the edition 65

BIOGRAPHICAL RESEARCHES

Ion JARCUȚCHI

Iachim Grosul – scientist and science manager in the Republic of Moldova 71

Anatol EREMIA

Academician Nicolae Corlăteanu: opinions on some aspects and problems of the romanian language 76

SCIENTIFIC LIFE

Ion JARCUȚCHI

The academic community pays homage to first president of the Academy of Sciences of Moldova, academician Iachim Grosul 83

REVIEWS. BOOK PRESENTATIONS

Alexe RĂU

An outstanding multilingual dictionary 87

GENEZA, ISTORIA ȘI EVOLUȚIA ECOLOGIEI: ANALIZĂ PROLEGOMENICĂ ȘI PARADIGMATICĂ (II)

GENESIS, HISTORY AND EVOLUTION OF THE ECOLOGY: A PROLEGOMENA AND PARADIGMATIC APPROACH (II)

Ion DEDIU¹

REZUMAT

A fost analizată contribuția naturaliștilor români la dezvoltarea ecologiei încă din Antichitate (anii 2500 î.Hr.). Prin cercetările sale, naturaliștii și biologii au reușit să promoveze știința ecologică română pe primul loc al științei mondiale. Savanții români (Gr. Antipa, N. N. Constantinescu and N. Georgescu-Roegen etc.), creând o știință nouă – bioeconomia, au contribuit la elaborarea conceptului global al dezvoltării durabile.

Cuvinte-cheie: natură, ecologie, organisme, biologie, animale, plante, știință, existență.

ABSTRACT

The contribution of Romanian naturalists to the development of ecology, since ancient periods (2500 years) is being analysed.

By their research, the naturalists and biologists have managed to promote the Romanian ecological science on the first place in the world science. The Romanian scientists (Gr. Antipa, N. N. Constantinescu and N. Georgescu-Roegen etc), creating a new science bioeconomy, have contributed to work out a global concept on sustainable development.

Keywords: Nature, ecology, organisms, biology, animals, plants, science, existence.

Primul naturalist din timpul lui Darwin care imediat după apariția „Originii speciilor...” a început să propage cu mare entuziasm această lucrare revoluționară a fost tânărul biolog german Ernst Haeckel (1834–1919). În anul 1863 acesta sublinia că noua învățătură „reprezintă o realizare care schimbă toată concepția [despre lume]”. Această idee a fost pusă de Haeckel la baza lucrării sale principale „Generelle Morphologie der Organismen” („Morfologia generală a organismelor”, 1866) în 2 volume, cu un subtitlu sugestiv: „Bazele generale ale științei despre formele organice bazată mecanic pe teoria evoluției, reformată de Ch. Darwin”. Aici pentru prima dată apare

și noțiunea de **ecologie**, ca termen științific cu o definiție clară, univocă: „prin ecologie noi subînțelegem știința generală despre relațiile organismelor cu mediul înconjurător, unde includem toate condițiile de existență într-un sens larg al acestui cuvânt... Ele sunt, parțial, de origine (natură) organică și parțial anorganică”. În lucrarea sa din anul 1866 și în cele ulterioare Haeckel de câteva ori revine la noțiunea de ecologie, numind-o diferit: „Fiziologia interrelațiilor organismelor cu mediul și între ele”; „despre toate interrelațiile încalcitate între plante și animale și între ele și mediul înconjurător”; „...despre viața casnică a organismelor”; „știința despre economia,

¹ **Ion Dediu**, doctor habilitat în biologie, profesor universitar, membru corespondent, Institutul de Ecologie și Geografie al AȘM.

„gospodărirea naturii” (să ne amintim aici de Linné și Lyell, care foloseau aceeași sintagmă „economia naturii”); „știința relațiilor”, „perilologie”, „bionomie” (termen folosit, independent de Haeckel, și de E.R. Lankester, 1889), „etologie” etc.

Formal însă, din punct de vedere istorico-lingvistic, termenul „ecologie” a existat și până la Haeckel și îl găsim într-o scrisoare particulară, din 1858, a lui Henry David Thoreau adresată unei rude sale, în care se notează că „Domnul Hoar în Concorde se ocupă cu botanica și ecologia...” (citată după P. H. Ocher, 1959).

Și totuși prioritatea privind fondarea ecologiei ca știință (și ca noțiune semantică, științifică) îi aparține incontestabil lui Ernst Haeckel (1866), prioritate menționată în majoritatea monografiilor și manualelor de specialitate.

Analizând toate variantele folosite de Haeckel privind definiția ecologiei ca știință, putem face următoarele concluzii generale:

1. Fondatorul ecologiei ca știință biologică de sine stătătoare este E. Haeckel; el nu a ajuns accidental la concepția sa, nu a procedat la o simplă invenție lingvistică a unui oarecare nou termen (drept că Haeckel era un mare și pasionat amator în acest domeniu), după cum pretind unii autori (Kașkarov 1933, 1945; Naumov, 1955; Alle a. oth, 1949; Stauffer, 1957; Vedenov, 1965 etc.). Data de 14 septembrie (când autorul a semnat prefața la „Morfologia generală...”) poate fi socotită ca „ziua de botez” a ecologiei ca știință. Acest moment crucial în istoria științelor naturale a fost determinat, ca o necesitate istorică, de evoluția gândirii umane de acumularea de date, idei, ipoteze, concepții și teorii, urmând (timp de 2000 de ani) linia logică ascendentă Aristotel – Linné – Lyell – Lamarck – Darwin – Haeckel, linie (curbă ascensivă) care, parcurgând etapele succesiunii prolegomenelor și paradigmelor respective, a atins astăzi culmea („asimptota superioară”) exprimată prin abordarea sistemică a ecosistemului – obiectul nostru central și unic de cercetări.

2. Prin actul de fondare a ecologiei și de cercetări nemijlocite pe teren, E. Haeckel a contribuit decisiv atât la consolidarea acestei științe, cât și la implementarea și perfecționarea (îmbogățirea cu noi argumente) teoriei evoluționiste darwiniste.

3. După cum s-a dovedit a fi puțin mai târziu, grație talentului său creativ, anume E. Haeckel a dat un impuls revoluționar biologiei ca atare, eliberând-o din încorsetarea seculară statică, descriptivistă și situând-o pe o bază metodologică cu totul nouă – *studiul proceselor biologice în dinamica lor istorică naturală (determinismul istoric) și cauzală (cauzalitatea recentă)*.

Spre regret, această nouă știință biologică cu greu a prins rădăcini în sistemul științelor biologice (sinbiologice). Au fost multiple cauze:

1) Însăși ecologia, ca și orice altă nouă știință, n-a putut imediat, accidental să-și ocupe nișa liberă pregătită timp de peste 2000 de ani de însăși istoria logică a științelor naturii în general și a biologiei, în particular, din care ecologia face parte, cu atât mai mult că structura și principiile noii științe elaborate de Haeckel erau prea neobișnuite pentru cititorii de la mijlocul secolului XIX;

2) teoria evoluției elaborată de Darwin (și ea, în mare parte, șocantă pentru majoritatea naturaliștilor din aceeași perioadă), pusă la baza „Morfologiei generale a organismelor”, foarte greu pătrundea în conștiința oamenilor de știință (nu mai vorbim de cititorul de rând);

3) lucrarea „Morfologia generală a organismelor” a fost scrisă într-un stil greoi, prea sofisticat, încărcată cu o sumedenie de noi termeni de origine greacă, foarte greu accesibili pentru cititori, mulți termeni fiind inutili (slăbiciunea lui Haeckel!). De aceea autorul, înțelegând acest neajuns și ținând cont de sfaturile insistente ale colegilor, de exemplu, al lui Gegenbauer, Reimer etc., a simplificat considerabil maniera de expunere a concepției noii biologii. Cu această ocazie a editat o broșură aparte „Istoria naturală a facerii lu-

mii” (1868), care s-a dovedit a fi foarte accesibilă pentru publicul larg, astfel suportând 12 ediții! Prin această lucrare E. Haeckel a contribuit enorm atât la implementarea ideilor sale biologice originale, cât și la propagarea teoriei selecției naturale a lui Ch. Darwin;

4) caracterul conservator, atât de caracteristic comunității academice din acea vreme, îndeosebi celei din Germania secolului XIX, unde dominau încă puternic ideile *biostatice* (termenul îi aparține chiar lui E. Haeckel). Până la sfârșitul acestui secol în spațiul german – baștina (Alma Mater) ecologiei – nu a apărut nicio lucrare științifică serioasă în susținerea ecologiei lui Haeckel; mai mult decât atât, nici chiar naturaliștii germani consacrați (Jager, 1874; Möbius, 1877; Semper, 1880; etc.) nu pomeneau în lucrările lor, realmente valoroase, despre concepțiile lui Haeckel. De exemplu, Semper chiar în zeflema denumea teoria acestuia „heckelism”. Aceeași atitudine negativă au demonstrat-o și doi cunoscuți biologi ruși – I. P. Borzenkov (1881) și M. A. Menzbir (1920). K. Möbius (1877), care a introdus în ecologie una din noțiunile fundamentale „b i o c e n o z a”, nici n-a pomenit, măcar în trecut cu această ocazie, despre ecologie.

Paradoxul rezidă în faptul că noțiunea de ecologie mai întâi a prins rădăcini nu în Germania, ci în Rusia, unde, probabil, naturaliștii s-au dovedit a fi mai receptivi față de noutățile științelor novatoare. Evenimentul s-a produs grație lui I.I. Mecinikov (1845 – 1916) care, luând cunoștință de lucrarea lui Haeckel, a comentat-o într-o manieră simplă, liberă și accesibilă, publicând-o în limba rusă sub denumirea „Învățătura despre formele lumii organice...” (1869). Același lucru s-a întâmplat și în Anglia, unde președintele Asociației Britanice pentru Susținerea Științei fiziologul I. Burdon-Sanderson în anul 1893 a apreciat înalt concepția ecologică a lui Haeckel.

Așadar, spre sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX ecologia a început treptat să apară tot mai frecvent pe paginile publicațiilor științifice, ea fiind comentată, precizată și perfec-

ționată, prin contribuția unor aprigi adepți. De exemplu, botanistul danez E. Warming (1895) publică prima lucrare în domeniul ecologiei plantelor – „Geografia oecologică a plantelor”, iar zoologul american S. Forbes (1887) a propus propria interpretare a noțiunii „ecologie”, atribuindu-i întregul complex de probleme zoologice aplicate. Savanții germani C. Schröter și O. Kirchner (1896, 1902) deja deosebeau *autecologia* și *sinecologia*, propunere care a fost acceptată la Congresul Internațional de Botanică (1910).

Prima lucrare ecologică de sinteză a fost a americanului Ch. C. Adams (1913) – „Manual pentru studierea ecologiei animalelor”, conform căruia ecologia ca știință de sine stătătoare (el nu o confunda cu biologia în sens restrâns) este constituită din 3 compartimente de bază: 1) ecologia indivizilor; 2) ecologia agregatelor [de organisme] și 3) ecologia asociațiilor. Prin noțiunea de „agregat” Adams înțelegea comunitățile ereditare, adică familiile, ceea ce ulterior a însemnat populațiile. Noțiunea de asociație a devenit similară cu comunitatea de organisme (a diferitor specii, populații). Această viziune a autorului american a constituit un pas enorm spre ecologia generală.

O poziție similară a exprimat-o și zoologul german R. Hesse (1912, 1924), care a inclus, ca și Haeckel, în definiția ecologiei „toate relațiile animalelor cu mediul înconjurător”. El deosebea foarte clar două tipuri de relații: a) intraspecifice (între sexe, părinți și urmași, între diferiți indivizi) și b) interspecifice (simbioză, sinecie, parazitism, prădător – pradă, biocenoză etc.). Deopotrivă cu factorii fizico-chimici, inclusiv hrana, autorul a evidențiat și relațiile organismelor cu spațiul pe care-l ocupă, o remarcă cu totul nouă în ecologia din acea vreme. Hesse (1924) a definit, analog lui Haeckel, astfel ecologia: „Ecologia este știința despre relațiile ființelor vii cu mediul lor înconjurător, atât ne viu, cât și viu; știința despre viața casnică (oikos) de toate zilele a animalelor”.

Eminentul ecolog american V. E. Shelford (1913, 1915, 1929), ca și C. Semper (1876), la început vedea în ecologie o „ramură a fiziologiei ce studiază organismul integru cu procesele vitale comune, spre deosebire de fiziologia specială a organismelor...”. Mai târziu Shelford (1929) a ajuns la concluzia că în calitate de obiecte ale „bioecologiei” servesc numai comunitățile de organisme (speciile) și această știință însăși este „sociologia organismelor”. Dar, trecând printr-o serie de contradicții (confuzii) semantice, savantul american a propus o definiție exhaustivă, destul de modernă, a științei în cauză: „Ecologia studiază nu numai relațiile organismelor în cadrul comunității, constituite din diferite specii, dar și relațiile fiecărui specii cu mediul său înconjurător ca *un întreg* (!) și cu fiecare condiție (componentă) a acestuia în parte...” V. E. Shelford în lucrarea „Ecologia de laborator și de câmp” (1929) a făcut distincția dintre ecologie și alte domenii ale biologiei: „1) *fiziologia* (biochimia și biomecanica), care exprimă procesele vieții în termenii fizicii și chimiei; 2) *zoologia generală* și *botanica generală*, care studiază lumea vegetală și animală din punctul de vedere al evoluției (embriologia, anatomia, sistematica) și 3) *bioecologia* care este sociologia organismelor. Ea le studiază în cadrul comunităților, mari sau mici, care se dezvoltă, cresc, ocupă noi teritorii, concurează și mor...”

Ecologul american R. N. Chapman (1931), urmându-l pe V. E. Shelford în privința aspectelor doctrinare biocenotice, ajunge la concluzia că „ecologia este o știință despre comunități” și că „studiul relațiilor unor specii cu mediul, efectuat în afara comunității și fără a ține cont de proprietățile naturale ale habitatului și a asociațiilor, nu intră în zona de interese a ecologiei, în sensul strict al cuvântului [noțiunii]”.

A. S. Pearse (1926) în monografia-manual „Ecologia animalelor”, repetând în linii mari definiția clasică a ecologiei, pune accentul principal pe interacțiunile și interrelațiile dintre organisme și mediu, definind-o astfel:

„Ecologia reprezintă o ramură a științei biologice care se ocupă cu relațiile organismelor și mediului înconjurător. Ea are de a face cu reacțiile organismelor individuale sau ale grupurilor de organisme la stimulii din mediul înconjurător și cu schimbările acestui mediu provocate de activitatea organismelor [subliniat de noi – I.D.]”. Astfel de viziune asupra dependenței mediului de activitatea organismelor vii apare pentru prima dată în istoria ecologiei, dat fiind faptul că în majoritatea cazurilor analiza relațiilor organism–mediu este efectuată unilateral (paradoxal!), subliniindu-se numai dependența organismelor de mediu. Este un detaliu, dar dialectic fundamental.

Merită o deosebită atenție și primele metode cantitative de cercetare ecologică pe teren, propuse și implementate de către: V. Hensen (1887) cu metoda sa pentru studierea *planktonului*, C. G. Petersen (1911) – metoda studierii cantitative și calitative a faunei acvatice de fund (a *bentosului*), F. Dahl (1903) și S. A. Forbes (1908) – metoda evaluării cantitative a faunei de uscat etc.; în domeniul analizei matematico – statistice și a modelării matematice a proceselor ecologice: P. F. Verhulst (1838), A. J. Lotka (1925), G. F. Gauze (1934), U. D’Ancona (1954), V. Volterra (1926, 1931), R. Pearl (1927, 1930), R. Margalef (1958, 1962, 1968), R. Macarthur (1955, 1968), V. V. Menshutkin (1964, 1974) etc.

Un aport cu totul deosebit, inestimabil în dezvoltarea ecologiei l-a adus zoologul englez Ch. Elton care, prin lucrarea sa fundamentală „Ecologia animalelor” (1927), a dat acestei științe un impuls puternic într-o nouă direcție. Elton a instalat clar punctul de greutate a domeniilor ecologiei: de pe studierea indivizilor în relațiile lor cu mediul pe comunitățile de organisme și, respectiv, pe relațiile biotice intrabiocenotice. În acest sens poziția metodologică a lui Elton este similară cu cea a lui Chapman și, parțial, a lui Shelford. Pentru confirmarea celor menționate vom trece în revistă principalele probleme, pe care le tratează autorul în cartea sa (care a

suportat 10 ediții!): distribuția animalelor în comunitate; succesiunea ecologică; factorii de mediu; comunitatea de animale; paraziții; efectivul animalelor; timpul și comunitatea de animale; schimbarea efectivului animalelor; dispersia; metodele ecologiei; ecologia și evoluția. Deosebit de productivă, din punct de vedere teoretic și practic, a devenit și concepția lui Elton (1927) despre *piramidele ecologice*. Așadar, abordarea biocenotică de către autor a problemelor ecologice devine evidentă și univocă. Alt mare merit al lui Elton constă în permanenta lui insistență asupra importanței practice a ecologiei, implementarea în practică (agricultură, cinegetică, piscicultură, silvicultură, ocrotirea naturii etc.) a principiilor teoretice și a metodologiei ecologiei, ceea ce comportă un interes deosebit: pe de o parte, progresează practica, pe de altă parte, însăși ecologia se îmbogățește cu noi date, noi principii (abordări), noi generalizări (sinteze), contribuind indiscutabil la progresul ei.

Un rol important, direct sau indirect, în dezvoltarea de mai departe a ecologiei l-au jucat și naturaliștii (biologii) ruși și sovietici: N.A. Severțov cu lucrarea sa „Fenomene periodice ale fiarelor, păsărilor și reptilelor” (1855); A.A. Midendorf (1878), V.V. Dokuceaev (1898), G.F. Morozov (1912), V.I. Vernadskii (1926, 1965); V.N. Beklemisev cu lucrarea sa „Noțiunile principale ale biocenologiei” (1931), D.N. Kașkarov (1933, 1944), A.N. Formozov (1935), M.S. Ghiliarov (1954), A. M. Ghiliarov (1990), B.G. Ioganzen (1959), L.G. Ramenskii (1910), G.A. Novikov (1970, 1979), V.N. Sukaciov (1942, 1945, 1947, 1964), I.S. Șvarț (1969, 1970), N.P. Naumov (1955, 1963), G.G. Vinberg (1960), V.D. Fiodorov (1977, 1980), I.I. Dediu (1989, 2006, 2007, 2010), N.F. Reimers (1994), G.S. Rozenberg, D.P. Mozgovoi, D.B. Ghelasvili (1999) etc. D.N. Kașkarov a publicat o lucrare cu un titlu destul de semnificativ: „Mediul și comunitatea” (1933), care a servit atât în calitate de sinteză a realizărilor

și concepțiilor ecologiei de până la începutul a. 30 ai sec. XX, dar și ca primul manual de ecologie în Rusia (fosta URSS).

Dorind să sublinieze rolul funcțional al organismului în relațiile cu mediul înconjurător, D.N. Kașkarov (1933) scrie: „...ecologia este știința care studiază reacția organismelor (atât a anumitor specii, cât și a grupărilor de organisme, comunități, biocenoze) la acțiunea mediului înconjurător. Ecologia studiază nu ceea ce este specia, ci *ceea ce ea face...* *Protecția pe habitat* este caracteristica de bază a studiului [abordării] ecologic...”

D.N. Kașkarov, care pe drept cuvânt poate fi calificat ca unul din fondatorii ecologiei în URSS, menționând relațiile acestei științe, îl citează pe Barrington Moor („The Scope of Ecology”, 1920): „Viața este controlată de două mari forțe – de ereditate și mediu, iar ecologia este știința care are de a face cu mediul. Ea acopere (nu substituie, subliniază Kașkarov) astfel tot câmpul [domeniul] biologiei și într-un mod sau altul este legată de fiecare știință care se referă la viață”.

Semnificativă este și viziunea lui D.N. Kașkarov despre metodologia studiului ecologic: „...ecologia studiază complexul [pustiu, stepă, pădure, pășune alpină etc.], ea abordează fenomenele din punct de vedere sintetic”. „Acesta este caracteristica cea mai importantă a ecologiei: orice fenomen este studiat în legătură cu complexul înconjurător...”. Fiindcă „rețeaua vieții reprezintă un complex foarte amplu. Dacă vrei să stăpânești viața... trebuia s-o studiezi ca pe un complex”. Astfel Kașkarov (sublinierile ne aparțin) a anticipat cu 35 de ani principiul abordării sistemice (teoriei generale) a lui L. fon Bertalanffy (1966).

O contribuție esențială la dezvoltarea ecologiei, anticipând cu 50 de ani viziunea ei modernă, *holistă*, au adus și alți savanți ruși: V.V. Dokuceaev (1898), G.F. Morozov (1912), V.N. Sukaciov (vezi lucrările citate mai sus), care, prin succesiune istorică, rar întâlnită în știința mondială, au constituit o linie lo-

gică, neîntreruptă timp de peste 50 de ani, cu aceleași nume Dokuceaev – Morozov – Sukaciov, încă neîntrecută de nimeni din compatrioții acestora și nu numai... Anume abordarea holistică a fenomenelor naturii i-a permis lui V.N. Sukaciov să fundamenteze o știință (compartimentul central al ecologiei de astăzi) numită *biogeocenologia*, ceea ce a constituit un eveniment crucial în evoluția ecologiei. Noțiunea de *biogeocenoză* alături (de fapt aproape ca sinonim) de *ecosistemul* lui A. Tansley (1935), s-a dovedit a fi cei mai productivi termeni ai ecologiei moderne. Din păcate însă, în această problemă semantică discuțiile foarte sofisticate, interminabile, dar deloc exhaustive, sunt cu totul contraproductive.

În continuare vom jalona, din lipsă de spațiu, numai contribuțiile esențiale din perioada (cele de a doua jumătate a secolului XX din Europa și SUA). De exemplu, R Pearl (1927, 1939), lucrarea capitală a lui W.C. Allee: „Principiile ecologiei animalelor” (1949), J. Braun-Blanquet (1921, 1932), L.R. Dice (1952), A. G. Tansley (1935), R. Dajoz (1971), L. B. Slobodkin (1962, 1964), R. H. Whittaker (1953, 1970, 1975), E. Pianka (1978), R. Margalef (1958, 1962, 1968), R. MacArthur (1955, 1968), W. Tieschler (1955, 1965), G. L. Clarke (1954), M. Bagon, Harper J. L., Towncend C. R. (1986), W. Kühnelt (1965, 1970), F. Schwerdtfeger (1963, 1978), A. Macfadyen (1963), B. Stugren (1982, 1994), N. Botnariuc (1992, 2003), N. I. Botnariuc și A. Vădineanu (1982) etc.

Un loc aparte în ecologia didactică îi aparține lui E. Odum, autorul celor mai moderne tratate de ecologie și al multor lucrări științifice fundamentale (1945, 1963, 1964, 1971, 1975, 1977, 1983 etc.). Un eveniment cu totul deosebit l-a constituit și apariția primelor publicații științifice periodice (reviste, jurnale) de specialitate: „Journal of Ecology”, „Ecological Monographs”, „Ecology”, „Journal of Animal Ecology”, „Jurnal ekologii i biotehnologii” (1931) etc. Au început să apară primele societăți în domeniu: „Societatea Eco-

logică Britanică” (1913, cu 300 de membrii), „Societatea Ecologică a Americii” (1915, cu 650 de membri) etc. De asemenea primele lucrări de sinteză și manuale (de exemplu: Forbes, 1887, 1908; Adams, 1913; Shelford, 1913, 1929; Ekman, 1922, 1935; Hesse, 1924; Pearse, 1926; Elton, 1927; Chapman, 1931; Shelford, 1911, 1913, 1929; Clements, 1916, 1928; Kașkarov, 1933, 1938, 1945 etc.).

Acestea și alte exemple concrete ne permit să facem o concluzie generală: cu toate că știința despre relațiile reciproce între organismele vii (sistemele de organisme) și mediul înconjurător, biotic și abiotic, a parcurs un drum atât de lung (2500 de ani!) anevoios (dramatic, poate unica dintre toate științele naturii), astăzi putem constata fără ezitare că ecologia s-a stabilit bine și definitiv pe propriile ei picioare, ocupând locul său cuvenit (nișa) în sistemul științelor biologice, respectând întocmai rigorile scientologice.

Analizând geneza și etapele evoluției (prolegomenele și paradigmele) ecologiei, vom constata că acumularea primară de capital intelectual (științific) ar fi fost imposibilă fără experiența ecologică, fie și foarte primitivă, dar suficientă din punct de vedere utilitar, pe care omul de acum circa 100 mii de ani (poate și mai mult) o acumula, utiliza și transmitea din generație în generație. Fără îndoială că fără această cunoaștere omul, în primul rând, nici n-ar fi perpetuat ca specie biologică. Acumulările de date, cunoștințele „organizate”, scrise (științifice) au venit cu mult mai târziu, trecând prin faza de scrieri folclorice, istorice, de legende, povestiri mitologice etc. De exemplu, „Ramaiana”, „Mahabharata”, „Vedele” din India Antică etc. scrierile cuneiforme de pe plăcuțele de argilă arsă din Mesopotamia etc. Dar iată că vine epoca lui Aristotel, fondatorul tuturor științelor, inclusiv a biologiei, care, după cum am menționat mai sus, ne-a lăsat și unele observații ecologice interesante. De la Aristotel, Theofrast, Hipocrate, Anaxagoras, Ptolomeus etc. se începe perioada științifică a istoriei studiului naturii, inclusiv a viitoarei

ecologii, istorie care a condus succesiunea paradigmelor până la fondatorul ei oficial și de facto E. Haeckel, apoi după el până în zilele noastre. Ceea ce înseamnă că Barrington Moor (1920) avea perfectă dreptate când scria: „Ecologia este nouă numai după denuțire, nu însă și în realitate”.

Așa cum se cuvine în cercetările istorico-științifice (a evoluției unei anumite științe), istoria ecologiei după Aristotel o putem diviza în 2 etape distincte: 1) de la Aristotel (a. 384–322 î.Hr.) până la E. Haeckel (1866), acumularea de date științifice, elaborarea unor principii, noțiuni și idei ecologice și 2) după Haeckel până în prezent – etapa stabilirii și evoluției ecologiei ca știință de sine stătătoare.

Deoarece prima etapă a fost analizată suficient, în continuare vom trece direct la cea de a doua, dar nu înainte de a concluziona că fără întâia etapă, la fel și fără etapa antearistoteliană astăzi poate destinul științei noastre ar fi fost altul.

Ecologia ca știință, subiectul, sarcinile și metodele specifice de studiu, terminologia, locul ei în structura științelor biologice, relațiile cu alte domenii de cercetare etc. merită o atenție specială în ceea ce privește geneza și succesiunea paradigmelor respective.

Prima perioadă, imediat posthaeckeliană poate fi denumită cea a *reducționismului autecologic*, care a durat de la E. Haeckel până la începutul anilor '60 ai secolului XX. Esența acestei paradigme, care se mai numește și *paradigma mezologică*, constă în aceea că distribuția în spațiu și numărul organismelor unei anumite specii se explică prin reacția respectivă a individului (speciei) la acțiunea unui factor concret de mediu. Aici ecologia se manifestă ca o continuare directă a fiziologiei organismelor în condiții naturale. Astăzi unii ecologi și filosofi își permit luxul de a critica (unii chiar cu vehemență) acest mod reducționist de abordare a relațiilor organism – mediu. Bineînțeles că este inacceptabilă orice manifestare exagerată (dominantă) a metodologiei reducționiste, ca uni-

ca modalitate de abordare a unei probleme științifice. Pe de altă parte negarea totală a reducționismului este o altă extremă metodologică. Dacă un obiect, o valoare, un organism (individ, specie, populație), fenomen etc. se analizează prin modalitatea reducerilor la concepte, structuri, legi sau configurații mai simple, dar în contextul unui sistem de obiecte, valori, organisme, fenomene etc., atunci metodologia reducționistă este binevenită și în unele cazuri, chiar necesară, chiar obligatorie. Fiindcă orice sistem este constituit din componente concrete, care deseori cer să fie cunoscute, fiecare în parte, în detalii și particularități relativ intrinsece, pe care nu le putem ignora. Ca să înțelegem profund mecanismele funcționării întregului trebuie să cunoaștem detaliile, dar în cadrul acestui sistem. De exemplu, orice ecosistem natural este format din populații a mai multor specii de plante, animale și microorganisme (bacterii, fungi), însă fiecare din ele aduc aportul lor la funcționarea sistemului, îndeosebi dacă e vorba despre specii dominante, subdominante, edificatoare, consorte etc., care, bineînțeles, cer să fie cunoscute amănunțit, fiindcă ele sunt actorii care joacă rolurile concrete în piesa biocenozelor pe scena biotopului ecosistemului respectiv.

Prin urmare, paradigma mezologică a fost inevitabilă, oportună și utilă, fiindcă aplicarea cu grijă a ei a dat posibilitatea să se sintetizeze și să se clasifice, mai mult sau mai puțin riguros, „monblanul” de date ecologice acumulate pe parcursul miilor și sutelor de ani. În afară de aceasta, abordarea reducționistă a dat posibilitate să se descifreze, pe de o parte, mecanismele reacțiilor concrete ale indivizilor (speciilor) la acțiunea factorilor de mediu, pe de altă parte, înșiși acești factori au început să fie priviți cu totul altfel, dintr-o perspectivă concret ecologică, nu ca niște simpli componente fizici sau chimici ai mediului înconjurător, izolați de materia vie.

Anume acei ecologi care au înțeles esența ecologiei, a relațiilor organism–mediu, fie și

la nivel reduționist, au contribuit considerabil la progresul acestei științe, edificându-i o bază conceptuală (teoretică) solidă. Ne referim în primul rând la descoperirea unor legi fundamentale, de exemplu: *Legea minimumului a lui Liebig (1840)*, *Legea toleranței a lui Shelford (1913, 1929)*, *Legea efectului combinat al factorilor de mediu a lui Mitscherlich (1909, 1921)* – *Baule (1918)* etc., fapte ce au dat ecologiei o nouă substanță, noi dimensiuni și perspective atât din punct de vedere teoretic, cât și metodologic, aplicativ etc.

Cu toate acestea însă modalitatea de gândire autecologică, pe la sfârșitul anilor '50 ai sec. XX, nu mai putea satisface noile imperative științifice și practice. De exemplu, în urma implementării în biologie, inclusiv în ecologie, a noțiunii și concepției de *populație* (preluată din demografie), paradigma autecologică s-a dovedit a fi, din punct de vedere metodologic, neputincioasă, deoarece, din perspectiva general biologică, ecologică, dar și metodologică (matematico – statistică și relativistă) populația este cu totul altceva decât un individ sau chiar o sumă simplă de indivizi, studiați (fie și maximal de profund și exact) fiecare în parte. Mai mult ca atât, nici sumarea datelor, calculate cu maximă precizie, obținute în urma studierii indivizilor izolați ce constituie o populație nu poate reprezenta o informație de referință adecvată. Fiindcă orice individ reprezintă numai o parte din populație, pentru care el joacă un anumit rol dacă este în relații integrate cu alți indivizi din aceasta.

A doua perioadă a început atunci când pe la începutul anilor '60 ai sec. XX în schimbul paradigmei mezologice a venit *paradigma demecologică* (populaționistă). De fapt rădăcinile metodologiei populaționiste apar încă în cadrul teoriei evoluționiste a lui Ch. Darwin (în concepția despre lupta intra- și interspecifică pentru existență), care în esența ei este ecologico-populaționistă. Doar lupta pentru existență, care în ultimă instanță se soldează cu selecția naturală și, ca încoronare a aces-

tea, cu speciația, are loc în cadrul unității elementare, existențiale și evolutive concrete, a speciei, care este populația. Însă percepția ei ca unitate fundamentală ecologică a venit foarte târziu, atunci când reduționismul autecologic nu mai satisfăcea cerințele crescânde ale științei ecologice.

În centrul atenției paradigmei demecologice stă nu individul, ci relațiile dintre indivizi în cadrul populației, precum și relațiile interpopulaționale. Din această cauză unii autori (de exemplu Ghiliarov, 1981) denumesc (nu chiar corect) această abordare metodologică *reduționism și necologic*. În acea perioadă populația era considerată ca obiectul central al ecologiei drept știință (de exemplu, Elton, 1930; Naumov, 1955, 1963, 1970; Bodenheimer, 1958; Macfadyen, 1963; Schwarz, 1967, 1969, 1970 etc.).

Astăzi noi, de pe pozițiile teoriei generale a sistemelor, în conformitate cu care ecosistemul este obiectul central al ecologiei, putem critica ușor, și pe bună dreptate, extremismul paradigmei *reduționismului populațional*. Totodată însă, fiind obiectivi, trebuie să apreciem la justa lor valoare unele realizări fundamentale ale ecologiei populațiilor:

perceperea populației ca o unitate elementară (structurală) a existenței speciei și evoluției ei, realitate sesizată și perfect analizată încă de Ch. Darwin (1959) în „Originea speciilor...”;

tratarea populației ca primul nivel supraorganismic (supraindividual) de organizare ierarhică a lumii organice;

au fost descoperite criteriile calitative și, mai ales cantitative, ale populației;

datorită implementării în studiul populațiilor a metodelor matematico-statistice și de modelare matematică, ecologia a început să devină o știință exactă;

datorită cercetărilor ecopopulaționale, s-a deplasat definitiv, conceptual accentul primatului (priorității) de pe factorii de mediu (dominant în paradigma reduționismului autecologic) pe relațiile biotice,

pe funcția decisivă a viului în relațiile sale cu mediul înconjurător inert; acest lucru a devenit înțeles atunci când, datorită realizărilor ciberneticii lui N. Wiener (1948) și a teoriei sistemelor a lui L. Fon Bertalanffy (1950, 1968), a fost perceput sensul relației retroactive sau a *feedbackului*;

în cadrul paradigmei demecologice au fost elaborate multe dintre concepțiile ecologice fundamentale, ca: *nișa ecologică, concurența, comensalismul, parazitismul, rapacitatea* etc.; din punct de vedere matematic două populații care intră în anumite relații pot fi evaluate ca două variabile interdependente;

în relațiile sale cu genetica, ecologia populațiilor a dat naștere unui domeniu interdisciplinar foarte important – genetica populațiilor etc.

Cu toate acestea, datorită excesului de cercetări populaționiste exclusiviste, paradigma demecologică s-a dovedit a fi și ea unilaterală, reduționistă, deoarece toate fenomenele ecologice se explică preponderent prin relațiile interpopulaționiste, fapt care în mare măsură umbrea, stagna abordarea integrativă, sistemică, chiar dacă populația este studiată ca un sistem ecologic.

Necesitatea de a privi integral un sistem natural a apărut, după cum am văzut mai sus, foarte demult, încă până la reduționismul aut – și demecologic, dar și în cadrul acestor două paradigme, de exemplu, în limnologie: E.A. Birge (1904, 1915), A. Thienemann (1926, 1939); în oceanologie K. Möbius (1877); în biogeocenologie: G.F. Morozov (1912, 1928), A. Tansley (1935), V.N. Sukaciov (1942, 1945, 1964); în ecologie generală: E. Odum (1971, 1983), R. Margalef (1958, 1968).

A treia perioadă, calitativ nouă, a însemnat trecerea la metodologia abordării sistemice care a început concret să prindă rădăcini chiar în sânul paradigmei autecologie, datorită implementării în gândirea ecologică modernă a noțiunilor de biocenoză a lui K. Möbius (1877), de *ecosistem* a lui A. Tansley

și de *biogeocenoză* a lui V.N. Sukaciov (1942, 1945, 1947, 1964), apoi teoretic argumentată din punctul de vedere al teoriei sistemelor a lui L. fon Bertalanffy (1950, 1969, 1989), Mesarowic M. (1964) etc. Astfel ecologia a intrat în perioada actuală firească, instalându-se paradigma sistemică, care astăzi aproape că domină în majoritatea cercetărilor și publicațiilor științifice de prestigiu. Abordarea sistemică, dominantă a ecologiei teoretice, este pusă și la baza legislației mediului, normativelor și standardelor ecologice, convențiilor și strategiilor internaționale și naționale în domeniul conservării diversității biologice, schimbărilor climatice, Cărții Roșii, documente care fără o bază ecologică fundamentală nici n-ar putut fi concepute.

Am analizat până aici toate etapele de dezvoltare a ecologiei, punând accent pe alternanța paradigmelor care au dominat-o succesiv. Periodizarea prolegomenelor, genezei și istoriei acestei științe este convențională, oarecum subiectivă, dar comodă și accesibilă de a urmări acei 2500 de ani pe care i-a parcurs. Am dori să se înțeleagă că succesiunea paradigmelor ecologice nu înseamnă o delimitare categorică între ele. Din contra, o modalitate predominantă de gândire (paradigmă) într-o perioadă istorică concretă include atât concepția ce prevalează, cât și elementele paradigmei precedente și, dacă vreți, germenii viitorului stil de abordare a problemelor. Acestea fiind spuse încă nu înseamnă în cazul ecologiei necesitatea studiului proceselor privind adaptările morfofiziologice și genetice ale organismului (individului), precum și structura, dinamica, evoluția, productivitatea populațiilor nu rămân actuale și până astăzi. Însă cercetările autecologice și demecologie, rămânând necesare și inevitabile, nu mai sunt prioritare pentru perioada actuală a științei noastre. Fiindcă în virtutea evoluției ecologiei, astăzi a devenit actual, central și unic cosistemul, prin abordarea lui sistemică, integratoare, antireduționistă, holistă.

Așadar, ecologia, cu toate că a parcurs un drum mult prea lung, dar sigur prin ascensiune, a înfruntat multe greutăți factologice, conceptuale (filosofice), a devenit o știință biologică modernă cu toate atributele unei științe de sine stătătoare reale: obiectul, metodologia și metodele specifice de cercetare, sarcinile teoretice și practice de studiu și implementare, terminologia științifică adecvată, bogată (ca 10 000 de termeni, noțiuni și sintagme) și suficient de dezvoltată din punct de vedere semantic.

După implementarea teoriei generale a sistemelor și a metodologiei modelării matematice, care constituie singura cale de a face prognoza ecologică, un alt eveniment de o importanță nu mai puțin fundamentală, a constituit-o abordarea trofo-energetică, termodinamică a proceselor ecologice, metodologie elaborată de R. Lindeman (1942) și continuată de H.T. Odum (1956, 1967), E.P. Odum (1960, 1971), G.G. Winberg (1960) etc., care explică structura și funcționarea ecosistemului pe baza fluxului și schimbului de energie între structurile populaționale ale biocenozelor, fapt care, la rândul său, a pus bazele *ecologiei producționiste*. Astfel în ecologie a avut loc o schimbare calitativă decisivă conceptuală, punându-se accentul pe *calitatea de sistem* în comunitățile biotice și pe *aspectul energetic (termodinamic)* al proceselor biocenotice.

Și ultima concluzie generală foarte importantă: dat fiind faptul obiectiv, incontestabil, că ecologia teoretică a reușit la timp să implementeze în cercetările sale diferite metode matematice (de exemplu, teoria mulțimilor, modelarea matematică a dinamicii sistemelor ecologice etc.), cibernetice și informaționale, principiile termodinamice, teoria generală a sistemelor etc., ecologia se apropie cu siguranță de cohorta așa-ziselor științe exacte. Acest fapt servește ca un argument pentru ca știința noastră să stea la baza teoretică a protecției mediului înconjurător și a folosirii raționale durabile a resurselor naturale.

Bibliografie:

1. Adams Ch. C. *Guide to the study of animal ecology*. Macmilan, N. Y., 1913.
2. Alle W. C. *Animal aggregations. A study in General sociology*. University of Chicago Press. Chicago, 1931.
3. Alle W. C., Emerson A. E., Park Th., Schmidt K. P. *Principles of animal ecology*. Saunders Philadelphia, London, 1949.
4. Bacon F. *The works*. Collected and ed. by J. Spedding, R. L. Ellis and D. D. Heath v., 1-7, L., 1887 – 1901.
5. Baule B. *Zu Mitscherlich Gesetz der physiologischen Beziehungen*. Landw Jahrb., Bd. 51, 1918.
6. Bgon A. H., Werner W. E., Townsend C. R. *Ecology: Individuals, Sci populations ans Communities*. Blackwell Publication, Oxford – London – Edinburg – Boston – Paolo Alto – Melburne, 1986.
7. Bertalanffy L. von. *An outline of general systems theory*. Brit. J. Philos. Sci., 1, p. 134- 164, 1950 < *General systems Theory*. George Braziller, New York, 1968
8. Birge E. A. *The heat budgets of American and European lake s*. Trans. Amer. Micr. Soc., 25, p. 5 – 33, 1915.
9. Bleahu M. *Privește înapoi cu mânie... Privește înainte cu spaimă. Valențele ecologiei politice*. Edit. Economică. 2001, 526 p.
10. Bodenheimer F. S. *Animal ecology today*. Junk, Den Haag, 1958.
11. Botnariuc N. *Evoluționismul în impas*. București: Edit. Academiei Române, 1992; *Evoluția sistemelor biologice supraindividuale*. București: Edit. Academiei Române, 2003.
12. Botnariuc N., Vădineanu A. *Ecologie*. București: Edit. Didactică și Pedagogică, 1982.
13. Braun-Blanquet J. *Pflanzensoziologie*. Berlin, Aufl. Wien, 1921, 1951.
14. Braun-Blanquet J., Pavillard J. *Vocabulary of plant sociology*. Montpellier, 1932.
15. Burdon – Sanderson S. *Address by President. Report of the sixtythird Meeting of the British Association for the Advancement of Science in September 1893*, London, p. 3 – 31.
16. Chapman R. N. *Animal ecology. With especial reference to insects*. Mc Graw-Hill Book Co, London, 1931.

17. Clarke G. L. *Elements of Ecology*. Wiley, New York, 1954.
18. Clements E. F. *Plant succession analysis of the development of vegetation*. Publ. Carnegie Inst., Washington, 242, 1916; *Plant succession as indicators*. Wilson; New York, 1928
19. Dahl F. *Winke fur lin wissenschaftliches Sammeln von Tieren*. Gesellschi. Naturforschenden zu Berlin. Jahr, 1903; *Grundsätze und Grundbegriffe der biozönotischen*
20. Dajoy R. *Précis d'ecologie*. Dunod, Paris, 1971. Forschung – Yool. Any., Leipzig, 33, 1908
21. D'Ancona U. *The struggle for existence*. Leiden, 1954.
22. Darwin Ch. *On the origin of species by means of natural selection or the preservation of favored races in the struggle for life*. John Murray, London, 1859.
23. Dediu I. *Introducere în ecologie*, Chișinău: Edit. „Phoenix”, 2006; *Ecologia populațiilor*. Chișinău: Edit. „Phoenix”, 2007; *Ecologie sistemică*. Chișinău: Edit. „Phoenix”, 2007; *Bio-sferologie*. Chișinău: Edit. „Phoenix”, 2007; *Tratat de ecologie teoretică*, Chișinău: Edit. „Phoenix”, 2007; *Enciclopedia de Ecologie*. Chișinău: Edit. „Știința”, 2010; *Tezaurul terminologic al ecologiei*. Chișinău: Edit. „Știința”, 2010; *Axiomatica, principiile și legile ecologiei*. Chișinău: Edit. „Știința”, 2010.
24. Descartes R. *Oeuvres*, publiées par Ch. Adam et P. Tannery. T. 1-12, suppl., p., 1897 – 1913; *Correspondance*, v. 1 – 6, P., 1936–1956.
25. Dice L. R. *Natural communities*. Univ. Michigan Press. Ann. Arbor, 1952.
26. Diderot D. *Oeuvres complètes*, t. 1-2, P., 1875–1977.
27. Edwards H. M. *Leçon sur la physiologie et l'anatomie comparé de l'homme et des animaux* (14 vol.), Paris, 1857–1881.
28. Ekman Sv. *Djurvarldens utbrennighistoria pa skandinaviska halvon*. St., 1922; *Tierglographie der Meeres Acad*. Verlagsges, Leipzig, 1935.
29. Elton Ch. *Animal ecology*. Sidgwick and Jackson. London, 1927; *The ecology of Invasions by Animals and Plants*. Methuen, London, 1958.
30. Forbes S. A. *The lake os a microcosm*. Bull. Sci. Assoc. Peoria, 1887.
31. Forbes S. A. *The Mid-Summer Bird life of Illinois. A statistical study*. Amer. Nat., vol. XLII, 1908.
32. Geoffroy Saiat-Hilaire E. *Histoire naturelle generale des Regnes organiques pricipialment etudiée chez l'homme et les animaux. T. I-II*, Paris, 1854, 1859.
33. Haeckel E. *Generelle Morphologie der Organismen*. Berlin, 1866.
34. Hensen V. *Über die Bestimmung des Planktons. V Bericht der Comission zur Wissensch. Untersuchung der deutschen Meere in Kiel*, 1887.
35. Hesse R. *Ökologie der Tiere*. In: “Handwörterbuch der Naturwissenschaften”, Bd. VII, Jena, Fischer Verl., 1912, 229–250; *Tiergeographie auf ökologischer Grundlage*. Fischer Verl., Jena 1924.
36. Holbach P. A. *Système social...*, v. 1-3, L., 1773.
37. Humboldt A. von. *Essai sur la geographie de plantes*. Paris, 1805.
38. Humboldt A. von. *Ideen zu einer physiognomik der Geväsche*. Tübingen, 1806.
39. Humboldt A. von. *Cosmos*. V. 1-5, Berlin, 1845–1862.
40. Humboldt A. von. *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen*. Tübingen, 1887.
41. Jager G. *Deutschlands Tierwelt nach ihren Standorten lingeteilt*. Bd I – II, Studgart, 1874.
42. Kant E. *Gesammelte*. Bd. 1-23., Berlin, 1910, 1955; *Briefe*. Gött, 1970.
43. Kuhnelt W. *Grundriss der Okologie. Mit Besonderer Berücksichtund der Tierwelt*. Fische Verl., Jena, 1965.
44. Lamarck J. B. *Hydrogeologie*. Paris, 1802.
45. Lamarck J. B. *Histoire naturelle des animaux san vertebres*. Paris, 1805.
46. Lamarck J. B. *Phylosophie zoologique*, v. I – II, Paris, 1809.
47. Lankester E. R. *Zoology. Enciclopedia Britannica*. 9 th., v. 24, 1889, p. 799 – 820.
48. Leibnitz G. W. *Die philosophischen schriften und Briefe*. Reine 1 – 6, B. – L pz, 1950 – 1975.
49. Lceuwenhoek A., van. *Opera omnica*, Amsterdam, 1705.

50. Le Roy E. *L'inistence idealiste et le fait d'volution.*, Paris, 1927, 196 p.
51. Liebig, Iu. Von. *Chemistry in its Application to Agriculture and Physiology.* Taylor and Walton, London, 1840
52. Lindeman R. *Trophic – dinamic aspect of ecology.* Ecology, 23, 1940.
53. Lotka A. *Elements of Physicol Biology.* Williams and Wilkins, Baltimore, 1925
54. Lyell Ch. *Principles of geology.* London, 1830–1834.
55. MacArthur R. H. *Fructuation of animal populations and a measure of community stability.* Ecology, 36, 1955, p. 533 – 536; *The teory of niche.* In: Population biology and Evolution R. C. Lewontine, Ed. Syracase Univ. Press, New York, 1968
56. Macfadyen A. *Animal ecology.* Sir Isaac Pitman and Sons LTD, 2hd ed., 1963.
57. Margalef R. *Information theory in ecology.* Gen. Syst., 3, 1958; *Modelos fisicos simplificados de pobliciones des organisms.* Mem. R. Acad. Ciencias, Artes. Barcelona, 34, 1962. *Perspectives in Ecological Theory.* University of Chicago Press, Chicago, 1968.
58. Mesarovič M. *Fiews in General Systems Theory.* In: „Systems Poc. 2nd Symp. Cast. Inst. Techn., Wiley, New York.
59. Mitscherlich E. A. *Das Gesetz des Minimum und das Gesetz des Bodenertrags.* Landw. Jahrb., 56, Berlin, 1909; *Das Wirkungsgesetz der Wachstumsfaktoren.* Landw. Jahrb., Berlin, 1921
60. Möbius K. *Die Auster und die Austernwirtschaft.* Parley, Berlin, 1877.
61. Ochser P. H. *The woed „Ecology”.* Science, v. 129, Nr. 3355.
62. Odum E. P. *Fundamentals of Ecology (2nd. ed).* Saunders, Philadelphia, 1971; *Basic ecology.* Saunders Coll. Publ., Philodelphia, New York, Chicago..., 1983.
63. Odum E. P. *Organic production and turnover in in oldfield succession.* Ecology, 41, 1960.
64. Odum H. T. *Efficiencies, size of organisms and community structure.* Ecology, 37, 1956; *Energetic of word food production.* In: The word food problem House, vol. 3, Washington, 1967.
65. Pearl R. *The growth of population.* Quart. Rev. Biol., 2, 1927 p. 532 – 548; *The natural historz of population.* New York, 1930.
66. Pearse A. S. *Animal ecology.* Mc Graw – Hill Book Co (2nd ed., 1939), N. Y., 1926.
67. Petersen W. C. *Report of Danisch biological Station.* Nr XX, 1911.
68. Pianka E. R. *Evolutionary Ecology.* Harper a. Row, Publishers, Hagerstown, New York, San Francisco, London, 1978.
69. Roșcovan D., Roșcovan S., Doctoreanu I. *Caleidoscop geografic, literar.* Chișinău: Edit. „Prometeu”, 2005.
70. Schwerdtfeger F. *Ökologie der Tiere. Autökologie.* Parey verb., Hamburg – Berlin, 1963 –1973.
71. Schröter C., Kirchner O. *Die Vegetation des Bodensles.* Schriften Vereinsgesch. Bodensees Umgeb., 25, 1896; 31, 1902.
72. Slobodkin L. B. *Energy in animal ecology.* In: Advances in Ecological Ressarch, vol. 1 Academic Press, N. Y. p. 96–101, 1962; *The strategy of evolution.* Amer. Scient., 52, 342p.
73. Spinoza B. *Opera.* Bd. 1-4, Hdlib., 1925; *Oeuvres.* T. 1-3, p. 1964 – 1965.
74. Semper C. *Der Haeckelismus in der Zoologie.* Mauka Verl., Hamburg, 1876.
75. Staufer R. C. *Haekel, Darwin and ecology.* Quart. Rev. Biol., 12, Nr 2,
76. Stugren B. *Bazele ecologiei generale.* București: Edit. Științ. și Encicl., 1982;
77. *Ecologie teoretică.* Cluj Napoca: Casa de edit. „Sarmis”, 1994, 287 p.
78. Tansley A. G. *The use and abuse of vegetation concepts and terms.* Ecology, 16, 1935.
79. Teilhard de Charden P. *Le phénomen human.* Paris, 1938, 1940; *La place d’homme dan la nature.* In: Ocnvers, vol. 8, Paris; *Le milieu divin.* Paris, 1957 *Fenomenul uman.* Edit. Aion, Oradea, 1995;
80. Thienemann A. *Limnologie Jédermans* Bucherei, Breslau, 1926; *Grundzuge einer allgemeinen Ökologie.* Arh. Hydrobiol., 35, p. 267–285, 1939.
81. Tischler W. *Synökologie der Landttiere.* Fischer, Stuttgart, 1955; *Agrarökologie.* Fischer, Jena, 1965.
82. Verhulst P. E. *Notice sur la loi que la population suit dans son accroissement.* Corresp. Math. et. Pyz., 10, 1838.

83. Volterra V. *Variation and fluctuation of the number of individuals in animal species living together*. In: *Animal ecology* (R. N. Chapman, ed.) McGraw-Hill. Book Co. Inc., N. Y, 1926; *Leçon sur la theory matematica de la lute pour la vie*. Masson, Paris,
84. Wallace A. R. *Darwinism. An exposition of the theory of natural selection*. Mackmilan, London, 1889.
85. Wiener N. *Cybernetics*. Tehn. Press, Cambridge, Mass, 1948.
86. Whittaker R. H. *A consideration of climax theory: the climax as population and pattern*. *Ecological Monographs*; 23, 1953; *The biochemical ecology of higher plants*. In: *Chemical ecology*, Acad. Press, New York, 1920, p. 43–70; *Communities and Ecosystems*. Macmilan Company, New York, 1975.
87. Аристотель. *Сочинения*. Т. 1. Москва: Издательство „Мысль”, 1976, 549 с.
88. Борзенков И. П. *Исторический очерк направлений существовавших в зоологических науках в XIX столетии*. Речь, произнесенная на торжественном собрании Императорского Московского университета 12 января. Москва, 1981.
89. Веденов М.Ф. *Борьба Е. Гекеля за материализм в биологии*. Москва: Изд. АН СССР, 1963.
90. Вернадский В. И. *Биосфера*. Ленинград: Научно-техническое изд., 1926.
91. Вернадский В. И. *Химическое строение биосферы земли и ее окружения*. Москва: Изд. „Наука”, 1965, 1987, 339 с.
92. Винберг Г.Г. *Первичная продукция водоемов*. Минск, 1960.
93. Гаузе Г.Ф. *Математическая теория борьбы за существование и его приложение к популяциям дрожжевых клеток*. Бюллетень МОИП, Биология, № 43, Москва, 1934
94. Гиляров М.С. *Вид, популяция, биоценоз*. Зоологический журнал № 33, 1954, с. 769-778.
95. Гиляров А. М. *Популяционная экология*. Москва: Изд. Московского университета, 1990.
96. Дедю И.И. *Экологический энциклопедический словарь*. Кишинев: Енциклопедия советикэ молдовеняскэ, 1989.
97. Иоганзен Б. Г. *Основы экологии*. Томск: Изд. Томского университета, 1959.
98. Докучаев В. В. *К учению о зонах природы*. Избранные сочинения. Т. VI. М.-Л.: Сельхозгосизд, 1954 (1898).
99. Кашкаров Д. Н. *Среда и сообщество (основы синэкологии)*. М.-Л.: Изд. Медгосизд., 1933; *Основы экологии животных*. М.-Л.: Изд. Медгосизд., 1938, 1945.
100. Лукреций. *О природе вещей (De rerum naturae)*. Москва: Изд. АН СССР, 1958, 260 с.
101. Лункевич В.В. *От Гераклита до Дарвина. Очерки по истории биологии*. Т. I. М. –Л., Биомедгосизд. 1936, 414 с.
102. Мензбир М.А. *Исторический очерк воззрений на природу*. Петроград: Изд. Сабашниковых, 1920.
103. Меншуткин В.В. *Реализация простейших моделей популяции рыб на электронной вычислительной машине*. Журнал Вопросы ихтиологии, 1964, № 4, с. 625-631; *Теоретические основы математического моделирования водных экологических систем*. Журнал Общая биология, № 35, 1974.
104. Миддендорф А.А. *Путешествие на север и Восток Сибири*. Санкт-Петербург: Изд. Академии наук, 1860-1878.
105. Морозов Г. Ф. *Учение о лесе. Введение в биологию леса*. Вып. I (1912). М.-Л.: Госиздат, 1928
106. Наумов Н.П. *Экология животных*. Москва: Изд. Советская наука, 1955, 1963; *Развитие представлений о популяциях в экологии животных*. In: *Очерки по истории экологии*. Москва: Изд. „Наука”, 1970.
107. Новиков Г. А. *Сто лет экологии Эрнста Гекеля*. In: *Очерки по истории экологии*. Москва: Изд. „Наука”, 1970; *Основа общей экологии и охраны природы*. Ленинград: Изд. Ленинградского университета, 1979, 290 с.
108. Раменский Г. *О сравнительном методе экологического изучения растительных сообществ*. Дневник XII съезда Российского общества естествоиспытателей и врачей, Вып. 6. Москва, 1910.
109. Ремерс Н. *Экология*. Москва: Изд. „Россия Молодая”, 1994, 365 с.
110. Розенберг Г.С. *Лики экологии*. Тольяти, 2004.

111. Розенберг Г.С., Мозговой Д. П. Гелашвили Д. Б. *Экология. Элементы теоретических конструкций современной экологии.* Самара, 1999.

112. Руссел Б. *Мудрости Запада. Историческое исследование западной философии в связи с общественными и политическими обстоятельствами.* Москва: Изд. Республика, 1998, 479 с.

113. Федоров В.Д., Гилманов Т.Г. *Экология.* Москва: Изд. Московского университета, 1980.

114. Формозов А.Н. *Колебания численности промысловых животных.* М.-Л.: Коизд., 1935.

115. Шварц С. С. *Экология животных.* In: Развитие биологии в СССР, Москва: Изд. „Наука”, 1967; *Эволюционная экология животных,* Свердловск, 1967; *Развитие представлений о популяциях в экологии животных.* In: Очерки по истории экологии. Москва, Изд. „Наука”, 1970.

PROTECȚIA MEDIULUI ÎN SISTEMUL EDUCAȚIONAL AL UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN MOLDOVA: EVOLUȚIE, REALIZĂRI, PERSPECTIVE

SCIENTIFIC RESEARCH OF THE ENVIRONMENTAL PROTECTION AT THE STATE UNIVERSITY OF MOLDOVA: EVOLUTION, ACHIEVEMENTS, PERSPECTIVES

Constantin MANOLACHE¹

Larisa NOROC²

REZUMAT

Sunt abordate probleme referitoare la introducerea disciplinei ecologice în sistemul educațional al Universității de Stat din Moldova și constituirea învățământului respectiv. În timp ce în anii 1970 lecțiile de mediu au fost prelevate numai ca discipline generale, în anii 1980 au fost organizate catedre speciale și mai multe discipline ecologice au fost incluse în curriculum. Universitatea de Stat din Moldova a fost integrată totalmente în educația specialiștilor în ecologie, în realizarea studiilor științifice în protecția mediului, precum și în promovarea politicilor de mediu.

Cuvinte-cheie: mediu ambiant, Universitatea de Stat din Moldova, discipline ecologice, protecția mediului, politici de mediu.

ABSTRACT

The attention payed to the environmental issue has evolved substantially in the educational system of the State University of Moldova. Whilst during the 1970s the environmental disciplines were taught just as general disciplines, then during the 1980s there have been established some specialized departments and many ecological disciplines have been included in the curriculum. State University of Moldova has fully integrated in the training of specialists in ecology, the scientific research devoted to environmental protection as well as the promotion of environmental policies.

Keywords: Environment, State University of Moldova, ecological disciplines, environmental protection, environmental policies.

După cel de-al Doilea Război Mondial majoritatea țărilor occidentale implicate în conflict au demarat o politică de relansare rapidă economică. În URSS a fost inițiat un proces de remediere forțată, dezvoltare extensivă și exploatare excesivă a resurselor, care au cauzat prejudicii importante mediului. Totodată, relațiile tensionante între sistemul capitalist și cel socialist, pericolul unui cataclism nuclear, au determinat societatea civilă să evalueze

gravitatea situației. Potrivit oamenilor de știință protecția mediului constituie o prioritate a dezvoltării socioeconomice, or un eventual conflict nuclear va genera un ecosistem iremediabil prejudiciat. La sfârșitul anilor '60, toate țările industriale au adoptat legi și măsuri administrative referitoare la protecția ecosistemului [1]. Adunarea Generală a Națiunilor Unite din 15 decembrie 1972, cu scopul de a marca deschiderea Conferinței de la

¹ **Constantin Manolache**, doctor, conferențiar universitar, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

² **Larisa Noroc**, doctor, conferențiar universitar, Institutul de Studii Enciclopedice al AȘM.

Stockholm asupra Mediului – 5 iunie a instituit – 5 iunie – Ziua Mondială a Mediului. Tot în anul 1972 a fost înființat un mecanism internațional de coordonare și supraveghere pentru mediu al ONU, denumit Programul Națiunilor Unite pentru Mediu (UNEP), cu sediul la Nairobi. Acest eveniment a fost precedat de mai multe manifestări internaționale privind protecția mediului: simpozioane internaționale de la Berlin (1957) și de la Starrii Smokoveț (Cehoslovacia, 1957), la care au participat Austria, Bulgaria, Ungaria, Republica Democrată Germania, Dania, Polonia, URSS, Finlanda, Cehoslovacia. UNESCO scoate în evidență problema privind protecția obiectelor și landșafturilor naturale și reglementarea ei la nivel internațional. La 22 aprilie 1959, Consiliul Economic și Social al ONU a adoptat rezoluția de a întocmi lista parcurilor naționale și rezervațiilor din statele lumii. În mai 1960 la Tokio a avut loc Conferința internațională a Consiliului Internațional al protecției păsărilor etc. [2].

În urma aderării la proiectele și acțiunile internaționale privind protecția mediului în URSS, din care făcea parte și RSS Moldovenească, la fel au avut loc manifestări unionale similare: *Congresul Societății de protecție a mediului și înverzirea regiunilor rurale* (Moscova, 1956); *Ședință unională privind mediul și înverzirea regiunilor rurale* (Vilnius, 1959); *Conferință științifică pe problema legislației mediului și utilizarea rațională a resurselor naturale* (Moscova, 1959); *Sesiune jubiliară a Societății de protecție a naturii din Crimeea* (Simferopol, 1960); *Conferință științifică privind situația și sarcinile de protecție a mediului din Bașkiria* (Ufa, 1960) ș.a. La 16 mai 1978, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a ratificat *Convenția privind interzicerea aplicării mijloacelor militare sau a altor metode de influență negativă asupra mediului* [3].

Problema ecologică, creșterea gradului de conștiință și responsabilitate a populației privind protecția mediului a generat necesitatea organizării învățământului ecologic.

Potrivit specialiștilor în ecologie, acumularea cunoștințelor privind biosfera pot contribui nemijlocit la ameliorarea situației ecologice atât globale și regionale, cât și a celei locale [4]. Primele organizații care s-au integrat în procesul de instruire prin educația ecologică, elaborarea curriculumului de profil, pregătirea de specialiști, efectuarea cercetărilor de resort etc. au fost instituțiile superioare de învățământ. În anii 1979–1980 în RSSM activau 8 universități populare cu 29 facultăți în care studenții audiau cursul de protecție a naturii. Au fost elaborate lucrări metodice, suporturi de curs, montate filme documentare la studioul „Moldova-Film” („Лес это не только деревья”, „Следы древней жизни” etc.). În anii 1970–1980, reciclarea cadrelor didactice se efectua la Universitatea de Stat din Moscova „M.V. Lomonosov”, unde au fost organizate stagii pedagogice de formare a specialiștilor de predare a disciplinelor ecologice [5]. Cursurile aveau ca resort programul IUNESCO „Omul și biosfera”. Asemenea activități erau organizate și de Departamentul de Stat al RSS Moldovenești pentru Protecția Mediului Înconjurător [6], de Institutul de Perfecționare a Profesorilor [7]. Cunoștințele ecologice erau diseminate prin intermediul Societății „Znanie”, care organiza lecții, seminare, la care asistau atât profesori și studenți, cât și inspectori-ecologiști, funcționari [8].

Începând cu anul 1973, în cadrul Universității de Stat „V.I. Lenin” din Chișinău, la Facultatea de Biologie și Pedologie au fost deschise două specializări: „Ecologia și protecția mediului înconjurător” și „Entomologia și protecția biologică a plantelor”. Acestea au fost organizate la Catedra de zoologie și botanică, din inițiativa unui grup de lucru, ghidat de decanul facultății Ion Dediu¹. Prin formarea acestor specializări importante se urmărea asigurarea economiei naționale cu ecologiști de înaltă calificare, coordonarea problemelor de educație și instruire ecologică în instituțiile de învățământ superior, contribuirea la perfecționarea și recalifica-

rea cadrelor etc. Profesorii titulari efectuau deplasări de documentare. Astfel, în anii 1970–1980, în cadrul Universității de Stat din Moscova „M. V. Lomonosov” au fost organizate mai multe stagii pentru disciplina „Ocrotirea mediului” la care au participat profesorii de la universitățile din republicile unionale, inclusiv un grup de lectori de la Universitatea „V. I. Lenin”. În urma stagiului I. Dediu a inclus la Facultatea de Biologie și Pedologie metode inovaționale, interactive de predare a disciplinei „Ecologia și ocrotirea mediului” [9].

În anii 1980 problema ocrotirii mediului era abordată tot mai intens la nivel unional. Subiectele cu caracter ecologic erau cercetate în cca 200 de instituții științifice unionale, ele își găseau reflectare în programele de partid și de stat [10]. Spre exemplu, în Proiectul CC al PCUS pentru Congresul XXVI al partidului „Direcțiile fundamentale ale dezvoltării economice și sociale ale URSS pentru anii 1981–1985 și pe perioada de până la 1990”, au fost prevăzute o serie de activități cu caracter ecologic. În capitolul „Ocrotirea naturii” se atenționa asupra calificării conducerii de stat și intensificării controlului în domeniul protecției naturii și mediului înconjurător, mobilizarea pe larg a societății la activități de ocrotire a naturii [11]. Savanții participau la realizarea a 14 proiecte internaționale: „Ecologia și folosirea rațională a principalelor ecosisteme”, „Aspecte ecologice ale sistemelor urbane”, „Acțiunea reciprocă dintre mediul ambiant transformat și structurile genetice și demografice adaptive ale populației”, „Cercetarea impurităților din

mediul înconjurător și influența lor asupra biosferei” etc. Ministerul Învățământului al URSS în scrisoarea din iulie 1980 „Cu privire la organizarea conferințelor din august ale învățătorilor pentru anul 1980” solicita examinarea de către învățătorii de biologie a problemelor actuale ale ecologiei, măsurile de ocrotire a naturii; învățătorii de fizică urmau să familiarizeze elevii cu unele noțiuni privind ocrotirea naturii, învățătorii de geografie – cu probleme ale educației ecologice.

Prin urmare, problemele de protecție a mediului devin program de lucru al statului, alături de aspectele economice, sociale și erau incluse în programele de învățământ. În anul 1984, prin ordinul Ministerului Învățământului Superior (MÎS) al RSSM nr. 119 din 27.04.84, Ion Dediu a fost numit președinte al Comisiei permanente a ministerului, care avea drept scop studierea situației privind instruirea și educația ecologică din RSSM; urgentarea pregătirii cadrelor în profilul ecologic, includerea disciplinelor ecologice în învățământ. În perioada de activitate a Comisiei a fost studiată detaliat problema ecologică în instituțiile de învățământ superior din republică, elaborate și înaintate ministerului măsuri concrete pentru soluționarea acestor probleme [12]. Totodată, în 1985 președintele Comisiei permanente a MÎS Ion Dediu a luat parte la lucrările primei școli ecologice unionale referitoare la problema chimia ecologică a apei.

Drept răspuns la sugestiile comisiei menționate, pe data de 31.07.87, în cadrul sesiunii Sovietului Suprem al RSSM a fost aprobat un program complex de lungă durată privind

¹ Ion Dediu s-a născut la 24 iunie 1934 în s. Rediu Mare, județul Soroca. În 1976, Ion Dediu a fost ales președinte al Consiliului de coordonare interuniversitar pe problema „Ocrotirea și utilizarea rațională a resurselor naturale”. Este fondatorul școlii ecologice naționale, al școlii de ecotoxicologie acustică, de ecologie politică. Profesor (1981), membru corespondent (1992). Conducător științific a peste 30 de doctori în științe biologice etc. Autor a peste 400 de lucrări științifice, inclusiv peste 20 de monografii. Decorat cu Ordinul Republicii (2010) ș.a. Vezi: Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar (1961–2006). Chișinău: Știința, 2006, p. 184–185; Dediu, I. Enciclopedie de Ecologie. Chișinău: Știința, 2010, p. 835.

problema protecției mediului și utilizarea rațională a resurselor RSSM, cu durata de până la 2005 [13]. Programul menționat a stat la baza Conferinței științifice republicane „Probleme de instruire și educație ecologică a populației și propaganda cunoștințelor de protecție a naturii în RSSM”. În baza Hotărârii CC al PCUS și Consiliului de Miniștri al URSS nr. 102 din 12 aprilie 1988 „Cu privire la reorganizarea radicală a acțiunilor referitoare la protecția naturii în țară” (URSS – n.n.) urma să se introducă în învățământul mediu și superior cursuri speciale la disciplinele ocrotirea mediului și utilizarea rațională a resurselor [14]. Respectiv instituțiile de stat din RSSM au început să se implice activ în dezvoltarea procesului menționat [15]. Prin intermediul profesorului și instituției de învățământ se creau instrumente importante de inițiere în domeniul ecologic. O atenție deosebită se acorda disciplinelor prin prisma cărora se puneau bazele educației ecologice – biologiei, geografiei, chimiei [16]. Ulterior au urmat rezoluțiile Consiliului de Miniștri al RSSM și ale Secretariatului CC al PCM. În conformitate cu ordinul ministrului Învățământului al RSSM D.G. Zidu, din 1 august 1988, în cadrul Universității de Stat din Moldova USM „V.I. Lenin” o *Catedră interuniversitară de ecologie și de protecție a mediului ambiant*. Fondatorul și primul șef de catedră a fost profesorul universitar, doctor habilitat I. Dediu. Prin hotărârea menționată mai sus au fost elaborate direcțiile de activitate ale catedrei, care pot fi rezumate la următoarele: contribuția catedrei în pregătirea cadrelor în baza specializărilor: a) Ecologia și ocrotirea mediului, b) Entomologia și ocrotirea plantelor; elaborarea cursurilor speciale în baza specializărilor menționate; predarea cursului „Bazele exploatării raționale a resurselor naturale”; gestionarea științifico-metodologică a activității de instruire și educație ecologică în instituțiile superioare; pregătirea și perfecționarea cadrelor pentru disciplina de ecologie; pregătirea cadrelor științifice în do-

meniu ecologiei și ocrotirea mediului prin intermediul doctoratului; efectuarea cercetărilor științifice privind ocrotirea mediului și exploatarea rațională a resurselor; participarea la elaborarea unei hărți a teritoriului RSSM cu includerea monumentelor naturii; elaborarea și introducerea noilor metode de propagandă ecologică și cunoștințelor ecologice printre masele republicii; participarea activă în activitatea Comitetului republican conform programului UNESCO „Omul și biosfera”, cercetarea și introducerea în procesul de studiu a realizărilor din practica de educație și instruire ecologică sovietică și mondială; contribuția întru promovarea cunoștințelor privind ecologia pentru profesorii din școlile medii, speciale, profesionale etc. În acest scop, Universitatea a obținut unele dispozitive speciale chimice; introducerea în procesul de studiu al metodelor noi precum: modelarea matematică a sistemelor ecologice, computerizarea procesului de studiu, metode interactive.

Funcția de bază a catedrei era pregătirea specialiștilor în ecologie și în elaborarea strategiei privind ocrotirea naturii și educației ecologice a populației din Moldova, promovarea politicii de mediu. La baza strategiei de activitate a catedrei au fost puse principiile: complexității, universalității și continuității. Totodată, profesorii trebuiau să faciliteze accesul la informația cu caracter ecologic, să pregătească material didactic, să contribuie la sporirea performanțelor profesionale ale pedagogilor, să inițieze experimente în domeniu. Procesul de calificare a cadrelor trebuia să aibă un caracter diferențiat, raportat la programul de predare din școlile generale sau a celor cu profil special.

Din componența catedrei făceau parte personalități cunoscute în țară – I. Dediu, care era și colaborator al Institutului de Zoologie a AȘ RSSM; I. Bumbu, colaborator superior al Laboratorului plantelor inferioare al Grădinii Botanice a AȘ RSSM, șef al Laboratorului de ecologie și fiziologia plantelor al Grădinii Bo-

tanice a AȘ RSSM (1983-1984); D. Roșcovan, cercetător în cadrul Institutului de Geologie și Geografie, secretar științific în Comisia de ecologie și ocrotirea naturii pe lângă Prezi-diul AȘ RSSM; V. Moșanu, specialist principal în Comitetul pentru protecția naturii și gospodăria silvică (1988-1990); specialist coordonator în Departamentul pentru Protecția Mediului Înconjurător și Resurse Natu-rale al Republicii Moldova (1990-1991), co-laborator științific coordonator al Institutului Național de Ecologie (din 1991); M. Mățu, colaborator al Institutului de Geografie a AȘ, instituție care a contribuit la elaborarea bazelor științifice de instruire ecologică a tineretului în școala superioară. Preocupările științifice ale cadrului profesoral erau direcționate pe elaborarea metodelor de protecție a florei și faunei, evoluția sistemelor ecologice, monitorizarea ecologică, educația ecologică a populației și metode de utilizare rațională a resurselor, impactul industrializării asupra mediului. Au fost elaborate și editate o serie de lucrări cu caracter enciclopedic [17], instructiv-educativ [18], folosirii resurselor acvatice în sectorul creșterii animalelor, agricol, industrial [19], rolul microelementelor în viața plantelor, animalelor și a omului [20], raionarea biogeochimică a microelementelor în Moldova [21], precum și o serie de articole în culegeri de articole, analele și revistele științifice internaționale și în cele de cultură generală [22]. În anul 1993, la USM, pe lângă Catedra de ecologie și protecția mediului înconjurător a fost inclusă specialitatea „Ecologia și protecția mediului”, care a contribuit la pregătirea cadrelor de profil [23].

Catedra interuniversitară de ecologie și protecție mediului înconjurător condusă de I. Dediu a asigurat predarea cursurilor de protecție a mediului la mai multe instituții: USM, UPS „Ion Creangă”, Academia de Studii Economice. Fiind o componentă inovațională și actuală pentru societate, prestația profesională a specialiștilor era pe larg solicitată de instituțiile de învățământ superior din repu-

blică. Spre exemplu, în anul 1992, ASEM a solicitat rectorului USM, academicianul B.E. Melnic să asigure predarea cursului de ecologie și folosirea rațională a resurselor naturale. La ASEM a fost delegat Matvei Mățu, doctor în geografie, conferențiar, pentru a ține cursul [24]. Unii membri ai catedrei făceau parte din Filiala republicană a Societății republicane „Znanie” (I. Dediu, M. Mățu, D. Roșcovan), care participau activ cu lecții de propaganda a cunoștințelor ecologice nu doar în republică, dar și peste hotare. Au participat la conferințe cu genericul „Международное сотрудничество в области охраны окружающей среды” (Tiraspol, 1985) [25]. În cadrul USM au fost organizatori și participanții ai manifestărilor științifice: Conferința internațională cu genericul „Ocrotirea naturii – prezent și viitor” (1996); Conferința internațională „Combaterea deșertificării și secetei în Republica Moldova” (1998); Conferința jubiliară dedicată aniversării a 125-a a nașterii acad. N. Dimo „Resurse funciare și acvatice” (1998); Conferința cu genericul „Dezvoltarea geografiei științifice și didactice în Republica Moldova” (1999); Conferința internațională „Secetele – pronostica și atenuarea consecințelor” (2000); Conferința republicană „Biodiversitatea și ecologia vegetală a Republicii Moldova” (2001); Conferința științifică „Studii de geografie: realizări și perspective”, dedicată celor 40 de ani de la fondarea AȘM (2001) ș.a.

Pe lângă activitatea didactică, membrii catedrei, împreună cu savanții de la Institutul Național de Ecologie și Departamentul de Stat pentru Protecția Mediului Înconjurător și a Resurselor Naturale al Republicii Moldova au participat la elaborarea proiectelor de legi ecologice, adoptate ulterior de Parlamentul țării [26]. Catedra a participat la elaborarea Programului Strategic de Acțiuni al Republicii Moldova în domeniul protecției mediului și folosirii raționale a resurselor naturale și la elaborarea unui plan similar pentru bazinul Prutului, ca parte integrantă a bazinului Dunării. Activitatea catedrei era direcționată

spre extinderea relațiilor de colaborare internațională în problemele ecologiei, acestea cuprinzând România, SUA, Rusia, Ucraina, Franța, Germania, Belarus, colaborări în cadrul comunității din bazinul Mării Negre, inclusiv în bazinul Dunării. Au fost realizate un șir de măsuri importante în vederea instruirii și perfecționarea cadrelor.

În 1988 prof. dr. hab. Ion Dediu a fondat „Laboratorul de ecologie și protecție a naturii”, reorganizat în 1991 în „Laboratorul de ecologie geochimică și toxicologie”. Pe parcursul anilor șef de laborator au fost dr. Leonid Rogoșevski (1988–1989), dr. Eugen Tomnatic (1989–1991), iar din anul 1991 – dr. Dumitru Drumea.

În anul 1997, în cadrul USM a fost creată *Catedra Ecologie, Botanică, Silvicultură*, fondată, conform ordinului rectorului nr. 86 din 1 iulie 1997, în baza catedrelor *Zoologie și Ecologie și Protecția Mediului Înconjurător*. Șeful catedrei a devenit doctorul habilitat, membrul corespondent al AȘM Vasile Șalaru. Preocupările științifice ale noii catedre s-au extins cu următoarele subiecte – studierea principiilor biologice, ecologice și biochimice ale algelor, ecologia algelor edafice (V. Șalaru, N. Ciubuc), algoflora diferitor tipuri de bazine de apă (V. Șalaru, I. Ungureanu) [27], biotehnologie industrială a microalgelor (V. Șalaru), zoologia ecologică, folosirea rațională a biodiversității (V. Rusu) [28], ecologia forestieră (Boaghe Dionisie), ecologia plantelor, plantele adventive ale Moldovei (Cuharscaia L.), biotehnologia algelor (T. Dudnicenco) [29].

Contribuția și realizările științifice ale cadrelor didactice au fost expuse într-o serie de lucrări privind analiza stării ecologice a teritoriilor urbane [30], estimarea stării mediului înconjurător prin intermediul organismelor vii [31]; plantele lemnoase în condițiile Chișinăului [32], spațiile verzi ale municipiului [33], monitoring ecologic [34]; rezervațiile naturale și calitatea pădurilor [35]; factorilor ce influențează populația de mermitide acvatică [36]. Pentru a se lucra asiduu în domeniu

pe lângă Catedra științele solului și ecologie (2000) a fost organizată SO „Biofil” președinte (V. Șalaru) la care au luat parte activă Natalia Ciubuc [37].

Cu scopul schimbului de experiență pedagogico-științifică, reprezentanții Catedrei au participat la stagii de specializare organizate de Departamentul Ecologie Sistemă al Universității din București (1–30 iunie 2004, Vasile Șalaru), au luat parte la conferințe naționale și internaționale. Reuniunile naționale și internaționale puneau în dezbatere probleme actuale privind conservarea biosferei, folosirea rațională a resurselor, chimia ecologică și estimarea riscului chimic: Conferința Internațională „Conservarea biodiversității bazinului Nistru” (Chișinău, 1999); Congresul II European de Ficologie (Montecatini Terme, Italy, 1999); Conferința II internațională „Probleme actuale ale algologiei contemporane” (Kiev, 1999); Congresul 7 Internațional de Ficologie (Thessaloniki Hellas, 2001); Conferința științifică cu participare internațională „Solul și viitorul” (Chișinău, 2001); Conferința Internațională științifico-practică „Solul – una din problemele principale ale sec. XXI”, consacrată aniversării a 50-a a Institutului de Cercetări pentru pedologie și agrochimie N. Dimo (Chișinău, 2003); Conferința științifică a botaniștilor „Ocrotirea, reproducerea și utilizarea plantelor” (Chișinău, 1994); Conferința națională „Problemele actuale ale geneticii, biotehnologiei și ameliorării”, (Chișinău, 1994); Conferința științifico-practică „Anul European de conservare a naturii în Republica Moldova: probleme, realizări și perspective” (Chișinău, 1994); „Catastrofele ecologice naturale și tehnogene: cauzele apariției, preîntâmpinarea și lichidarea urmărilor lor” (Lvov, Ucraina, 2005), Conferința științifică republicană a tinerilor cercetători, ediția VII-a: Chimia ecologică și estimarea riscului chimic (Chișinău, 2003); Conferința a II-a Internațională de Chimie Ecologică (Chișinău, 2002); Simpozionul „Rezerva-

ția naturală Codrii – 25 de ani. Realizări, probleme, perspective”, (Lozova, Republica Moldova, 1996); Conferința Internațională „Probleme pedoecologice în bazinul râului Bâc” (Chișinău., 2001); Conferința III a zoologilor din Moldova cu participare internațională „Protecția, redresarea și folosirea rațională a biodiversității lumii animale” (Chișinău, 1995); Simpozionul al XV-lea Internațional, consacrat entomofaunei din Europa Centrală (Iași, România, 1996) [38].

Explozia ecologică a dus la deschiderea altor unități de cercetare universitară. La 1 septembrie 1992 a fost fondată Catedra Chimie Industrială și Ecologică, în scopul efectuării cercetărilor și pregătirea specialiștilor în domeniile tehnologiei chimice și protecției mediului [39]. La baza formării acestei catedre s-a aflat ideea de a armoniza problemele dezvoltării chimiei tehnologice cu cerințele ecologiei. Inițiativa fondării a aparținut doctorului habilitat în chimie, profesorului universitar, membrului corespondent al AȘM Gh. Duca (actualmente, academician, președinte al AȘM)², fondator al domeniului științific de chimie ecologică în Republica Moldova, al concepției redox privind acțiunea unor substanțe de natură peroxidică asupra sistemelor ecologice, a dezvoltat teoria reactoarelor bi-chimice de tratare a apelor potabile și reziduale. Rezultatele cercetărilor și-au găsit expresie în peste 500 de lucrări publicate în țară și peste hotare, inclusiv 36 de monografii și manuale [40]. Printre membrii catedrei care și-au adus contribuția la procesul de educație și investigații ecologice: dr. hab., conf. Univ. Maria Gonța [41], Iulii Gorodețchi [42], dr.

conf. univ. Gheorghe Șîșcovschi [43], dr. conf. univ. Victor Covaliov, dr. lect. sup. Olga Covaliova, lect. asist. Diana Juc [44], lect. asist. Igor Mardari.

Printre cursurile ce țin de domeniul ecologiei pot fi menționate: *Chimia ecologică* (Gh. Duca, M. Gonța), *Bazele ecologiei* (D. Juc). Realizările prodigioase ale Catedrei și interesul față de disciplinele promovate au impulsionat includerea la Facultatea de Chimie și Tehnologie chimică a specializării și specialității de „Protecția mediului”, în anul 2000. Pentru specializarea privind protecția mediului erau prevăzute următoarele cursuri speciale: ingineria ambientală, hidrochimia, controlul chimic al mediului, radioecologia, modelarea proceselor de poluare și autopurificare a mediului, estimarea riscului chimic.

O altă prioritate a Catedrei o constituie activitatea de cercetare, axată pe tema științifică „Chimia și tehnologia proceselor industriale și tratarea deșeurilor”. În baza temei s-au efectuat cercetări anodice și catodice, protecției metalelor de coroziune, tratării deșeurilor din industria galvanică (conf. univ. V. Covaliov), mecanicii fizico-chimice a sistemelor disperse (conf. univ. Gh. Șîșcovschi), chimiei și tehnologiei oenologice (conf. univ. M. Gonța, prof. univ. Gh. Duca, lector I. Mardari), chimiei ecologice (prof. univ. Gh. Duca, conf. univ. M. Gonța, conf. univ. V. Covaliov, lector superior O. Covaliova). În domeniul chimiei ecologice și protecției mediului au fost editate cca 30 de monografii și manuale, zeci de materiale didactice pentru cursuri teoretice.

² Gheorghe Duca (n. 29.02.1952, s. Copăceni, r. Sângerei), chimist (domeniul științific – chimia fizică și ecologică). Doctor habilitat în chimie (1989), profesor universitar (1992), membru corespondent (1992) și membru titular (2000) al AȘM. Decan al Facultății de Ecologie a Universității Libere Internaționale din Moldova (1992–1995). Deputat în Parlamentul Republicii Moldova și președinte al Comisiei pentru cultură, știință, învățământ și mijloace de informare în masă (1998–2001). Ministru al Ecologiei, Construcțiilor și Dezvoltării Teritoriului al Republicii Moldova (2001–2004). Din 5 februarie 2004 președinte al Academiei de Științe a Moldovei. Vezi: *Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar (1961–2006)*. Chișinău: Știința, 2006, p. 59.

Academicianul Gh. Duca a elaborat primul manual de *Chimie Ecologică*, editat în trei limbi – română, rusă, engleză. Principalele monografii publicate de academicianul Gh. Duca împreună cu colectivul catedrei și al Centrului Științific Chimie Aplicată și Ecologică enumeră peste zece titluri, printre care *Auditul ecologic* (2000), *Procese redox în mediul ambiant* (2001), *Tehnologii moderne de ardere și de reducere a emisiilor poluante în atmosferă* (2002), *Procese de poluare și autoepurare a apelor naturale* (2002), *Ingenieria mediului în energetică* (2003), *Industria vinicolă ecologic pură* (2004), *Hidrochimia râurilor mici* (2004), *Controlul Chimic al mediului* (2007), *Chimia ecologică a nitraților, nitriților și N-nitrozaminelor* (2008) ș.a. Activitatea complexă din domeniul de cercetare a transformat catedra într-un important centru de cercetare. Necesitatea dezvoltării științei este promovată activ printre studenți. Din anul 1999 cu concursul catedrei la facultate se organizează conferința științifică a studenților „Chimia ecologică și estimarea riscului chimic”.

Este bine cunoscut faptul că problema mediului și a resurselor au un caracter internațional. Pentru realizarea proiectelor catedra a stabilit relații de colaborare cu universitățile din Roma și Florența (Italia), Institutul de Științe Aplicate din Lyon (Franța), Universitatea Tehnică „Gh. Asachi” și Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, Institutul Oncologic, Combinatul de Carne „Carmez”, Uzina de Televizoare „Alfa” din Chișinău. În perioada 1–4 octombrie 1995, catedra a inițiat și organizat Simpozionul Internațional de Chimie Ecologică, la care au participat 160 de savanți din 14 țări [45]. Al doilea simpozion internațional în acest domeniu a fost organizat în 2002 la Chișinău, unde au participat 260 de cercetători științifici din 26 de țări. Al treilea simpozion internațional în domeniul Chimiei Ecologice a fost organizat în 2005 cu participarea a 470 de participanți din 38 de țări. În conformitate cu ordinul rectorului și cu decizia Senatului Universității de Stat din Moldova (decizie lu-

ată în baza Hotărârii Guvernului Republicii Moldova nr. 2317 din 02.08.1988), în septembrie 1988 în cadrul Facultății de Chimie a fost fondat *Laboratorul Chimia Aplicată și Ecologică*. Dirijarea activității științifice a laboratorului i-a revenit profesorului universitar Gh. Duca. Toate direcțiile științifice inițiate de laborator au fost axate pe ideea de a utiliza chimia nu ca o sursă de poluare, dar în scopul tratării și protecției mediului ambiant.

În concluzie, problema protecției mediului a cunoscut o evoluție substanțială în sistemul educațional al USM. Dacă în anii 1970 disciplinele ecologice erau predate ca discipline generale, atunci în anii 1980 în cadrul USM au fost constituite catedre de profil, iar numeroase discipline cu caracter ecologic au fost incluse în programul de învățământ. USM s-a integrat plener în procesul de pregătire a specialiștilor în domeniul ecologiei, cercetarea științifică privind protecția mediului, promovarea politicilor de mediu. Un aport deosebit în acest sens l-au avut cele două catedre Catedra Interuniversitară Ecologie și Protecția Mediului Înconjurător sub conducerea membrului corespondent I. Dețiu și Catedra Chimie Industrială și Ecologică coordonată de academicianul Gh. Duca, care la rândul său au determinat constituirea laboratoarelor de cercetare. Aceste două școli și cadrele didactice și-au adus contribuția substanțială la realizarea diferitor proiecte naționale, internaționale în centrele didactico-științifice din țară și peste hotare. Catedrele cu profil ecologic și-au asigurat un rol însemnat în dezvoltarea științei ecologice și protecției mediului din Republica Moldova, obținând poziții însemnate în știință pe plan local și internațional. Calitatea procesului educațional și noile direcții de cercetare au fost dirijate spre dinamizarea interesului pentru soluționarea problemelor ambientale impuse de dezechilibrul ecologic într-o epocă de progres accelerat.

Referințe bibliografice:

- [1] Coteață I., *Unul e pământul*. În: *Viața satului*, 1982, 5 iunie, p. 4.
- [2] Vezi: III-e Всесоюзное совещание по охране природы (Душанбе, 13–14 октябрь, 1960). Душанбе: АН ССРТ, 1961, с. 24.
- [3] Coteață, I., *op. cit.*, În: *Viața satului*, 1982, 5 iunie, p. 4.
- [4] Bumbu I., *Ecologia și protecția naturii în învățământul preuniversitar. Aspecte metodice la tema „Omul și biosfera”*. În: *Făclia*, 1994, 17 iunie, p. 5.
- [5] Arhiva Universității de Stat din Moldova (în continuare – AUSM), F. 1, inv. 8, d. 1902 (Dosar personal, Nr. D – 7, Dediu Ion Ilici), f. 130.
- [6] AUSM, F. 1, inv. 8, d. 1754 (Dosar personal al doctorului în științe geografice, conf. Mătcu Matvei).
- [7] AUSM, F. 1, inv. 8, d. 1902 (Dosar personal, Nr. D – 7, Dediu Ion Ilici), f. 78.
- [8] Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova (în continuare – AOSPRM), F. 586, inv. 126, d. 13, f. 126.
- [9] AUSM, Fond 1, inv. 8, d. 1902 (Dosar personal, Nr. D – 7, Dediu Ion Ilici), f. 79. În 1987 era al treilea stadiu de acest tip.
- [10] AOSPRM, F. 586, inv. 126, d. 6, f. 47.
- [11] Dediu I., Nirca E., *Locul ecologiei în școala medie*. În: *Învățătorul sovietic*, 1981, nr. 10, p. 33.
- [12] AUSM, F.1, inv. 8, d. 1902 (Dosar personal, Nr. D – 7, Dediu Ion Ilici), f. 76.
- [13] Дедю И., *Пути перестройки экологического образования и воспитания в вузах Молдавии. // Актуальные вопросы совершенствования подготовки учителей биологии в свете требований перестройки народного образования*, Кишинев: Тимпул, 1989, с.32.
- [14] Dediu I., *Unele sugestii de instruire și educație în domeniul ecologiei și ocrotirii naturii. // Актуальные вопросы совершенствования подготовки учителей биологии в свете требований перестройки народного образования*, Кишинев: Тимпул, 1989, p.13-14.
- [15] AUSM, Fond1, inv. 8, d. 1902 (Dosar personal, Nr. D – 7, Dediu Ion Ilici), f. 78.
- [16] Байрак Е., *О новых формах экологического воспитания. //Актуальные вопросы совершенствования подготовки учителей биологии в свете требований перестройки народного образования*. Кишинев: Тимпул, 1989, с. 5.
- [17] Дедю И., *Экологический энциклопедический словарь*, Кишинев, 1989.
- [18] Roșcovan D., *Educația ecologică a populației din Republica Moldova*, Chișinău, 1993; *Idem. Poluarea bazinelor acvatice din Republica Moldova cu ape reziduale de la complexele și fermele zootehnice de tip industrial*. În: *Management ecologic și dezvoltarea durabilă*, Chișinău, 1996; AUPS „Ion Creangă”, F. 1, inv. 5 PS, d. 664; USM, *Secția Resurse Umane*, Dosar personal Nr. 20 (Dumitru Roșcovan); AUPS „Ion Creangă”, F. 1, inv. 5 PS, d. 664; USM, *Secția Resurse Umane*, Dosar personal Nr.-20 (Dumitru Roșcovan); Mătcu M., *Protecția și transformarea naturii*. În: *Проблемы экологического образования, воспитания населения и пропаганды природоохранительных знаний в Молдавии*, Chișinău: Știința, 1988.
- [19] Așevschi V., *Folosirea resurselor acvatice în sectorul zootehnic*, Chișinău, 1989; *Idem. Practicum la zoologia nevertebratelor cu elemente de ecologie* (1991).
- [20] Bumbu I., *Microelementele în viața plantelor, animalelor și a omului* (1970); AUSM, f. 1, inv. 8, d. 1912, p. 12 (Dosar personal, nr. B 40, Bumbu I.).
- [21] Bumbu, I. *Conceptia și principiile de raionare biogeochimică a microelementelor în Moldova. // Conferința științifică a Universității de Stat din Moldova*. Chișinău, 1991.
- [22] Dediu I., *Repartition et caracteristique ecologique de mysides de bassiens rivières Dniestr et Pruth*. În: *Revue Roumaine de biologie. Serie de zoologie*, București, 1966, t. 11, nr. 3; *Качественная и количественная характеристика донной фауны Прута*. În: Сб. Одиннадцатая международная конф. по Дунаю. Киев: Наукова думка, 1967; Мыткун М., *Особенности развития урбанизации в районах агропромышленного типа*. În: Сб. *География населения. Тезисы докладов Всесоюзного Межведомственного по географии населения*, Ленинград, 1984; Мыткун М., *Вопросы рационального использования природных ресурсов в МССР*. În: Сб. *Проблемы рационального использования природных ресурсов и охрана окружающей среды в Белорусском Полесье*, Гомель, 1986.

- [23] Rusnac Gh., Cozma V., *Istoria Universității de Stat din Moldova 1946–1996*. Chișinău, 1996, p. 202.
- [24] AUSM, F. 1, inv. 8, d. 1754 (dosar personal nr. M -31), f. 97.
- [25] AUSM, F. 1, inv. 8, d. 1902 (Dosar personal, Nr. D - 7, Dediu Ion Ilici).
- [26] Rusnac Gh., Cozma V., *op. cit.*, p. 202
- [27] USM, *Secția Resurse umane*, Dosar personal – Ș-4 (Șalaru Vasile Maxim); USM, D/P Nr. U-2 (Ion Ungureanu).
- [28] AUSM, Dosar personal nr. R-34 (Russu Vadim Andrei).
- [29] AUSM, Dosar personal – D-47 (Dudniceno Tatiana).
- [30] Șalaru V., Dudnicenco T, Ciubuc N., *Estimarea stării ecologice a teritoriilor urbane cu ajutorul algelor edafice în calitate de bioindicatori*. În: Analele științifice ale USM, seria „Științe chimico-biologice”. Chișinău, 2004, p. 261-162.
- [31] Экологическая характеристика сообществ почвенных водорослей городских экосистем. În: Работы Третьей Международной конференции «Актуальные проблемы современной альгологии», 19-22 апреля, 2005. Украина: Харьков, 2005, с. 26; Șalaru V., Ciubuc N., Dudnicenco T., *op. cit.* În: Analele științifice ale USM, seria „Științe chimico-biologice”, Chișinău, 2004.
- [32] Boaghe D., *Rezistența plantelor lemnoase la substanțe noxe în condițiile Chișinăului*. Chișinău, 1995.
- [33] Boaghe D., *Spațiile verzi ale municipiului Chișinău: particularități biologice, management ecologic și dezvoltare durabilă*, teza de doctor în științe biologice, Chișinău, 1998.
- [34] Boaghe D., *Monitoring ecologic forestier*, Chișinău, 2004; Dudnicenco T., Așevschi V., Roșcovan D., *Ecologia și protecția mediului cu elemente de lucrări practice în laborator și pe teren*, Chișinău: ULIM, 2007.
- [35] *Rezervația Naturală de Stat „Plaiul Fagulii”*. Chișinău: Rădenii Vechi, 2003; *Cercetarea ecosistemelor forestiere din rezervația Plaiul Fagulii*, Chișinău: Universul, 2009; Boaghe D., *Monitoring ecologic forestier*, Chișinău: (s. n.), 2004.
- [36] *Influența factorilor de mediu înconjurător asupra efectivului populațiilor de mermitide acvatice*. În: Materialele Conferinței a corpului didactic-științific „Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1996/97”, 30 septembrie-5 octombrie 1998. Științe naturale. Chișinău, 1998, p. 189.
- [37] USM, *Secția Resurse umane*, Dosar personal - Ș.- 22 (Șalaru Victor); USM, Dosarul nr. 40 B (Ciubuc-Gogoman Natalia).
- [38] Dudnicenco T. *Secția Resurse Umane*, Dosar personal – D-47 (Dudniceno Tatiana).
- [39] Rusnac Gh., Cozma V., *op. cit.*, p. 169.
- [40] *Chimia, stresul și tumoarea*, Chișinău: Universul, 1997 (în colaborare), *Каталитические реакции и охрана окружающей среды* (Кишинев: Штиинца, 1983, în colaborare); *Экологически чистое винодельческое производство* (Кишинев: Академия наук Молдовы, 2004, în colaborare).
- [41] *Secția Resurse umane*, dosar personal Nr. 42, Gonța Maria Vasile.
- [42] AUSM, f. 1, inv. 8, d. 1825 (Dosar personal a lui Gorodețchi Iu., nr. G-14).
- [43] AUSM, f. 1, inv. 8, d. 2049.
- [44] AUSM, f. 1, inv. 8, d. 2013.
- [45] Rusnac Gh., Cozma V., *op. cit.*, p. 172. Apud Symposium on ecological chemistry (1-4 octombrie 1995). Chișinău, 1995.

CONTRIBUȚII BASARABENE LA CERCETAREA LIMBII ROMÂNE ÎN CONTEXTUL CULTURII SLAVE (SECOLUL AL XIX-LEA)

BESSARABIAN CONTRIBUTIONS TO STUDY OF ROMANIAN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF SLAVIC CULTURE (XIXth CENTURY)

Maria DANILOV¹

REZUMAT

În articol se arată că în istoriografia basarabească nu există o analiză sistematică a studiilor efectuate de specialiștii basarabeni în domeniul slavisticii, deși cercetători remarcabili precum Polihronie Sârcu (1855-1905) și Alexandru Iațimirski (1873-1925) sunt menționați în lucrările de referință, ca „fondatorii slavisticii basarabene”. Prezentul articol este dedicat abordării sintetice a lucrărilor lui P. Sârcu și Al. Iațimirski cu privire la problema limbii române în contextul culturii slavone.

În Rusia, romanistica în calitate de disciplină științifică s-a constituit ca parte a slavisticii. Cercetătorii ruși au fost interesați de limba română, folclor, cărți vechi – manuscrise sau imprimate – din punctul de vedere al relațiilor culturale care întotdeauna au existat între lumea slavonă și cea română. La sfârșitul secolului al XIX-lea, oameni de știință, precum V.I. Grigorovici, I.I. Sreznevski, A.I. Sobolevski, au studiat relațiile culturale dintre români și slavi. Lucrările lui P. Sârcu și Al. Iațimirski au intrat perfect în spațiul de interes științific ale rușilor.

Autorul subliniază probleme de importanță și impactul limbii române asupra înțelegerii epocii culturale slave în sud-estul Europei. Cercetările lui P. Sârcu și Al. Iațimirski au importanță istorică și pot fi incluse în capitolul „contribuții basarabene” al limbii române și cărților vechi române în contextul limbii slavone.

Cuvinte-cheie: slavistica, limba română, cultura slavonă, romanistică, Basarabia.

ABSTRACT

There is no systemic analysis (in bessarabian historiography) of studies made by some Bessarabian personalities in the field of slavistics. Although some remarkable researchers as Polihronie Sârcu (1855-1905) and Alexandru Iațimirski (1873-1925) are constantly named in reference works. They are considered to be the “founders of bessarabian slavistics” who imposed this discipline at the beginning of XIXth century as an important field of researches. Our paper is dedicated to synthetic approach of P. Sârcu and Al. Iațimirski’s works on Romanian language issue in the context of Slavic culture.

In Russia, romanistics as science rose as part of slavistics. Russian researchers were interested in Romanian language, folklore, old books – manuscripts or printed – from the perspective of cultural relationships that always existed between Slavic and Romanian worlds. At the end of XIXth century, famous scientists as V. I. Grigorovici, I. I. Sreznevski, A. I. Sobolevski studied cultural relationship between Romanians and Slavs. Thus P. Sârcu and Al. Iațimirski’s works entered perfectly into area of scientific interests of Russians.

¹ Maria Danilov, doctor, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei.

We want to underline the issues of importance and impact of Romanian language on comprehension of epoch of cultural Slavonic in South-Eastern Europe. Researches of P. Sârcu and Al. Iațimîrski have a historical value and can be included in chapter of "bessarabian contributions" to Romanian language and old Romanian books in context of Slavic language.

Keywords: Slavistics, Romanian language, Slavic culture, romanistics, Bessarabia.

Cei interesați de problematica limbii române în contextul culturii slave, indiferent de motive, se vor confrunta în acest domeniu, în special la capitolul „contribuții basarabene”, cu varii lacune în cunoaștere. Nu există în istoriografia basarabeană o analiză sistematică a chestiunii, deși, în plan istoriografic, numele unor cercetători consacrați, precum Polihronie Sârcu (1855–1905) și Alexandru Iațimîrski (1873–1925), sunt dintre cele semnalate în lista celor de referință. Mai mult, ei sunt considerați „întemeietori ai slavisticii basarabene”, impunând această disciplină – către începutul secolului XX – ca important domeniu de cercetare [1].

Demersul nostru se înscrie, mai degrabă, pe linia unei abordări sintetice și sumare a cercetărilor întreprinse de către Polihronie Sârcu și Alexandru Iațimîrski în problema limbii române în contextul culturii slave. Nu este greu de observat că, de cel puțin un secol încoace, opera de gândire a lui Polihronie Sârcu nu ne-a oferit semnele vreunui interes special, oricât de palid. Cu excepția studiilor din perioada sovietică, semnate de Alexandrina Matcovschi [2], în urma unor stagii de cercetare și documentare în arhivele din Sankt Petersburg sau Moscova, și a unui studiu mai recent scris de M. V. Domsilețkaja [3] și care ține de istoriografia rusă. Deocamdată, stadiul nostru de cunoaștere a operei lui Polihronie Sârcu rămâne a fi cel atins de poleiul ideologizat al regimului sovietic. Departate de a interveni cu unele constatări pripite asupra scrisului nostru istoric în problema luată în dezbatere, se cere totuși să remarcăm faptul

că scrierile lui Polihronie Sârcu pe nedrept sunt acoperite de negura uitării¹.

Romanistica în Rusia ca știință ia naștere drept o parte a slavisticii. Limba română, folclorul, cartea veche – manuscrise sau tipărituri – s-au bucurat de un interes sporit printre cercetătorii ruși, mai întâi din perspectiva unor legături culturale ce-au existat dintotdeauna între lumea din spațiul slav și românime. Slaviști consacrați, precum V. I. Grigorovici, I. I. Sreznevski, A. I. Sobolevski, către sfârșitul secolului al XIX-lea s-au apropiat în cercetările lor de conceperea unei largi perspective în problema legăturilor culturale dintre români și slavi. Astfel, contribuțiile lui Polihronie Sârcu și Alexandru Iațimîrski în epoca amintită deja s-au înscris perfect în aria intereselor științifice ale rușilor [4]. Or, acest fenomen poate fi urmărit doar în măsura în care personalitățile basarabene s-au încadrat în comunitatea științifică imperială rusă.

* * *

Cercetările basarabene de la sfârșitul secolului al XIX-lea au dus la delimitarea unor direcții prioritare de cercetare, de altfel, insuficient valorificate. Și mai puțin se cunoaște despre contribuția basarabenilor în problemele de cercetare asupra cărții vechi românești. Cine se face vinovat de acest lucru? Răspunsul evident nu poate fi unul univoc.

Deosebit de prețioase – pentru sfârșitul secolului al XIX-lea – sunt investigațiile lui Alexandru Iațimîrski, cel care a „asigurat cunoașterea dintre slavi și români” [5]. Contribuțiile științifice bibliografice ale savantului

¹ Polihronie Sârcu (30.VII.1855, Strășeni – 23.VI.1905, Sankt Petersburg), istoric, slavist și folclorist. A urmat școala parohială de pe lângă mănăstirea Căpriană; absolvent al Universității din Sankt Petersburg, Facultatea de Istorie și Filologie (1878); docent-privat al aceleiași universități (1883).

trec peste limita de 1000 de titluri. În cercul său de prieteni va mărturisi între altele: „Am făcut nu puțin pentru știința slavă” [6]. Aflarea lui Al. Iațimirski în cercurile lumii savante din Sankt Petersburg corespunde etapei celor mai multe publicații privitor la cultura românească veche [7]. În special cercetările savantului sunt îndreptate spre valorificarea „epocii slavonismului cultural” la români. Între anii 1910 și 1913 a întreprins cu succes stagii de documentare în Serbia, Bulgaria și România. S-a bucurat de omagii din partea Academiei de Științe din Rusia, dar și în publicații din presa vremii. Mulți dintre cei veniți în Rusia cu scop de cercetare au beneficiat de consultațiile lui Al. Iațimirski [8]. A fost „un eminent cunoscător al literaturii vechi românești. Atât oameni de știință din Rusia, cât și din alte țări europene apelau la ajutorul lui Al. Iațimirski, în problemele de romanistică și literatură veche slavă” [9].

Contemporanul său, basarabeanul Polihronie Sârcu, la fel a manifestat un interes științific constant în preocupări de paleografie slavă, fiind apreciat ca un neîntrecut cunoscător al textelor vechi slave, al literaturii vechi bisericești. Cercetătorul rus V. Laman-ski îl aprecia drept „o adevărată enciclopedie ambulantă, un izvor de informații pentru savanții universitari, cărora le oferea cu generozitate consultări în problemele de istorie, etnografie, geografie, istorie și literatură a popoarelor din Balcani [10]. În scopul unei cercetări de visu asupra textelor vechi din zona balcanică, a întreprins stagii de documentare în Principatele Române, Bulgaria, Macedonia, Serbia, Transilvania, Bucovina, Athos, Constantinopol (1884–1893) [11]². A contribuit la redeschiderea Catedrei de limbi române la Universitatea din Sankt Petersburg. La 1883 este docent privat la Catedra de filologie

slavă a Universității, unde a predat cursul de limbă și literatură română [12].

În baza unei succinte prezentări a problemelor abordate de către Polihronie Sârcu în cadrul lecției de deschidere a cursului de limbă română – *Despre importanța limbii române pentru știința slavă* [13]³ – putem lesne desprinde acele direcții de cercetare în problemele limbii române asupra cărora a stăruit autorul. În special, merită a fi pus în evidență spectrul de probleme ce vizează importanța și impactul limbii române asupra științei slave ruse. Iar într-un context mai larg, s-ar cuveni să subliniem contribuțiile lui Polihronie Sârcu la cercetarea problemelor de filologie română în Imperiul Rus.

Alexandru Iațimirski a continuat, de fapt, cercetările inițiate de predecesorul său, deși a fost destul de dur în aprecieri. Acesta considera că „Polihronie Sârcu s-a apropiat doar foarte vag în cercetarea legăturilor istorice dintre limba română și cea slavă. Cercetările slavistului sunt un exercițiu sporadic, cum de altfel întâmplător a fost și cursul de lecții început pe 12 ianuarie 1884 și continuat doar câțiva ani. Niciun curs nu a fost dus până la capăt, nici editat în volum [...]” [14]. Lămurirea contextelor, a conotațiilor din epocă are, bineînțeles, o altă acoperire în interpretările unei perspective istorice. Vom spune doar atât: chiar dacă Polihronie Sârcu a reușit să editeze o singură prelegere (din cursul de lecții susținute la Catedra de limbă română a Universității din Sankt Petersburg) – cea de deschidere – este suficient să conștientizăm acel efort demn de toată admirația în posteritate. Să amintim doar titlul versiunii publicate – *Despre importanța limbii române pentru știința slavă* – pentru a ne da seama de expresia conceptuală a problemei abordate, în ansamblu la sfârșitul secolului al XIX-lea

² În urma acestor delegații a adunat o impunătoare colecție de manuscrise slave, care, după moarte, au intrat în colecțiile Bibliotecii Academiei Imperiale din Sankt Petersburg.

³ Prelegere susținută la Catedra de limbă română a Universității Imperiale din Sankt Petersburg, 12 ianuarie 1884.

(1884) de către P. Sârcu: „Obiectivul conferințelor mele, susținea profesorul, va fi limba română și literatura română. Vă puteți întreba, pentru ce i-ar trebui filologului sau istoricului să cunoască această limbă și ce importanță ar putea avea această cunoaștere pentru slavistul, istoricul sau filologul rus? Pentru a răspunde la aceste întrebări este absolut necesar de urmărit atât destinul istoric al poporului român, cât și etapele principale ale constituirii limbii române” [15]. Înainte însă de a interveni cu explicația istorică pe marginea întrebărilor înaintate, P. Sârcu amintește, între altele, despre existența anterioară a unei catedre universitare de limbă română: „Cu vreo patruzeci de ani în urmă, la catedră, s-a ținut cursul de limbă română, un curs practic susținut de către Iacob Hâncu, care a alcătuit și un manual în acest scop și o creștomăție cu texte din cea mai avansată literatură română în epocă. Acel manual și acum continuă să fie unul util” [16]^{4,5}. Care sunt totuși interpretările lui Polihronie Sârcu asupra istoriei poporului român și a limbii române?

Teritoriul locuit de români. Mai întâi, Polihronie Sârcu consideră că:

- „românii ocupă o zonă subcarpatică, care, se prea poate, a fost patria străveche a slavilor [...]. Regatul Român actual Transilvania, o parte a Banatului, Bucovina și Basarabia [...], toate sunt zone locuite de români”.

- „Românii mai locuiesc în Macedonia, Thesalia, Moravia, unde și azi o regiune întreagă îi zice Valahia [...]”. Mai mult: „teritoriul din stânga Nistrului este cel, nu demult, cedat rușilor”;

- „Dunărea este doar hotar politic [...]. Începând cu Basarabia sudică și până dincolo de Dunăre populația este amestecată”;

- „Spre hotarul cu Macedonia se confi-

gurează un adevărat coridor etnografic locuit de români, necercetat încă”[!]. Or, teritoriile înșirate ne indică clar precum „că românii locuiesc în zona de interes slav” [17].

Și nu numai ca vecini [...]. Cronicile bizantine și ruse deopotrivă „îi atestă pe vlahi” în această zonă. P. Sârcu amintește și despre importanța „elementului vlah în războaiele bulgarilor”, dar și despre faptul că acele „amestecuri ale vlahilor au trezit urgia turcilor”. Pentru că „nobilimea slavilor balcanici va găsi un refugiu permanent în Țările Române. Acest element în decursul istoriei s-a romanizat”, susține P. Sârcu: „Domnii Principatelor Române, dar și boierii, din momentul cotropirii Serbiei și Bulgariei de către osmani, și-au adus contribuții importante la susținerea creștinilor din aceste țări” [18].

Pagini de istorie a rușilor puțin cunoscute. În opinia lui P. Sârcu, cunoașterea istoriei poporului român, în special a rolului acestuia în creștinătatea Orientului, va vărsa mai multă lumină asupra unor pagini de istorie puțin cunoscute ale rușilor. Și nu numai: „relațiile românilor cu polonezii, cu cazacii, la fel este un segment de istorie puțin cunoscut”. Cert este că o cercetare mai atentă a conceptelor enunțate de către P. Sârcu asupra fenomenelor istorice produse în acest spațiu cultural în relațiile românilor cu vecinii slavi scoate în vileag și multiple erori în interpretare. Spre exemplu, P. Sârcu considera greșit precum că românii, datorită unor strânse legături istorice cu slavii, au fost mult influențați în plan cultural de aceștia. Iar „intrând în componența Regatului Bulgar, se pare, s-au creștinat odată cu ei [...]” [19]⁶. Sau: „românii au împrumutat de la bulgari atât limba de cancelarie, cât și cea diplomatică, iar după căderea statului bulgar, locul acestora l-a luat elementul polonez și rus” [20].

⁴ Este vorba de manualul editat de Iacob Hâncu, *Начертание правил валахо-молдавской грамматики*, СПб, 1840, 376 c.

⁵ La fel se cere de menționat că prima Catedră „valaho moldovenească” a fost deschisă la Universitatea Imperială din Sankt Petersburg, în 1839. Cu mici întreruperi a funcționat timp de douăzeci de ani, până la 1858.

Românii – centru al ortodoxiei în secolele XV–XVII. P. Sârcu considera, pe bună dreptate, precum că, „în acele secole de grea cumpănă pentru destinul creștinătății, Principatele Dunărene au devenit un centru de refugiu ortodox, precum Italia a fost pentru bizantini și greci”. Înșiși românii cheamă cărturari din lumea slavă, oferindu-le acestora condiții de a produce opere de cultură pentru întreg spațiul ortodox. Lăcașele sfinte „din Transilvania, din Valahia sau din Moldova sunt pline de călugări [...]. Aici au creat importante fețe culturale, precum Nikodim, Grigore Țamblac și Paisie [...]. Ei au creat pentru întreaga lume slavă” [21].

Românii – popor de martiri. În secolele XV–XVII, românii, „acest popor de martiri, a dus pe umerii săi – și mai duce și acum – multe nevoi politice și sociale”. Distinsul profesor elogia în aprecieri numele unor personalități marcante din cultura românilor, care sunt deopotrivă „mari cărturari nu numai pentru timpurile lor, ci și pentru cele de azi”. Aceștia sunt cunosători „de limbi europene, de literatură orientală și europeană: Petru Movilă, întemeietor al Academiei Kievlene, Nicolae Milescu, Dimitrie Cantemir [...]” [22].

Țările Române aflate la răscrucea a două lumi culturale: greco-slavone, romano-germane. În contextul amintit, vom remarca și câteva ipoteze de lucru înaintate de Polihronie Sârcu: țările române au fost „un punct de transmitere” sau mai exact un centru al legăturilor literare dintre slavi și greci. Acest centru este cunoscut „prin multiple filantropii către Muntele Athos și către alte țări pravoslavnice ale Răsăritului”. Apoi, țările române, aflate „la răscrucea a două lumi culturale: greco-slavone, romano-germane, sunt marcate, deopotrivă, în evoluția lor, de acele

influențe politice și culturale. Acest spațiu, devine un epicentru în care s-au conservat tradiții și legături permanente. Un epicentru în care aceste legături și tradiții s-au ciocnit permanent, dar și s-au împăcat în baza temeliei ortodoxe, direcționând și/ sau iradiind tradiții creștine către întreg Orientul ortodox”. Astfel, românii, în plan cultural, și-au asumat și „misiunea de continuatori ai slavilor de sud”, susține Sârcu. Din păcate, această splendidă epocă culturală în literatura slavă „este foarte slab cercetată” [23].

Despre limba românilor și „amalgamul lingvistic” al lui Polihronie Sârcu. După aproape două decenii de la discuțiile inițiate de către academicianul I. I. Sreznevski⁶ privitor la originile poporului român și a limbii române, Polihronie Sârcu susține că „nația română s-a constituit din câteva elemente etnografice: cel roman, tracic și slavon. Odată cu scurgerea timpului, la structura latină s-au adăugat elemente barbare: mai întâi tracice și alte elemente din Bizanț, apoi straturi întregi din cele slave. De asemenea, un element neînsemnat s-a suprapus din cel maghiar și, în sfârșit, din elementul turcic”. O astfel de simbioză lingvistică este definită eronat ca „amalgam lingvistic” [24].

Se cuvine să subliniem și faptul că P. Sârcu este primul slavist în știința filologiei ruse care amintește despre existența altor limbi romanice în Orient: „Cu numai 10 milioane de români, limba română are foarte puține graiuri – doar trei: dacic (în Valahia, Basarabia, Bucovina, Transilvania și Bănat); macedonean și isto-român. Acest material lingvistic nespun de prețios, trebuie supus unei cercetări solide pentru că reflectă o luptă permanentă a limbilor, a victoriilor repute de una asupra alteia. O cercetare solidă a fenomenului ne va

⁶ Bulgarii s-au creștinat la anul 864 sub țarul Boris [Mihail I] (852–889).

⁷ I. Sreznevski (1812–1880), nefiind romanist și-a permis unele concluzii pripite referitor la originile limbii române, care, în opinia acestuia „abundă de cuvinte slave, încât a scrie și a vorbi fără ele este la fel de greu, precum în engleză este imposibil să te descurci fără rădăcina cuvântului de origine franceză”.

ajuta să înțelegem nu numai cultura diverselor popoare din Balcani, dar să și pătrundem în esența puterii de rezistență și supraviețuire a poporului român” [25].

Atât constituirea limbii literare, cât și a literaturii române P. Sârcu le atribuie către secolul al XVI-lea: „Până la acea vreme limbă literară era cea a scrierilor bisericești, care, fiind încă o limbă slabă, n-a putut imediat să se elibereze de chingile slavonismului. Încet, neîncrezător, însă se fac primii pași spre eliberarea de sub modelul slav [...]. Alfabetul slavon, bine adaptat sunetelor limbii române, a servit acesteia timp îndelungat. Primele traduceri se făceau, rând cu rând, ca o glosă. Numai după nenumărate experiențe și exerciții de limbă, către a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se traduc integral scrieri în limba română însoțite cu indici explicativi: ce și cum trebuie de citit la Liturghie. Însă n-a trecut niciun secol și limba poporului a obținut victorie dacă nu totală, atunci la egal cu limba slavă, nu numai în biserică, ci și la curte, și în diplomație. Cei mai stăruitori propagatori ai limbii române sunt cei doi vestiți domnitori: Vasile Lupu (1632–1654) și Matei (1633–1654). Ambii și-au dorit să-i adune pe români laolaltă sub un singur sceptru” [26].

Cel mai important fenomen literar al perioadei, în opinia lui Polihronie Sârcu, sunt cronicile cu care se pot mândri toți românii, în special, cele moldave. În cronicile românești se regăsesc „nespuse de prețioase informații pentru istoria slavilor de sud, pentru cei din Polonia, Ucraina, Galiția, Turcia sau Grecia și care cuprind sec. XV–XVII sau sec. XVIII” [6, pag. 244]. În perioada amintită se disting mulți „cărturari-ierarhi, cu studii în Europa și Polonia: Dosoftei, Varlaam, Iacob Stamati și episcopul Filaret. Exceptând cărțile liturgice – ei sunt autori de tratate, de dogmatică, sau de apologii în apărarea creștinismului” [27].

Creația populară la români. Este apreciată de P. Sârcu ca un fenomen „unic în felul său”, ca „o sinteză a popoarelor europene din acest spațiu” [28]. Fără îndoială, unele inter-

pretări și aprecieri ale lui P. Sârcu sunt confuze. Se afirmă, spre exemplu, precum că „comunitatea spirituală a românilor și slavilor nu constă doar în limbă și credință [...]. Atât poezia populară de ritual, cât și cea lirică și istorică, are foarte multe afinități cu cea slavă, în special cu cea a slavilor de sud” [29].

Constatările lui Polihronie Sârcu se sprijineau pe mărturii adunate în urma unor „cercetări recente” în Principatele Române. Adunase un bogat material folcloric: colinde românești, considerate de el „foarte apropiate cu cele ale ucrainenilor și rușilor”. La fel și „balade sârbești ce proslăveau haiducii și cazacii”. A mai adunat din literatura apocrifă a slavilor de sud, în care redescoperea o largă reflectare a creației populare la români, pătrunsă acolo pe cale orală sau scrisă.

Secolul al XIX-lea este conceput ca o epocă modernă, o nouă etapă a literaturii române marcată de impactul cu literaturile Europei de asfințit, de aici pornește „o nouă direcție”, exprimată „prin tendința gândirii românești de a se elibera din brațele slavonismului și de a se apropia de apusul latin”. Cei mai reprezentanți fii ai poporului român, constată P. Sârcu, precum „Hasdeu, Odobescu, Xenopol, în pofida unor concepții politice efemere, tot mai mult conștientizează faptul că poporul care a supraviețuit supremația turcească și cea fanariotă are istoria sa între popoarele slave din orient așezată după modele bizantine și se dezvoltă în baza ortodoxiei bizantine” [30]. În finalul prelegerii sale, Polihronie Sârcu declară prompt: „Nouă, slaviștilor niciodată nu ne va fi clară o bună parte din istoria slavilor, fără a cunoaște istoria, literatura și limba românilor, precum și istoria acestora din urmă nu va fi suficient de clară fără o cunoaștere a istoriei slavilor” [...] [31].

Concluzii. Cercetările întreprinse de Al. Iațimirschi și Polihronie Sârcu au o valoare istorică deosebită pentru cunoașterea epocii „slavonismului cultural” la români. Mai mult, aceste cercetări pot fi plasate la capitolul „contribuții basarabene” în cercetarea problemei

limbii române și a cărții vechi românești în contextul limbii slave. Din cele enunțate mai sus înaintăm câteva constatări:

- Fără îndoială, cercetările întreprinse, atât de Al. Iațimirschi, cât și de Polihronie Sârcu în problema limbii române în contextul limbii slave, sunt marcate de incertitudinea situației în care se frământa domeniul *slavisticii ruse* la sfârșitul secolului al XIX-lea.

- Polihronie Sârcu încearcă totuși să închege un răspuns afirmativ la acele întrebări cu care se confrunta slavistica rusă. La întrebarea „Pentru ce i-ar trebui filologului sau istoricului să cunoască limbă română și ce importanță ar putea avea această cunoaștere pentru slavistul, istoricul sau filologul rus?” a răspuns prompt: „În țările Europei de apus – Franța, Italia și Austria – de mult au înțeles că trebuie să se cunoască istoria veche și cea contemporană a Românilor, iar în acest scop au fost deschise catedre de limbă română”. Cu atât mai mult, un asemenea lucru era necesar să fie promovat în Rusia: „Dacă știința istorică și filologică rusă a ignorat până în prezent România, asta s-a întâmplat pentru că în Rusia cercetarea slavisticii și a literaturii europene era până nu demult în fașă”. Cercetările critice în domeniu se mișcau foarte lent.

- De asemenea, Universității din Sankt Petersburg i se atribuie meritul de a fi prima instituție europeană care a inaugurat cursul de limbă și literatură română.

Toate aceste „frământări științifice” desemnau un anumit nivel de cunoaștere a societății imperiale ruse din mediile academice din Sankt Petersburg, vizavi de nivelul de cercetare și de cunoaștere a problemei limbii române în contextul culturii slave.

Referințe bibliografice:

[1] Țurcanu Ion, *Istoricitatea istoriografiei. Observații asupra scrisului istoric basarabean*. Chișinău: Editura Arc, 2004, p. 35.

[2] Матковски Александрина, *Персоналитэць каре ау контрибуит ла консолидаря релацилор молдо-русе. Полхроние Агапиевич Сырку (1850-1905)*. În: Презенце молдовенешть ын публикациииле русе дин аний 1886-1905. Кишинэу: Едитура Штиинца, 1976, р. 36.

[3] Домосилецкая М. В., *Изучение румынского языка и культуры румын в России (XIX – начало XX вв)*. Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института Лингвистических Исследований, Том, часть 1, отв. редактор Н.Н. Казанский, Петербург: «Наука», 2009, с. 52-151.

[4] Сирку П., *Святочные обычаи и песни у Бессарабских молдован на Рождество и Новый Год (1874); Из истории сношений русских с румынами (1896); Материалы для истории дипломатики и сфрагистики в Болгарии в XIII-XIV вв.(1903); Из переписки румынских воевод с Сибинским и Брашовским магистратами (1906); Карансебешский октоих второй половины XIII в. (1913); Из быта бессарабских румын (1914)*.

[5] Яцимирский А., *Первый печатный славянский Служебник*. În: Известий Отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, Санкт Петербург, 1896, р. 792.

[6] Матковски Александрина, *Персоналитэць каре ау контрибуит ла консолидаря релацилор молдо-русе. Полхроние Агапиевич Сырку (1850-1905)*.

[7] Яцимирский А., *Новый труд о старой славянской библиографии*, СПб, 1900; *Румыно-славянские очерки*, СПб, 1903; *Сказание вкратце о молдавских господарях*, СПб, 1901; *Из истории славянской письменности*, СПб, 1906; *Из истории славянской проповеди в Молдавии*, СПб. 1906; *Язык славянских грамот молдавского происхождения*, СПб, 1909.

[8] Матковски Александрина, *Персоналитэць каре ау контрибуит ла консолидаря релацилор молдо-русе. Полхроние Агапиевич Сырку (1850-1905)*, р. 57.

[9] *Ibidem*, р. 53.

[10] *Ibidem*, р. 54.

[11] Домосилецкая М. В., *Изучение румынского языка и культуры румын в России (XIX – начало XX вв.)*, р. 78.

[12] *Ibidem*, р. 78.

[13] Сирку П., *О значении румыноведения для славянской науки*. În: «Журнал Министерства Народного Образования», СПб, январь 1884 г., с. 235-247 (prelegere susținută la catedra de limbă română a Universității Imperiale din Sankt-Petersburg, 12 ianuarie 1884).

[14] Домосилецкая М. В., *Изучение румынского языка и культуры румын в России (XIX – начало XX вв)*, р. 88.

[15] Сирку П., *О значении румыноведения для славянской науки*, р. 235.

[16] *Ibidem*, р. 234-241.

[17] *Ibidem*, р. 234-237.

[18] *Ibidem*, р. 237.

[19] *Ibidem*, р. 239.

[20] *Ibidem*, р. 238-239.

[21] *Ibidem*, р. 239-241.

[22] *Ibidem*, р. 241.

[23] *Ibidem*, р. 240.

[24] *Ibidem*, р. 241.

[25] *Ibidem*, р. 242.

[26] *Ibidem*, р. 243.

[27] *Ibidem*, р. 244.

[28] *Ibidem*, р. 243.

[29] *Ibidem*.

[30] *Ibidem*, р. 246.

[31] *Ibidem*.

EDIFICAREA RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ÎN PERIOADA POSTRĂZBOI RECE: STUDIU ISTORIOGRAFIC

BUILDING OF THE INTERNATIONAL RELATIONS IN THE POST-COLD WAR PERIOD: A HISTORIOGRAPHICAL STUDY

Victor JUC¹

REZUMAT

Dezorientarea științei de afaceri internaționale la sfârșitul Războiului Rece și în perioada ulterioară a fost determinată de câțiva factori, precum: Războiul Rece nu a fost determinat din punct de vedere științific; câteva probleme care au fost cândva primordiale în sfera politicii statului și cercetărilor științifice, precum și afirmațiile recunoscute de opinia publică de atunci, au devenit istorie, pierzând actualitatea și relevanța; niște aspecte ale relațiilor internaționale care au fost considerate învechite, au revenit pe scena mondială în condiții noi, actualizând potențialul lor și expunând caracterul și dezvoltarea lor; au apărut noi probleme și circumstanțe care nu au fost cunoscute sau au fost puțin cunoscute în trecut, complicând în mod serios explicarea și înțelegerea politicilor și a proceselor pe arena internațională.

Cuvinte-cheie: Război Rece, relații internaționale, realism politic, diplomație, suveranitate, Kissinger.

ABSTRACT

The disorientation of the science of international affairs in the end of the Cold War and in the period that followed was due to several factors, including: not been determined scientifically the Cold War's end in a way that took place, meaning peacefully and without to be a generally recognized as the winner; the several issues that have headlines of the government policies, scientific research and statement by the public opinion have become history, losing the timeliness and relevance; some aspects of the international relations that have been considered remained the object of history came back on the world stage under the new conditions, updated the potential and marked their character and development; have appeared some new problems and circumstances that are unknown or little known in the past, but were amplified, seriously complicated the explanation and the understanding of policies and processes in the international arena.

Keywords: Cold War, international relations, political realism, diplomacy, sovereignty, Kissinger.

Încheierea inopinată a războiului rece, în perioada și în maniera în care s-a realizat, i-a luat prin surprindere atât pe cercetătorii științifici în domeniul relațiilor internaționale și al științelor politice, cât și pe analiștii și pe oamenii politici, deși în anii 1989–1991 intensi-

tatea conflictului global bipolar se diminuase într-o mare măsură, fiind expresie a cursului politic promovat de liderul sovietic M. Gorbaciov. Uniunea Sovietică era percepută și continua să rămână o supraputere mai ales prin tradiția de patruzeci de ani care s-a în-

¹ **Victor Juc**, doctor habilitat, profesor universitar, Institutul Integrare Europeană și Științe Politice al AȘM.

cețănenit în relațiile internaționale postbelice marcate de bipolaritate structurală de sistem și din cauza armamentului nuclear pe care îl deținea în cantități enorme. În același timp, URSS se confrunta cu probleme interne de natură sistemică, de principiu, provenite din insuccesele de a restructura regimul politic totalitarist și modelul economic etatist strict centralizat, în special din cauza rezistenței nomenclaturii de partid și, ca urmare, sistarea tacită a „accelerării dezvoltării social-economice” (accelerarea și transparența formând cele două componente ale „restructurării”), extinderea mișcărilor democratice pentru reforme și de eliberare națională, care s-au soldat, inițial cu decretarea suveranității, iar apoi cu proclamarea independenței de către republicile unionale și, implicit, cu autodizolvarea „primului stat din lume al muncitorilor și țăranilor”. În plan extern, URSS a rămas fără sateliții central și sud-est europeni, fără a se împotrivi proceselor de autodizolvare a celor două structuri instituționalizate, CAER și OTV, dar totodată s-a produs „detensionarea” relațiilor cu actorii majori precum SUA, prin semnarea unor acorduri cu privire la reducerea armamentelor nucleare, Germania, prin susținerea unificării celor două state și retragerea forțelor armate sovietice, Marea Britanie, datorită simpatiilor interpersonale dintre liderii celor două țări, China, prin atenuarea divergențelor ideologice exprimate prin promovarea cursurilor politice noi (notăm că relațiile cu Franța tradițional s-au caracterizat printr-un grad relativ ridicat de amicitie începând cu președinția lui Ch. de Gaulle). În contextul destinderii se înscrie de asemenea Acordul de cooperare și comerț semnat în 1989 între Uniunea Sovietică și Comunitatea Economică Europeană. Apogeul destinderii și cooperării internaționale s-a realizat prin susținerea aproape în unanimitate a intervenției aliaților în Irak în ianuarie 1991, dar în același timp trebuie de subliniat că mai persista neîncrederea, occidentalii manifestau unele reticențe derivate din precaritatea po-

zițiilor lui M. Gorbaciov în interior, cauzate, pe de o parte, de rezistența nomenclaturistă, iar pe de alta, de mișcările de eliberare națională din cadrul republicilor unionale. În acest sens deloc nu era neglijabil pericolul sistării cursului spre deschidere și reforme de către forțele conservatoare, după cum a avut loc în octombrie 1964 și s-a încercat în august 1991. Încheierea războiului rece și autodizolvarea URSS este asociată de Ch. Durandin cu „înfrângerea personală a lui M. Gorbaciov”, concluzie care, în opinia noastră, este de suprafață și pune accentul în exclusivitate pe factorul subiectiv, fără a ține cont de spectrul întreg de probleme complexe, cu precădere de sorginte sistemică și socioeconomică.

Știința relațiilor internaționale de asemenea a recepționat o lovitură de fond, cu predilecție în aspect teoretico-metodologic, învinuirile variind de la simpla constatare că nu a pronosticat niciun eveniment major din secolul XX (B. Badie și M.-P. Smouts) până la apelul adresat în special tinerilor cercetători de a abandona ocupația în domeniul științelor politice (J. Gaddis). În contextul de poziții invocate a fost revitalizată ideea crizei originare a Relațiilor Internaționale, mai ales dat fiind că erau asociate paradigmatic cu realismul politic, care, potrivit opiniei lui K. Goldmann, a dezvoltat un discurs puternic al nonschimbării. Precizăm că vom utiliza majuscule (Relații Internaționale) pentru desemnarea domeniului de cercetare științifică și minuscule (relații internaționale) pentru câmpul de acțiune al actorilor. Nu este mai puțin adevărat că în condițiile structurii bipolare a sistemului unii cercetători și analiști (St. Hoffmann, D. Bell) au creionat variante eventuale postbipolare, ancorate cu precădere pe reducerea intensității conflictului dintre cele două supraputeri și sporirea ponderii Organizației Națiunilor Unite, dar care, în ultimă instanță, nu s-au adevărit nici în parte, chiar și în pofida eforturilor conjugate ale actorilor majori de la sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90 de a spori gradul de eficiență a acti-

vității organizației internaționale de caracter universal și nivel global [1], nemaivorbind de convergența celor doi actori majori.

Prin urmare, încheierea conflictului global în formatul bipolar contemporan prin ieșirea din cursă a unui protagonist a provocat un vid enorm teoretico-metodologic și politico-diplomatic, iar noutatea problemei și totodată dificultățile de fond constau în faptul că sfârșitul războiului rece și, implicit, trecerea la configurația nouă a ordinii mondiale s-a produs pe cale pașnică și, respectiv, nu a fost instituționalizată. Dacă tratatele westfalice din 1648 au totalizat Războiul de Treizeci de Ani și au trasat parametrii configurației ordinii internaționale multipolare, iar după cel de-al Doilea Război Mondial s-au creat circumstanțe favorabile pentru instituționalizarea și consolidarea bipolarității din cauza conflictului genetic dintre cele două sisteme, totalitarism și democrație, situația postrăzboi rece a debutat în alt cadru și în alte condiții, deși predominante erau stările de spirit prodemocratice nu numai la nivel teoretic (F. Fukuyama), dar și practic (G. Bush-sn., F. Mitterand). Similitudinea cu perioada postwestfalică este că au existat învingători și învinși, chiar dacă mai mulți cercetători, mai ales din mediul rusesc (A. Utkin), neagă existența unui biruitor în războiul rece, însă după încheierea confruntării globale cei care au reperat victoria s-au pomenit și ei în incertitudine, fiind nevoiți din mers să-și ajusteze strategiile și instituțiile la realitățile noi, cum este cazul NATO. Asemănarea cu perioada postbelică este că inițial se considera că s-a instituit un regim de cooperare, dar care după scurt timp a cedat în fața conflictului: în primul caz, aliații de ieri au devenit inamici și viceversa, dușmanii se regăseau în tabere comune, în condițiile că gradul de intensitate al conflictului global multiaspectual a fost destul de ridicat, iar în cel de-al doilea, în contextul supremației Statelor Unite, adversarii majori din perioada precedentă (Rusia ca moștenitoare de drept a URSS, China și SUA) nu au cunoscut nici

apropieri importante, nici crize de proporții, cauza principală fiind aprofundarea și extinderea proceselor de cooperare multilaterală. În condițiile bipolarității situația internațională s-a caracterizat printr-un grad înalt de centralizare, exprimată prin monopolurile aplicării violenței și al armamentului nuclear, ultimul alcătuind factorul determinant care nu a permis ciocnirea frontală dintre cele două supraputeri, pe când în perioada post-bipolară se produce descentralizarea relațiilor internaționale prin apariția sau reactualizarea unor factori generatori de conflict, existența unor state rebele, asistemică sau eșuate, extinderea „clubului nuclear”, sporirea ponderii și prezenței actorilor nestatali, aprofundarea și diversificarea globalizării, apariția pe harta politică a lumii a mai multor entități statale, replieri geostrategice operate de mai multe state, ele având impact asupra situației regionale etc.

În asemenea circumstanțe, exprimate prin incertitudine politico-diplomatică, pierderea din relevanță științifică a paradigmei realiste, dar și a altor concepții, eșuarea sau cel puțin aplicabilitatea redusă a mai multor metodologii, lipsa unei teorii general acceptate sau a unei metateorii, Relațiile Internaționale trebuiau nu numai să fundamenteze și să argumenteze științific configurația nouă a ordinii mondiale și structura nouă a sistemului internațional, dar și să determine evoluțiile eventuale pe termen scurt și mediu, prezentând materialul necesar pentru studii atât pur teoretice, cât și strict aplicative. Dificultățile derivate din noutatea și complexitatea problemelor anunțate erau amplificate de deficiențe de caracter epistemologic și metodologic, în sensul că din cauza asimetriei structural-sistemică pe orizontală principiul balanței de forțe nu mai funcționa, anarhia mediului internațional a devenit mai pronunțată, iar polul „a părăsit” cadrul strict geopolitic, o pondere în creștere revenind dimensiunii geoeconomice. În plus, globalizarea în extindere favorizează eroziunea suveranității de stat, demolând „stat-

centrismul” Relațiilor Internaționale, baza politico-ideologică a conflictului global a fost surprăta, oferind loc mai ales pentru construcții teoretice speculative (S. Huntington) sau chiar mai mult, era necesar de a fundamenta noi abordări ale istoriei universale, având ca suport de referință realitățile globale, dar și exigențele științei postneclasice, ancorate pe interdisciplinaritate și pluridisciplinarității. T. Țirdea propune abordarea civilizațională a evoluției istoriei, care, de altfel, nu reprezintă prin conținut ceva absolut nou și universal, însă permite conceperea în mod integral a istoriei umanității, caracteristicile ei fundamentale și vectorul comun al dezvoltării, ea se combină cu pluralismul și autenticitatea popoarelor și țărilor, cu posibilitatea alegerii și scoate în evidență prioritatea valorilor general-civilizaționale [2].

Încheierea subită a războiului rece a bulversat profund atât mediile oamenilor politici, cât și cercurile de specialiști în materia relațiilor internaționale, privându-i, pe de o parte, de subiecte intens exploatate și valorificate științific, iar pe de alta, confruntându-se cu realitățile noi, mai puțin cunoscute, explicate și înțelese, au fost nevoiți să se angajeze în elaborarea conceptelor și soluțiilor noi, necesare pentru gestiunea și fundamentarea teoretică a acțiunilor și proceselor postbipolare. Reflectând stările noi de spirit, în aspect teoretic emblematic se dovedește a fi articolul perfectat de F. Fukuyama *The End of History and Last Man* [3], prin care el anunță triumful democrației și al economiei liberale, iar în planul activităților practice acestea se exprimă în speranțele investite în ONU, tratată în calitate de mecanism universal de asigurare a securității și de menținere a păcii. Conform lui F. Fukuyama, democrația liberală este „punctul final al evoluției ideologice a omenirii” și „forma definitivă a guvernării societății umane”, care nu reprezintă prin caracterul său altceva decât „sfârșitul Istoriei”, acestui proces logic de evoluție universală ce cuprinde experiența tuturor timpurilor și po-

oarelor. Ținem să precizăm că el abordează nu atât încheierea războiului rece, cât sfârșitul unei epoci a istoriei omenirii, marcate prin triumful democrației liberale asupra monarhiei ereditare (conservatismul) și totalitarismului (fascismul și comunismul), democrația liberală fiind concepută ca regim de guvernare și un set de norme de valoare universală. În aceeași ordine de idei s-a pronunțat și B. Boutros-Ghali, care a declarat la începutul anului 1992 că „respectul pentru principiile, normele democratice la toate nivelurile existenței sociale este esențial: în comunitate, în interiorul statelor și în cadrul comunității statelor” [4], iar G. Bush sn. invoca „ordinea mondială nouă”, bazată pe democrația de tip american și pe unitatea politico-militară a marilor puteri.

Totodată subliniem că după o perioadă relativ scurtă de timp au fost elaborate mai multe lucrări științifice prin intermediul cărora se anunțau criterii și axe noi de conflict global, cele mai relevante și mai mediatizate aparținând lui S. Huntington – *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale* [5] și lui A. și H. Toffler – *Război și anti-război. Supraviețuirea în zorii secolului XXI* [6]. De fapt, F. Fukuyama și S. Huntington au devenit cele mai emblematice figuri în domeniu începând cu ultimul deceniu al secolului XX, dat fiind că în trecut, potrivit supoziției lui M. Griffiths, erau puțin cunoscuți chiar și în mediul american de cercetare. Aserțiunile lor au fost atât de mult invocate și mediatizate [7], încât s-au transformat, în accepția noastră, în principii cu pretenții de a fi universale, primul desemnând victoria lumii liberale, a valorilor liberale, iar al doilea era frecvent avizat la capitolul concordanță/neconcordanță a ideilor anunțate în contextul declanșării operațiilor militare aliate în lumea musulmană. Modelele prezentate practic nu conțineau nimic principal nou: F. Fukuyama nu a fost primul cercetător care a anunțat triumful democrației liberale, chiar și asupra totalitarismului, iar celui de-al doilea, în acord cu C. Buchet, nu

ii revine întâietatea în proiectarea unor linii de demarcațiune și conflict dintre civilizații utilizând conceptul de georeligie [8]. Însă impactul lor a fost unul deosebit asupra cercurilor academice și factorilor de decizie, provocând numeroase dezbateri și luări de poziție, inclusiv în Republica Moldova. Astfel, evaluând unele idei exprimate de S. Huntington privind tendințele civilizației occidentale de a deveni universală, dar și conflictele ei cu lumea neoccidentală, A. N. Roșca exprimă părerea că aceste „afirmații nu sunt într-un totu lipsite de teme și par să conțină unele adevăruri certe” [9].

Considerăm necesar de a preciza că nici F. Fukuyama și nici S. Huntington nu au dezvoltat ulterior ideile care i-au făcut celebri: rămânând la părerea că nu există alternativă economiei libere și normelor democratice, primul a făcut opțiune pentru alte probleme de cercetare, cu predilecție de sorginte morală, pe când al doilea a abordat ordinea mondială din alte perspective, cu precădere de factură realistă, una dintre acestea fiind polaritatea. Astfel, în articolul *The Lonely Superpower* [10] el se pronunță asupra evoluției ordinii mondiale postrăzboi rece, susținând că după un moment de unipolaritate lumea va traversa câteva decenii de uni-multipolaritate, urmând ca secolul XXI să fie al multipolarității. Sesizăm că S. Huntington, ca de altfel și unii realiști, inclusiv K. Waltz, consideră unipolaritatea ca fiind de scurtă durată și care va evolua imanent spre o structură multipolară, aserțiune care a devenit magistrală și este aproape general acceptată în mediul academic. În același timp observăm că în lucrarea *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale* cercetătorul invocă multipolaritatea ordinii mondiale postrăzboi rece, pe când în articolul din *Foreign Affairs* creditul este acordat mai degrabă uni-multipolarității. În opinia noastră, asemenea evoluții concepționale, care de altfel nu figurează cu titlul de raritate, s-ar explica prin regândirea criteriilor de evaluare în sensul unor abordări sectoriale și diferențiate ale configurației ordinii

mondiale, identificându-se actorii majori și cu influență pe domenii de activitate la nivel atât global, cât și regional. J. Nye-jr. și L. Thurron pledează pentru „o tratare mult mai nuanțată a ordinii mondiale”, inclusiv a rolului SUA în lume, în sensul de schimbare a raporturilor reale dintre state în domeniile esențiale ce caracterizează o mare putere. În accepția lui C. Hlihor, comportamentul actorilor în relațiile internaționale contemporane cunoaște o mare diversitate și complexitate în orientarea, atitudinea și intensitatea de manifestare, gradul de implicare în rezolvarea problemelor pe arena mondială fiind foarte diferit [11]. Considerăm că teza lui S. Huntington cu privire la ciocnirea civilizațiilor, având la bază religiile, în cea mai mare parte a fost infirmată, principala cauză fiind primordialitatea interesului național în raport cu alți factori, inclusiv solidaritatea fondată pe apartenența comună civilizațional-religioasă. Referindu-se la altă problemă, a identității naționale americane, D. Dungaciu a remarcat corect că S. Huntington are acel talent unic de a simți ideea care plutește în aer, a o așeza pe hârtie și a face din ea punct de referință în dezbaterile mondiale [12].

A. și H. Toffler de asemenea invocă o ciocnire de civilizații, dar care nu includ numai religia, ci o totalitate de factori, inclusiv afacerile, politica, tehnologiile. Civilizațiile se află în concurență și conflict într-o „lume trisectionată” în trei valuri, asociate simbolic cu plugul, linia de asamblare și computerul. Istoria reprezintă o succesiune majoră de valuri ale schimbării, acestea fiind dinamice și, când intră în coliziune, se produce ciocnirea lor. Primele două valuri, agricol și industrial, vor face alianță împotriva celui de-al treilea, care vinde informații, efectuează management și oferă alte servicii, îl amenință cu războiul ecologic, urmărind să contracareze tendințele de a stabili hegemonia mondială. În opinia noastră, criteriul de conflict intercivilizațional identificat de A. și H. Toffler se dovedește a fi relevant și de actualitate stringentă, care este amplificată și de fluxurile de

emigranți ilegali, însă este puțin probabilă o alianță dintre statele agrare și cele industriale îndreptată împotriva statelor postindustriale, ca dovadă servind, spre exemplu, prezența și rolul neesențial al Mișcării de Nealinieri în viața internațională din perioada postrăzboi rece. Însă ei au remarcat absolut corect că sistemul mondial postrăzboi rece primește caracteristicile pe care I. Prigojine le-a numit „structuri disipative”, în cadrul cărora părțile sistemului se află în fluctuație continuă, în sens că devin extrem de vulnerabile față de influențele externe, trăsături care, subliniem, vor fi exemplificate pe parcursul textului, prezența lor fiind asigurată de mai mulți factori, inclusiv de interdependență.

În același timp nu pot fi trecute cu vederea alte două figuri celebre, foarte bine cunoscute și cu merite mari în activități de politică externă, Zb. Brzezinski și H. Kissinger, care au revenit în forță pe câmpul cercetărilor științifice, primul cu *Marea tablă de șah* [13], iar al doilea cu *Diplomația* [14]. Elaborările lor nu sunt mai puțin cunoscute și continuă să aibă o rezonanță pe măsură, ele reflectând punctul de vedere al Statelor Unite referitor la replierile geostrategice care s-au produs la începutul perioadei postrăzboi rece ori urmau să se producă și totodată urmăresc conservarea hegemoniei americane pe termen scurt și mediu. Diferența dintre ei este că primul se dovedește a fi promotor militant al imperativelor geostrategice ale SUA în Eurasia, dar se pronunță pentru instituționalizarea unei cooperări globale eficiente într-un viitor mediu și îndepărtat, pe când al doilea este mai flexibil, arealul investigațiilor sale cuprinde toate regiunile globului, el înclinând, mai degrabă, contrar lui Zb. Brzezinski, spre multipolaritate decât spre o structură unipolară, în sens de extindere a numărului responsabililor prin gestiunea sectorială și georegională în comun a lumii. Aceste viziuni și-au găsit dezvoltare și concretizare în altă elaborare științifică importantă, *Are nevoie America de politică externă?* [15], care este canalizată pe

elucidarea ordinii mondiale postrăzboi rece, fiind concepută ca un studiu al diplomației și relațiilor internaționale din secolul XXI, spre deosebire de monografia capitală menționată mai sus, ce se înscrie în lista studiilor de valoare ale istoriei diplomației și ale relațiilor internaționale, incluzând de asemenea multe pasaje de memorialistică. Ambii consideră că partenerul principal al Statelor Unite trebuie să fie Eurasia, deși situația SUA se dovedește a fi una paradoxală, consideră H. Kissinger, dat fiind că nu pot nici să se retragă din lume, nici să o domine, pe când Zb. Brzezinski scrie în altă carte, *The Choice. Global Domination or Global Leadership*, că puterea Americii este ultimul garant al stabilității globale, cu dubla calitate, de forță hegemonică internațională și democrație. Însă noutatea problemei constă în faptul că pentru prima dată în istorie o putere neeuropeană a devenit nu numai arbitru principal în relațiile dintre statele europene, dar și cea mai puternică țară din lume, instituindu-se sistemul global american, deși Eurasia își păstrează importanța geopolitică, rămânând o „tablă de șah” pe care continuă competiția pentru supremația mondială, luptă care afectează geostrategia, adică gestiunea strategică a intereselor geopolitice. În opinia noastră, asumție care este confirmată indirect și de Zb. Brzezinski, actualmente a pierdut din semnificație concepția „pământului de mijloc” descrisă de H. Mackinder, cu precădere pe fundalul scăderii relevanței științifice a metodei geopolitice de cercetare a relațiilor internaționale din cauza reducerii esențiale din importanță a factorului teritorial în evaluarea statutului național și gradului de influență a unui actor statal pe arena mondială. În accepția lui H. Kissinger, eforturile Statelor Unite trebuie canalizate pe acest vector, el considerând, contrar mai multor supoziții, că georegiunea atlantică rămâne centrul global. Dacă H. Kissinger este preocupat aproape în exclusivitate de prezent și viitorul imediat, urmărind conservarea dominației Statelor Unite, dar în cooperare cu alte centre de pute-

re, mai ales cu Uniunea Europeană, evaluările lui Zb. Brzezinski se extind pentru o perioadă mai îndepărtată, medie și pe termen lung, el încercând să identifice acel „concurrent de succes” care va fi în măsură să pună la îndoială supremația globală a SUA: contrar mai multor supoziții, viitorul concurrent de succes nu este nominalizat, dar cele mai mari șanse le are China.

Dacă H. Kissinger și mai ales Zb. Brzezinski în spiritul teoriei realismului politic continuă să acorde prioritate conceptelor de putere și securitate, fiind preocupați de determinarea caracterului replierilor geostrategice care s-au produs după încheierea conflagrației bipolare, S. Huntington, din contra, avansează pe prim-plan factorul civilizațional având la bază religiile, el considerând că în lumea postrăzboi rece diferențele de natură ideologică, politică sau economică cedează întâietatea în fața celor de proveniență cultural-civilizațională, iar statele naționale deși rămân unitățile principale de analiză în relațiile internaționale, comportamentul lor este influențat totuși nu atât de imperativul cuceririi, puterii și bogăției, ci de preferințele, asemănările și deosebiri culturale-civilizaționale.

Dacă S. Huntington practic nu face distincție esențială dintre SUA și UE în lumea postrăzboi rece, incluzându-le în cadrul civilizației occidentale, edificată pe creștinism, pluralism, individualism și suveranitatea legii, Zb. Brzezinski și H. Kissinger, din contra, indică asupra diferențelor în sensul că hegemonia de tip nou, potrivit primului, sau supremația americană, conform celui de-al doilea, sunt evidente, însă Statele Unite au nevoie de parteneri pentru a gestiona afacerile mondiale, UE fiind cel mai sigur aliat, supoziție împărtășită mai ales de H. Kissinger, G. Modelski și W. Tompson.

Dacă S. Huntington a pronosticat eventuale conflicte dintre civilizații atât la micronivel, cât și la macronivel, iar pentru a le preîntâmpina se impune de a respecta trei reguli, care, în opinia noastră, practic nu au fost aplicate,

Zb. Brzezinski este preocupat de conservarea hegemoniei SUA pe termen scurt, indicând în același timp că în viitorul mediu Statele Unite au nevoie de parteneri compatibili strategic, iar H. Kissinger este de părere că SUA dispun de potențial suficient pentru a modela evenimentele pe continentul Eurasia, urmărind, mai degrabă în spirit instituționalist, edificarea unor regimuri de securitate.

În această ordine de idei, dacă F. Fukuyama până în jumătatea a doua a anilor '90 a invocat triumful democrației, iar I. Ramonet indică asupra extinderii listei statelor democratice și, implicit, instituirea unui regim mai puțin conflictual în relațiile internaționale, S. Huntington, A. și H. Toffler din contra, anunță axe și factori noi de conflict global, iar Zb. Brzezinski și H. Kissinger continuă să acorde credit percepțelor realiste și geostrategice, aserțiuni care sunt împărtășite mai târziu și de S. Huntington prin analiza tipurilor de polaritate.

Prin urmare, bulversarea științei relațiilor internaționale din perioada imediată postrăzboi rece a fost condiționată de mai mulți factori, printre care:

1) nu a fost determinat științific sfârșitul războiului rece în maniera în care a avut loc, adică pe cale pașnică și fără ca să fie general recunoscut învingătorul;

2) mai multe subiecte care au ținut capul de afiș al politicilor de stat, cercetărilor științifice și luărilor de poziție a opiniei publice au devenit istorie, pierzând din actualitate și relevanță;

3) unele aspecte ale relațiilor internaționale, care au fost considerate că nu au rămas decât obiect al istoriei, au revenit pe arena mondială în condițiile noi, reactualizându-și potențialul și marcându-le caracterul și evoluția;

4) au apărut unele probleme și împrejurări noi, necunoscute sau puțin cunoscute în trecut, dar care s-au amplificat, complicând serios explicarea și înțelegerea politicilor și proceselor de pe arena mondială datorită impactului produs.

J. Mearsheimer este unul dintre specialiștii de marcă în materie care a dezvoltat în același timp teoria relațiilor internaționale și a supus analizei tipurile de structură a sistemului internațional, mai ales postrăzboi rece. În lucrarea *Tragedia politicii de forță. Realismul ofensiv și lupta pentru putere* [16] el a elaborat „o teorie realistă a politicii internaționale care contestă optimismul” predominant în raporturile dintre marile puteri, propunând în context o variantă nouă a realismului, diferită de cea a naturii umane, fundamentată de H. Morgenthau, și cea defensivă, propusă de K. Waltz. Trasând în calitate de criterii de diferențiere factorul determinant al angajării statelor în competiția pentru putere și volumul de putere dorit de actorii statali, J. Mearsheimer susține că în cazul realismului naturii umane prevalează dorința inerentă de putere, obiectivul fundamental fiind maximalizarea ei relativă și instaurarea hegemoniei; realismul defensiv acordă prioritate structurii sistemului, statele concentrându-se asupra menținerii balanței de putere, pe când realismul ofensiv, acordând întâietate structurii sistemului internațional, din contra, presupune că statele tind să-și maximalizeze puterea relativă, urmărind de asemenea hegemonia. Punând ca și mulți alți cercetători și analiști americani teoria sa în serviciul intereselor SUA, în cazul dat al politicii de securitate națională, el identifică structuri regionale ale sistemului internațional, în Europa continuând bipolaritatea (SUA–Rusia), iar în Asia de Nord-Est s-a instaurat tipul multipolar, în calitate de protagonist mai figurând China, care poate să devină un hegemon regional potențial în condițiile respectării în continuare a ritmului modernizării, însă față de această perspectivă manifestă unele dubii.

În același context al elaborărilor științifice de sorginte național-conceptuală se înscriu lucrările lui M. Nicholson *International Relations: A Concise Introduction* [17] și C. Brown *Understanding International Relations* [18], dar care nu fac apologetică intereselor

naționale și politicii externe ale Marii Britanii, ci concepției „societății internaționale”, aceasta reprezentând cartea de vizită a școlii britanice în domeniu, fundamentele căreia au fost puse de M. Wight și H. Bull prin definirea direcției grotiene, solidariste în materie. Lucrările sunt cu precădere de caracter teoretic, incluzând sinteze teoretice clasice și contemporane, alte subiecte reliefate fiind natura relațiilor internaționale, puterea și securitatea, conflictul și cooperarea, actorii internaționali, statali și nestatali, guvernarea globală și economia politică mondială. Problemele care figurează în registrele de cercetare sunt valorificate prin prisma concepțiilor „societății internaționale” și „societății mondiale”, cum ar fi cooperarea și interacțiunea dintre state și în cadrul societății de state, existența normelor și intereselor comune, interdependența și rolul important al instituțiilor internaționale, transnaționalizarea și ordinea.

Notăm că nici M. Nicholson și nici C. Brown nu supun cercetării detaliate formarea sistemului internațional postrăzboi rece, însă primul este de părere că relațiile internaționale și disciplina care le studiază se transformă accelerat din cauză că lumea se află mereu în schimbare, producându-se modificări serioase de caracter politico-militar și ideologic, amplificate de procesele de globalizare, iar al doilea susține că încheierea confruntării globale dintre cele două supraputeri se dovedește a fi un eveniment de semnificație în istoria umanității și în relațiile internaționale, însă atenția principală în cercetările sale este acordată politicilor globale și impactului tehnologiilor noi. Subiectul formării sistemului internațional în perioada postrăzboi rece de asemenea își găsește puțină elucidare și într-o serie de culegeri de texte care vor fi invocate mai jos, însă importanța lor este deosebită din cauza că abordează probleme teoretico-metodologice de cercetare a Relațiilor Internaționale.

Considerăm, în aceeași ordine de idei, că de o relevanță științifică deosebită se dove-

dește a fi *Handbook of International Relations* [19] elaborată de un colectiv internațional de autori în frunte cu W. Carlsnaes. Culegerea conține studii teoretice și istoriografice de o înaltă încărcătură științifică și bibliografică, incluzând o diversitate de concepte, idei și ipoteze în materia politicii mondiale pe care o valorifică, reprezentând o sursă pentru dezvoltarea disciplinei Relațiilor Internaționale, chiar dacă, nu este mai puțin adevărat, multe fragmente fie că sunt cunoscute, fie că își găsesc o simplă dezvoltare. Exemplificând, notăm că B. Schmidt supune cercetării istoria și istoriografia teoretizării Relațiilor Internaționale începând cu anii '20 ai secolului trecut și încheind cu elaborările cele mai recente, de sorginte postpozitiviste, iar concluzia finală înaintată este că „diversitatea demersurilor și metodologiilor poate fi aplicată pentru a descrie istoria disciplinară a acestui câmp academic de studiu”; C. Wight invocă mai multe aspecte teoretice de aplicare a filosofiei științelor sociale pentru explicarea și înțelegerea Relațiilor Internaționale, trecându-se în revistă și „atacurile radicale asupra asumțiilor științelor sociale din partea postmodernismului și poststructuralismului”, concluzia pe care o propune vizează oportunitatea elaborării unei metateorii menite să faciliteze implementarea mai multor prevederi ale filosofiei științelor sociale, mai ales prin raportul structură/agenți –explicare /înțelegere; textele perfectate de E. Adler, D. Snidal, J. Fearon și A. Wend pun în lumină unele teorii contemporane, cu precădere cea constructivistă, o concluzie ar fi că aceste construcții teoretice, fiind alternative față de elaborările clasice, sunt în măsură să contribuie esențial la dezvoltarea disciplinei; Young Jong Choi și J. Caporaso analizează integrarea regională abordată comparativ prin cercetarea proceselor integraționiste din Europa de Vest, America de Nord și Asia de Est, în sens de identificare a diferitor niveluri de cooperare, concluzia extrasă fiind că regionalismul reprezintă o forță esențială în lumea contemporană, însă nici UE, nici NAFTA și

nici CEAP, nemaivorbind de alte instituții și mecanisme de cooperare multilaterală, nu sunt numiți actori internaționali.

Altă culegere de texte din mulțimea extraordinară de cărți elaborate în mediul anglo-american este *Confronting the Political in International Relations* [20] coordonată de M. Ebata și B. Neufeld, aceasta conține unele probleme ce sunt abordate nu atât de frecvent în literatura de specialitate, cum ar fi cultura și relațiile internaționale, identitatea în condițiile globalizării, teleologia globalizării, dar în același timp regăsindu-se și unele subiecte omniprezente în elaborările britanice precum criza teoriei relațiilor internaționale, societatea internațională sau guvernarea globală. Referindu-ne mai concret la unele texte, subliniem că F. Halliday încearcă să identifice suportul teoretic pentru studiul rolului și locului culturii în relațiile internaționale, considerând că acestea trebuie problematizate prin conceptul culturii, care este inerentă politicii. Cultura nu reprezintă o alternativă conceptelor de putere economică sau putere politică, ci constituie o parte a reproducției lor, rolul determinant fiind rezervat dialogului intercultural în lumea globalizată; grupul de cercetători în frunte cu B. Gill pune în discuție ideea globalizării ca proces politic cu implicații sociale, susținând că aceasta se dovedește a fi un concept contestat din cauza că ignoră agenții sociali, în primul rând statul: teleologia ei tinde să producă ideea „dispariției statului-națiune ca una dintre principalele forme politice”, însă actorul statal poate opune rezistență și există rezerve pentru expansiunea politicii în relațiile internaționale.

Culegerea *Teorii ale relațiilor internaționale* [21] perfectată de un grup de cercetători în frunte cu S. Burchill reprezintă o lucrare cu valențe teoretico-metodologice deosebite, incluzând subiecte de istorie, metodologice și teorie a relațiilor internaționale. Semnificația ei constă în faptul că alături de construcțiile teoretice tradiționale se acordă spațiu larg curentelor noi, ecologismul internațional sau

feminismul, nemaivorbind de postmodernism sau constructivism, toate fiind dezbătute cu intensitate în mediul academic. Ei pun la îndoială asumptiile lui B. Buzan și R. Little, care se declară învinși în încercarea de a conceptualiza structura de mediu în termenii Relațiilor Internaționale.

Alcătuirea culegerilor de texte, care includ articole mari, uneori cu titlul de manuale, este mai degrabă o practică anglo-americană, dar care se regăsește și în alte medii de cercetare a relațiilor internaționale, inclusiv în Republica Moldova, România și Federația Rusă.

Unele dintre lucrările de importanță cu titlul de manuale perfectate în Federația Rusă ar fi: *Современные международные отношения / под ред. А. Торкунова* [22], care pune în lumină trei blocuri de probleme: particularitățile formării sistemului internațional postrăzboi rece, dezvoltarea regională, rolul și locul Federației Ruse, altor state din CSI în relațiile internaționale contemporane. V. Kulaghin afirmă că dezintegrarea bipolarității presupune formarea lumii multipolare, incluzând cele mai puternice state, libere de restricțiile disciplinei corporativiste, iar modificarea sistemului tradițional westfalic de relații internaționale afectează nu numai conținutul politicii mondiale, dar și subiectele ei: dacă mai mult de trei secole și jumătate statele au fost protagoniștii predominanți ai relațiilor internaționale, iar politica mondială se reducea cu predilecție la raporturile interstatale, în ultimii ani actorii statali sunt esențial strămtorați de companiile transnaționale, instituțiile financiare internaționale private și organizațiile nonguvernamentale, acești agenți fiind în cea mai mare parte de factură cosmopolită. Creșterea transparenței hotarelor, intensificarea comunicării transnaționale, consolidarea potențialului tehnologic al revoluției informaționale duc implicit spre globalizarea proceselor în sfera spirituală a vieții comunității mondiale, contribuind la diluarea particularităților naționale și apariția unor priorități, cum ar fi întâietatea drepturi-

lor omului în raport cu suveranitatea de stat. În politica mondială, susține cercetătorul rus, se produce ciocnirea factorilor tradiționali și celor noi, transformându-se și noțiunile de bază ale disciplinei, crește substanțial numărul actorilor și se schimbă comportamentul lor, conținutul nou solicitând forme noi de organizare.

Sistemul internațional contemporan, potrivit opiniei lui A. Torkunov, se află în stare tranzitorie cuprinzând, pe de o parte, forțe și legități tradiționale, iar pe de altă parte, factori și tendințe noi. Actualmente în politica mondială au apărut actori și tendințe noi de amploare globală: corporațiile transnaționale și organizațiile internaționale, sistemul internațional de comunicare și interdependența economică mondială, schimbarea rolului factorului militar, răspândirea culturii de masă unice și valorile fluctuante ale democratizării globale contribuie la formarea conținutului nou al relațiilor internaționale. În asemenea condiții formatoare de sistem, factorul subiectiv obține o importanță deosebită, în relațiile internaționale ca și în politică în general rezultatele sunt determinate nu numai de împrejurări obiective, dar și de momente subiective. În politica mondială, constată cercetătorul rus, „geometria lui Euclid” a devenit istorie, cedând în fața unor variabile multidimensionale și complexe, multe dintre care rămân indefinite.

Мировая политика и международные отношения / под ред. С. Ланцова и В. Ачкасова [23] înglobează trei blocuri mari de probleme – concepții teoretice ale relațiilor internaționale, procesul politic mondial în etapa contemporană și politica externă a Federației Ruse în contextul relațiilor internaționale contemporane. În Rusia, a precizat corect S. Lanțov, este destul de populară ideea lumii multipolare, care provine din atitudinea negativă față de dominația SUA pe arena mondială, această formă de protest împotriva unipolarității purtând o încărcătură emoțională și nu ține cont de unele aspecte cu pericol

potențial. Deși sistemul nou de relații internaționale nu s-a constituit pe deplin, unele ierarhii structurale sunt sesizabile precum prezența unei singure supraputeri, existența unor centre de putere în contextul că polul devine o noțiune ce ține de trecut, când relațiile internaționale au fost reglementate de legea echilibrului de forță. Considerăm că tentativa cercetătorului rus de a determina conținutul și diferența dintre categoriile „relații internaționale”, „politică internațională” și „politică mondială” este puțin fructuoasă și practic nu a clarificat aproape nimic, ultimele două noțiuni fiind abordate ca instrumente de investigație. Concluzia magistrală a autorilor culegerii, cât și cele ce urmează a fi elucidată, este că statul rămâne actorul principal al relațiilor internaționale.

Введение в теорию международных отношений/отв. редактор А. Манькин [24] cuprinde două seturi de subiecte majore valorificate cu precădere sistemic – teoria relațiilor internaționale ca domeniu al științei și factorii formatori și detractori de sistem internațional. A. Manîkin, referindu-se la realitățile noi, postrăzboi rece, subliniază că globalizarea politicii mondiale și sporirea gradului de complexitate a lumii solicită creșterea calitativă a nivelului de cercetare a acestor procese și fenomene, una dintre metodicile noi, care permite de a extinde esențial orizontul investigațiilor fiind analiza sistemică. Prioritatea analizei sistemice constă în faptul că oferă posibilitatea de a examina în complex raporturile interstatale, permițând de a cerceta mai profund motivele comportamentului țărilor sau blocurilor militaro-politice, a identifica ponderea diferitor factori care determină acțiunile lor și a investiga mecanismul definitiv al dinamicii comunității mondiale în ansamblu, iar în ideal de a pronostica dezvoltarea ei. Concluziile formulate prevăd că s-au format câteva zone geopolitice extinse, în cadrul cărora „are loc ciocnirea acută dintre tendințele naționale și supranaționale în dezvoltarea civilizației umane”. Alte două

tendențe aflate în competiție vizează lumea unipolară – lumea multipolară, iar ciocnirea iminentă dintre ele va determina configurația comunității mondiale în secolul XXI. În același timp, precizează A. Manîkin, „mișcările tectonice” soldate cu dispariția bipolarității s-au dovedit a fi favorabile pentru dezvoltarea „tendențelor către pluralizarea relațiilor internaționale”. Considerăm că, urmărind să contribuie la dezvoltarea analizei sistemice a relațiilor internaționale, autorii mai degrabă pun întrebări și identifică problema în cercetarea și explicarea proceselor mondiale decât oferă răspunsuri, invocând gradul înalt de complexitate al lor.

Dintre cele trei culegeri de texte sus-menționate care au fost elaborate în Federația Rusă, prima se distinge prin promovarea viziunilor Rusiei asupra caracterului relațiilor internaționale postrăzboi rece, în sensul că este negată unipolaritatea exprimată prin hegemonia americană, fiind invocate mai multe centre de putere și, implicit, multipolaritatea.

Manualul de relații internaționale/ coordonatori Miroiu Andrei și Ungureanu Radu-Sebastian [25], incluzând trei blocuri de probleme, istoria și teoria sistemelor internaționale, teorii clasice și contemporane ale relațiilor internaționale, concepte și procese de securitate, reprezintă o adevărată analiză sistemică a istoriei relațiilor internaționale începând cu anul 1648 și încheind cu formarea „tiparului” ordinii mondiale postrăzboi rece. A. Miroiu susține că sfârșitul războiului rece a dus la crearea unui mediu internațional ce se întâlnește pentru prima dată în istorie la nivel sistemic, *unipolaritatea*, cu o singură supraputere ce și-a formulat interese globale și dispune de capacități militare apte să le susțină. Totodată sistemul suferă gradual o serie de schimbări importante precum balanța de putere dispare la nivel sistemic, pe fundalul hegemoniei americane politica statelor suferă un proces de orientare cu preponderență către nivelul subsistemic, tendință care este marcată de apariția și dezvoltarea unor struc-

turi internaționale de cooperare multilaterală și de trecerea la o „lume postwestfalică”, pe care globalizarea o transformă în sensul multiplicării interdependenței și ascensiunii actorilor transnaționali, acești și alți vectori contribuind la consolidarea multipolarității; preluând clasificarea lui A. Tanaka a sistemului internațional în premodern, modern și postmodern, D. Biro și S. Secieru, la rândul lor, îl divizează în două: sfera westfalică dominată de state moderne și periferia westfalică, ce include state pre- și postwestfalice, ultimele, potrivit lui L. Weiss, caută să-și valorifice obiectivele bazându-se mai puțin pe propriile resurse și mai mult pe asumarea unui rol dominant în coaliții interstatale, instituții transnaționale sau grupuri din sectorul privat, menținându-și independența relativă în condițiile interdependenței complexe, exprimate prin „interconectarea piețelor financiare, uniformizarea regulilor în mediul financiar-bancar și reacția în lanț la orice de-reglare în această zonă”. Conform lui R. Cooper, citat ca și L. Weiss de autorii articolului, statele postwestfalice se caracterizează prin respingerea violenței ca mijloc de soluționare a disputelor și codificarea normelor de comportament respectate benevol, irelevantă sporită frontierelor, securitate bazată pe transparență, deschidere reciprocă, interdependență și vulnerabilitate mutuală.

Cursul de lecții redactat de C. Vlad, *Relații internaționale politico-diplomatice contemporane* [26], înscriindu-se într-un set de elaborări consacrate istoriei relațiilor internaționale, pune în lumină unele concepte de teorie a relațiilor internaționale, securitate internațională, interes și putere, trece în revistă principalii actori internaționali, după care urmează reliefaarea mai multor trăsături ale ordinii mondiale din perioada postrăzboi rece. El consideră că după încheierea bipolarității lumea devine unipolară, dar evoluează spre multipolarism din cauza că un anumit număr de state sfidează direct sau indirect pozițiile unice care sunt deținute de Statele Unite ca

supraputere și NATO: Federația Rusă și Republica Populară Chineză sunt acele state mari care aspiră la statutul de putere globală. În același timp C. Vlad continuă să investească mari speranțe în potențialul de cooperare provenit din partea ONU și de pe urma respectării principiilor și normelor dreptului internațional public, realizând în asemenea manieră reîntoarcerea la stările de spirit din perioada interbelică, dar cu valențe realiste.

Suportul de curs *Serviciul diplomatic: teorie și practică/coordonatori V. Teosa, Gr. Vasilescu și E. Ciobu* [27], fiind secționat în patru compartimente mari, baze teoretico-analitice, aspecte practice, materiale pentru lucru individual și metodică predării în franceză a serviciului diplomatic, însoțite de anexe care cuprind mai multe documente importante, reprezintă prin conținutul său una dintre cele mai substanțiale elaborări științifico-didactice în domeniul diplomației perfectate în Republica Moldova, lucrarea având o semnificație preponderant aplicativă și este utilă pentru însușirea bazelor relațiilor internaționale și aprofundarea studiilor diplomatice. Referindu-se la realitățile mondiale din ultimele două decenii și aplicând cu precădere „principii metodologice ale conexiunilor dintre abordările teoretico-conceptuale și analitice ale obiectului de cercetare”, coordonatorii ediției susțin că transformările structurale în cadrul comunității mondiale, apariția și dezvoltarea organizațiilor internaționale în calitate de actori noi, instituționalizarea mecanismelor diplomației multilaterale au dus la formarea unei strategii diplomatice noi și consolidarea serviciului diplomatic perfecționat, necesare pentru reglementarea relațiilor internaționale și managementul sistemului internațional în condițiile globalizării, interdependenței și interconexiunii.

Capitolul studii ale diplomației și elaborări ale relațiilor internaționale este diversificat și extins prin ediții științifico-didactice cu titlul de dicționare, cum ar fi: M. Griffiths și T. O'Callagan. *International Relations. The Key*

Concepts, Noțiunile și conceptele de bază ale diplomației de V. Beniuc și Gh. Rusnac [28] și *Dicționar de relații internaționale. Secolul XX*/coord.: M. Vaisse [29]. Aceste elaborări includ noțiuni, concepte, categorii și termeni din domeniile diplomației, istoriei și teoriei relațiilor internaționale, științelor politice și relațiilor economice internaționale, însă ultima este ancorată exclusiv pe secolul XX, care, potrivit lui M. Roman, a fost marcat în plan internațional de frământări profunde ce au schimbat harta lumii, iar a doua reprezintă mai degrabă un studiu de factură teoretică. În opinia noastră, listele propuse nici pe departe nu au fost definitivitate, în sensul că nu se regăsesc unele instituții internaționale și evenimente care au determinat evoluția diplomației și a relațiilor internaționale atât în aspect istoric, cât și la etapa contemporană.

Suportul de curs *История дипломатии. Часть I* elaborat de V. Beniuc [30], fiind conceput cu statut de lucrare de cercetare științifică și de manual, urmărește prin analiza istorico-teoretică de a studia conceptele de bază, instituțiile și vectorii de dezvoltare a diplomației din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea, însă precizăm că istoria diplomației continuă să fie considerată prin tradiție „direcție structurală din cadrul istoriei universale”. Deși materialul este prezentat neuniform și deseori lipsește continuitatea în plan istoric, cursul de lecții se dovedește a fi util din cauza că reflectă nu doar pagini din istoria diplomației, ci include mai multe aspecte de teorie și istorie a relațiilor internaționale, reliefând procesele de constituire a statului național.

Problemele instituționalizării și consolidării serviciului diplomatic al Republicii Moldova și-au găsit elucidare și în lucrările perfectate de A. Burian, care s-a remarcat prin elaborarea mai multor ediții substanțiale de carte, de diferit conținut disciplinar-științific și cu titlatură variată. Din creația sa nominalizăm numai *Введение в теорию международных отношений* [31] și

Международные отношения, внешняя политика и дипломатия [32]. Primul suport de curs abordează subiecte ce vizează conținutul obiectului de studiu și teoretizarea relațiilor internaționale, actorii internaționali, prin persoana statelor și organizațiilor internaționale, conexiunea dintre drept și morală, războiul, pacea și coexistența statelor, ca să finalizeze cu examinarea proceselor de formare a sistemului nou de relații internaționale în perioada postrăzboi rece. Al doilea suport de curs este rezervat aspectelor de politică externă, alte componente elucidate vizând semnificația a doi factori, economic și militar, în relațiile internaționale contemporane sau problemele globale pe care le numește „mondiale”. El este de părere că schimbările politice din țările Europei Centrale care s-au produs în toamna anului 1989 reprezintă linia de demarcațiune dintre războiul rece și etapa actuală a relațiilor internaționale, perioada postrăzboi rece caracterizându-se prin schimbarea priorităților de politică externă a mai multor țări, fragmentarea spațiului ex-sovietic și dezvoltarea regionalismului, în asemenea manieră edificându-se nu prin esență, ci prin formă o structură multiplă a sistemului internațional.

Aceste suporturi de curs reprezintă prin conținutul lor extinderi și precizări ale elaborărilor ce se regăsesc în cele două volume ale cursului de lecții *Теория международных отношений*, la care vom face referință de mai multe ori, precum și la alte publicații ale cercetătorului. În această ordine de idei un alt manual perfectat de A. Burian este *Геополитика lumii contemporane* [33], prima elaborare semnificativă din Republica Moldova în materia geopoliticii. Suportul de curs include mai multe subiecte – istoria și teoria geopoliticii, globalizarea, care este abordată în plan multidimensional, sistemul internațional, ordinea mondială, actorii internaționali și perspective ale statului Republica Moldova precum vectorul priorităților strategice de dezvoltare, situația geopolitică și geostrategică

a țării, lista partenerilor strategici, evoluții militaro-strategice. Referindu-se la situația din perioada postrăzboi rece în plină conturare, cercetătorul califică structura sistemului internațional ca fiind multipolară, iar configurația ordinii mondiale policentristă, lumea contemporană se distinge prin instabilitate și dezechilibru, dar care trebuie lipsite de conotații negative, deoarece „asigură un grad relativ înalt al dinamismului proceselor mondiale și coexistă cu stabilitatea și echilibrul”, împreună stimulând dinamica agenților acestor procese, în sensul că turbulența, aplicând termenul propus de J. Rosenau, stimulează modificarea.

A. Burian invocă descentralizarea relațiilor internaționale și remarcă ridicarea restricțiilor de comportament proprii situației bipolare, mai multe țări fiind în măsură să promoveze politici de sine stătătoare și să-și sporească ponderea pe arena mondială proporțional potențialului lor tehnico-științific și financiar. În perioada postrăzboi rece hotarele au devenit mai deschise, mai flexibile și mai transparente, extinzându-se astfel spectrul preferințelor și alternativelor provenite „nu atât din considerentele apartenenței de bloc, ci din interesele național-statale reale”.

Potrivit aprecierii lui M. Mureșan, volumul propus de C. Hlihor *Geopolitica și geostrategia în analiza relațiilor internaționale contemporane* urmărește de a contribui la studierea fenomenului politic contemporan din perspectivă inter- și transdisciplinară, fiind conceput nu numai ca un demers teoretic, ci și ca un instrument de lucru, deoarece propune o metodologie de analiză care se fundamentează pe explicarea paradigmelor de bază ale teoriei geopolitice: actorii, raportul de putere, interesul și percepția, acestea fiind „împrumutate din sfera disciplinelor de graniță, dar transcende nu numai conținutul, ci și semnificația pe care le au în istorie”. Obiectivul declarat de autor este de a demonstra că deși geopolitica nu este o știință, totuși dispune de paradigme proprii, care oferă instrumente valide pentru a cunoaște evoluțiile de

putere și interes din lumea contemporană, el remarcând pe bună dreptate că formulele clasice nu pot să ajute la descifrarea evoluțiilor posibile dintr-un câmp geopolitic din cauza că nu este luat în calcul faptul că „spațiul-țintă este locuit și deci nu se ține cont de voința și interesul populației din acest teritoriu. Convingerea lui C. Hlihor este că viața internațională a devenit atât de complexă și de diversificată încât a o înțelege doar în baza unei singure discipline practic este insuficient, „analiza din perspectivă istorică, sociologică, economică, antropologică trebuie completată cu dimensiunea geopolitică”, impunându-se în acest sens însăși redefinirea geopoliticii în cadrul disciplinelor academice care studiază relațiile internaționale.

Lucrarea lui V. Pușcaș *Relațiile internaționale/transnaționale* [34] elucidează cu precizie chiar prin definiție transformările care se produc pe arena mondială, în sensul că raporturile interstatale „nu reprezintă exprimarea totală a interacțiunilor din cadrul sistemului internațional”, împreună cu formula tradițională westfalică, pe scena mondială contemporană un rol important revine actorilor nestatali, care „nu eludează expresia tradițională, dar au dovedit că prezintă o logică proprie – relații transnaționale”. Acest volum este inedit prin forma de realizare, dat fiind că schemele prezentate se dovedesc a fi utile pentru mai buna cunoaștere și explicare a relațiilor internaționale, abordate prin metoda istoricului și logicului, iar în context sunt puse în circulație unele metodologii de cercetare a relațiilor internaționale, cum ar fi cea elaborată de P.Viotti și M. Kauppi.

Din lista suporturilor de curs de semnificație alcătuite în Rusia menționăm următoarele: П. Цыганков *Международные отношения* [35] și М. Лебедева *Мировая политика* [36]. Suportul de curs al lui P. Țigankov este perfectat în spiritul sociologiei relațiilor internaționale și include mai multe aspecte precum fundamentele conceptuale, istoria și teoria, metodologia și epistemologia

Relațiilor Internaționale, ordinea, sistemul și mediul internațional, conflictele și cooperarea în cadrul relațiilor internaționale. El mai puțin supune analizei perioada postrăzboi rece, dar insistă asupra stării de destabilizare a sistemului internațional, care presupune că omenirea se află într-o etapă de cotitură a dezvoltării sale, imperativele supraviețuirii, securității și progresului solicitând un model mai sigur al ordinii internaționale, care ar corespunde tendințelor noi, derivate din dedublarea „lumii stat-centriste” și coexistența ei cu alta, a actorilor netraditionali. Urmărind să determine caracterul legilor și conținutul legităților în evoluția relațiilor internaționale, cercetătorul rus remarcă lipsa în acest domeniu a unor conexiuni esențiale, durabile și repetabile, ordine care a alimentat scepticism și interpretări stocastice ale istoriei și, implicit, dificultăți în formularea legilor în științele sociale.

Suportul de curs perfectat de M. Lebedeva fiind destul de bine apreciat în Federația Rusă, în particular de A. Bogaturov sau de V. Kulaghin, înglobează două seturi de probleme ce țin de politica mondială – istoria și teoria, tendințele, problemele și aspectele ei principale. Politica mondială, conform M. Lebedeva, cercetează procesele politice care se desfășoară în lumea contemporană, dar din perspectiva dezvoltării lor, fiind orientată la prezent și la viitor și se află în strânsă conexiune cu practica politică. Înțelegerea politicii mondiale presupune cunoștințe provenite din alte discipline: istoria, economia, dreptul, sociologia sau psihologia. Sistemul relațiilor internaționale, asociate cu relațiile interstatale, rămâne în continuare unul dintre „cele mai importante elemente structurale din cadrul sistemului politic contemporan al lumii”, care include o multitudine de actori, aceasta fiind extinsă pe contul agenților transnaționali, dar în contextul că statului îi revine rolul primordial.

Manualul universitar *Teoria das relacoes internacionais*, autor A. Moreiro [37] este elaborat în spiritul teoriei instituționalismului liberal, în varianta școlii engleze, un rol im-

portant fiind rezervat organizațiilor internaționale guvernamentale și societății internaționale, dar în același timp nu neagă ponderea potențialului statului. El numește Relațiile Internaționale „un domeniu interdisciplinar”, dat fiind că știința politică „se autonomizează” în raport cu normativismul dreptului constituțional, iar Relațiile Internaționale devin autonome față de știința politică, ele solicită grupuri polivalente de cercetători și pluralismul specializării pe domenii din cauza că studiul problemelor contemporane nu se mai supune definițiilor tradiționale. Alte probleme de importanță care și-au găsit elucidare vizează comunitatea internațională, dialogul internațional, demersuri teoretice, polemologia, actorii internaționali, integrarea internațională.

Încheiem lista elaborărilor cu statut de manuale prin invocarea a două cărți perfectate, mai puțin tradiționale, în accepția noastră: *Relații Internaționale: școli, curente, gânditori*, redactată de M. Griffiths [38] și *Relații Internaționale* elaborată de J. Goldstei și J. Pevehouse [39]. Manualul perfectat de M. Griffiths în versiunea personalizată a textului prin trecerea în revistă a autorilor și contribuțiilor acestora la dezvoltarea unor teorii, este util, potrivit lui I. N. Sava, prin inițierea în curente principale de gândire din studiul relațiilor internaționale și contactul cu lucrările celor care au ilustrat aceste curente, deși, considerăm, maniera de a realiza plasarea în baza gânditorilor contra școlilor suferă de unele curențe, cum ar fi mai ales poziționarea unor teoreticieni. Abordând subiecte cu predilecție de securitate internațională și de economie politică internațională, temele propuse pentru valorificare, conform autorilor celei de-a doua lucrări, sunt tratate dintr-o perspectivă „ce pornește de la om”, în special în contextul că relațiile internaționale se referă la popoare și la culturi din întreaga lume. Aplicând cu precădere metoda descriptivă de investigație, ei susțin că în pofida aparențelor „era postrăzboi rece a fost mai pașnică decât războiul rece” din cauza că cheltuielile și

conflictele militare s-au diminuat, iar ordinea mondială „nu a scăpat de sub control prin agresiune nestăpânită și război”. Altă concluzie importantă este că, deși globalizarea erodează suveranitatea, statele rămân cei mai importanți actori internaționali, însă agenții nestatali exercită influență prin corporațiile multinaționale, organizațiile nonguvernamentale și cele interguvernamentale.

Volumul *World Politics. Trend and Transformation* [40] reperfectat de Ch. Kegley-jr. și E. Wittkopf până la ediția a opta pune în lumină transformările accelerate care se produc în politica mondială în perioada postrăzboi rece, prezentând tendințele noi în evoluția relațiilor internaționale și extinderea proceselor globale, invocă oportunitatea actualizării teoriilor clasice pentru interpretarea și înțelegerea evenimentelor contemporane și identifică provocările noi la adresa umanității prin abordarea a cinci seturi mari de probleme: tendințe și transformări în politica mondială, actorii internaționali, bunăstarea globală, conflictele globale, managementul lor, secolul problematic XXI. Susținând că statul rămâne principalul actor internațional și definind sistemul politic ca pe un model de interacțiune dintre agenții politicii mondiale, ei consideră că acesta este supus schimbării și se îndreaptă spre un sistem global, în cadrul căruia se află în opoziție două tendințe – integrarea și fragmentarea, persistența și schimbarea. Agenda globală se referă la oportunitatea determinării configurației ordinii mondiale noi, important fiind de a percepe diferența dintre „lumea cum este” și „lumea cum trebuie să fie”.

Înșiruirea acestor ediții cu statut de culegeri de articole mari și manuale este oportună pentru reliefa subiectelor ce țin de ontologia, epistemologia și metodologia, istoria și teoria relațiilor internaționale, dat fiind că această tematică se regăsește cu precădere în cărțile de asemenea factură, ordine care nu presupune însă lipsa studiilor monografice, cum ar fi lucrarea lui S. Guzzini *Realism și relațiile internaționale* [41], nemaivorbind

de elaborările fondatorilor și exegeților unor teorii sau idei, ca exemplu ar putea figura lucrarea lui J. Mearsheimer menționată mai sus, dacă este să ne referim la perioada postrăzboi rece. Numărul relativ mai mic de elaborări monografice în domeniile statutului disciplinar-academic și teoriilor relațiilor internaționale s-ar explica prin complexitatea și dificultățile înseși ale procesului de cercetare și în același timp prin realizarea investigațiilor în dinamică, prin studii comparative, dar care nu sunt extinse într-o măsură foarte mare.

Practic a devenit axiomatică supoziția că relațiile internaționale postrăzboi rece sunt marcate de globalizare, acestui proces fiindu-i consacrate foarte multe elaborări, probabil deține întâietatea la acest capitol, cu atât mai mult că viziunile și aprecierile se dovedesc a fi extrem de variate, începând cu apologetica deplină și încheind cu respingerea în totalitate. În Republica Moldova unele dintre cele mai consistente elaborări ar fi: B. Сакович *Антиглобализм: причины, сущность и основные формы* [42] și *Globalistica* [43], ultima fiind în coautor cu Gh. Rusnac. Însăși denumirea primei cărți a indicat expres asupra mesajului: esența antiglobalismului reprezintă proiectul unei alternative democratice a globalizării neoliberale, orientate spre construirea civilizației noi, juste, bazate pe colaborarea echitabilă reciproc avantajoasă între țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare, realizarea obiectivelor urmărite presupunând modificarea modelului actual neoliberal dominant și trecerea la cel de alternativă, fondat pe colaborare și ajutor reciproc.

Chiar dacă în ultimul timp s-a extins mișcarea antiglobalistă, inclusiv prin acțiunile începute în octombrie–noiembrie 2011 sub lozincă protestelor anticorporatiste, se dovedește a fi foarte greu de conceput și realizat o globalizare „mai democratică”, „cu fațeta umană”, tentativele de a instaura la mijlocul anilor '70 o „ordine economică mondială echitabilă” sub egida ONU nu s-au soldat cu rezultatele scontate, deși nu este mai puțin adevărat că perio-

dic statele industrial dezvoltate din G8 și G20 iartă unele datorii ale țărilor slab dezvoltate, condiționând investirea mijloacelor eliberate în educație, ocrotirea sănătății, infrastructură sau protecția mediului ambiant.

P. Hirst și G. Thompson prin studiul monografic *Globalizarea sub semnul întrebării. Economia internațională și posibilitățile de guvernare* [44] de asemenea manifestă scepticism exprimat prin definiție față de procesele economice marcate de globalizare, dar nu din perspectiva necesității de a înlocui modelul neoliberal actual cu unul de alternativă, ci se declară optimiști față de viabilitatea strategiilor naționale de control și de guvernare a economiei internaționale. Conceptul „globalizare” este pus sub semnul întrebării din cauza susținerii creșterii și aprofundării relațiilor internaționale comerciale și de investiții, economiei mondiale deschise, a comerțului între națiuni și suveranității „noi”, mai multe dimensiuni fiind controlate de către instituții internaționale, blocuri comerciale și acorduri interstatale, acestea asigurând existența unor politici comune. Considerăm că administrarea recesiunii economice începută în 2008 a confirmat justetea mai multor aserțiuni în favoarea statului.

Din lista extrem de numeroasă și variată a titlurilor de elaborări consacrate cercetării acestui subiect multidimensional mai invocăm lucrarea lui D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt și J. Perraton *Transformări globale. Politică, economie și cultură* [45] care, potrivit supoziției lui M. Mann, „este o carte cuprinzătoare și bine documentată, argumentele sunt expuse cu precizie, iar concluziile decurg din dovezi”, conform aprecierii lui J. Nye, „este o combinație uimitoare de istorie, științe politice și economie ce aruncă o nouă lumină asupra schimbărilor din secolul XXI”, iar P. Dicken susține că „aceasta reprezintă o analiză impresionantă și foarte cuprinzătoare a proceselor politice, economice și culturale complexe ce configurează și reconfigurează lumea în care trăim”. Chiar dacă practic este imposibil de a prezenta un studiu exhaustiv

în problemele globalizării, considerăm că această lucrare se distinge printr-o încărcătură înaltă conceptual-analitică realizată în plan istoric și în aspect multidimensional, subiectele-țintă fiind bine definite, iar concluziile – bine argumentate, inclusiv prin polemică științifică directă sau indirectă cu alte viziuni, chiar dacă autorii rămân sub incidența unor percepțe și idei ale școlii de care aparțin. Investigațiile sunt realizate prin confruntarea ideilor celor trei perspective, hiperglobalistă, sceptică și transformativistă, fiecare dintre acestea reflectând „un set general de argumente și concluzii despre globalizare ca fenomen social”, pe când sursele majore de controverse vizează conceptualizarea, cauzalitatea, periodizarea, impactul și traiectoriile. Autorii percep globalizarea ca pe „un proces, un set de procese care întruchipează o transformare cardinală în organizarea spațială a relațiilor și tranzacțiilor sociale generând fluxuri și rețele transcontinentale sau interregionale de activitate, interacțiune și exercitare a puterii”, acest fenomen fiind asociat cu o structură dinamică stratificată, aflată mereu în evoluție, care cuprinde toate domeniile vieții sociale, însă deloc nu reflectă o logică liniară simplă, a dezvoltării, și „nici nu prefigurează o societate sau o comunitate mondială”. Globalizarea întretaie frontierele politice, iar conținutul ei se deosebește de alte concepte apropiate precum interdependența, care presupune relații simetrice de putere între actori; integrarea, care se referă la procese de unificare economică și politică ce prefigurează un simț al comunității, destine legate și instituții de guvernare comune; universalismul, pe motivul că interconexiunea globală nu este resimțită de toate popoarele și de toate comunitățile în aceeași măsură și în același mod; convergența, din cauza că nu prevede armonie crescândă sau omogenitate. Aceste precizări, în opinia noastră foarte importante, vizează sensul strict al conceptelor, chiar dacă similitudinile de conținut în unele cazuri, globalizare – interdependență, par a fi mai apropiate decât

consideră autorii studiului monografic, iar ultima poate fi și asimetrică.

Trecând de la relieful structurii, abordată ca însușire, la agenți, cu precădere la cei majori, formatori de sistem, Asociația Nord-Americană a Comerțului Liber (NAFTA), Cooperarea Economică Asiatico-Pacifcă (CEAP) și UE, remarcăm accesibilitatea netă a surselor bibliografice consacrate construcției europene, dar totodată considerăm relevante studiile comparative cu titlu de articole științifice în problemele proceselor de integrare regională, printre care nominalizăm: Young Jong Choi și J. Caporaso *Comparative Regional Integration* [46] și Г. Дробот *К вопросу формирования и развития региональных экономических организаций (экономико-политологический подход)* [47]. Subliniem că referindu-se la perfectarea cercetărilor elaborate la interferența teoriei relațiilor internaționale și studiilor regionale concrete, dar exemplificând prin regiunea Asiatico-Pacifcă, M. Mamonov a remarcat numărul lor foarte mic, el a indicat asupra monografiei colective *International Relations Theory and the Asian-Pacific*/J. Ikenberry and M. Mastanduno (eds.) [48] și a două studii monografice din Federația Rusă: А. Богатуров *Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны 1945–1995* [49], А. Воскресенский *Россия и Китай. Теория и история межгосударственных отношений* [50]. Cercetătorii americani sunt de părere că în regiunea asiatico-pacifcă s-a format „un spațiu politic internațional nou care se dovedește a fi comparabil prin influență și importanță cu cel euroatlantic”, în timp ce stabilitatea și securitatea în regiune depinde în cea mai mare măsură de relațiile dintre China, Statele Unite și Japonia, însă dilema securității în varianta ei clasică nu poate fi aplicată pentru analiza situației din această zonă, mai ales din considerente de sorginte istorico-psihologică și teritorial-geografică. А. Богатуров, consideră M. Mamonov, se dovedește a fi unul dintre

primii cercetători care a propus ca sistemul est-asiatic să nu fie abordat ca o formă mutilată a ordinii mondiale de la Ialta–Potsdam sau de la Bruxelles–Washington, ci în calitate de variantă alternativă de organizare a ordinii politice internaționale sau chiar ca un model reprezentativ al sistemului relațiilor internaționale al Sudului.

Este de precizat că M. Mamonov a remarcat existența unei probleme metodologice esențiale în cadrul cercetărilor regionale, care mult timp nu a permis depășirea studiilor de caz, în sensul că la baza lor erau puse procesele ce s-au produs în spațiul european, iar aspectele care nu se includeau în această schemă erau fie ignorate, fie tratate ca „particularități regionale”, făcându-se imposibil în asemenea ordine de idei de a aplica alte programe metodologice de explicație decât cele de factură istorică sau culturologică [51]. Suntem de părere că, în pofida criticilor vehemente și a scepticismului manifestat, construcția europeană continuă să rămână în marea majoritate a cazurilor un model de realizare a integrării regionale, cauza fiind că a avansat cel mai mult în implementarea acțiunilor de acest gen. Cât despre devenirea UE și transformarea într-un actor internațional major, de asemenea atestăm o mulțime de elaborări, însă, în mod paradoxal, este foarte dificil de a evidenția o lucrare fundamentală atotcuprinzătoare, probabil din cauza imensității și complexității problemelor. Totuși, ținând cont de această derogare, vom nominaliza câteva studii care prin denumirea lor indică asupra subiectelor abordate: S. Kahn *Geopolitica Uniunii Europene* [52], W. Molle *Economia integrării europene: teorie, practică, politici* [53], *Unificarea Europeană. Filosofia diversității/coordonator: Gr. Vasilescu* [54] *Republica Moldova și Uniunea Europeană: problemele și perspectivele cooperării /coordonator: V. Moraru* [55], *The European option of the Republic of Moldova / coordonatori: V. Moraru, Sv. Ciurac, V. Juc* [56]. Nu insistăm asupra înșiruirii în continuare a publicațiilor din cauza că elaborările în domeniul integră-

rii regionale trebuie tratate cu maximă atenție datorită schimbărilor care se produc, mai ales în cazul Uniunii Europene, însă vom invoca numai una, de relevanță.

Astfel, S. Kahn atribuie un rol important UE în procesul de reconfigurare a ordinii mondiale și schimbării structurii sistemului internațional postrăzboi rece, subliniind în același timp că aceasta nu reprezintă o entitate constituită în deplină armonie între statele membre. Uniunea Europeană este o asociație politică bazată pe voința statelor suverane de a se angaja în procese de cooperare, urmărind actualmente edificarea unui tip nou de sistem internațional, în cadrul căruia își rezervează rolul de a fi un actor major. Construcția europeană este un edificiu de caracter politic, implementarea valorilor democratice universale reprezentând obiectivul fundamental pentru funcționalitatea ei și în același timp modifică profund pozițiile statelor naționale, deoarece epoca de relații fondate pe raporturi de forță, dominație și supunere a devenit istorie. Totodată modelul de realizare a cooperării europene nu a devenit universal, dat fiind că rămâne viabilă competiția dintre formele clasice și contemporane de înstrăinare a suveranității naționale chiar dacă, reiterăm, construcția europeană deseori este redată ca exemplu de exercitare a colaborării multilaterale. Construcția europeană, consideră S. Kahn, este singura entitate internațională care presupune unificarea mai multor sectoare, renunțând la război în calitate de mijloc de soluționare a litigiilor și parțial la frontiere, situație care plasează UE în fruntea proceselor de reconfigurare a structurii sistemului internațional postrăzboi rece [57].

Studiul monografic *The European option of the Republic of Moldova* conține probleme actuale de valorificare a opțiunii de integrare europeană a Republicii Moldova: cooperarea multilaterală prin instituții internaționale, derularea negocierilor cu privire la cele trei acorduri, de Asociere, de Liber Schimb și de Liberalizare a Regimului de Vize, colaborarea

transfrontalieră, politici agrare, costuri și beneficii naționale și sectoriale, de preaderare și postaderare.

Subiectul replierilor geostrategice operate de statele ex-socialiste central și sud-est europene abordate în totalitatea lor de asemenea nu se regăsește într-o lucrare de sinteză, ci este valorificat științific la nivel național sau cel mult subregional, dat fiind că „tranziția a avut trăsături comune, dar și multe discrepanțe majore, provenite din multiple aspecte și forme de schimbare politică” [58]. Numitorul comun al cercetărilor este că popoarele din statele postcomuniste s-au angajat în edificarea statului de drept, a societăților democratice și crearea economiei funcționale de piață, obiectivele strategice urmărite fiind integrarea europeană și euroatlantică, oportunitate care solicita reorientarea priorităților strategice de dezvoltare. Una dintre lucrările de acest gen este *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*/ Stan Lavinia ed. [59], în care problemele justiției din trecutul comunist și din perioada tranziției sînt abordate prin studiu comparativ. O elaborare științifică relevantă a fost perfectată de Г. Колодко *Глобализация и перспективы развития постсоциалистических стран* [60], în care abordează transformările economice în statele postsocialiste prin prisma impactului globalizării, aceste două procese ireversibile fiind considerate trăsături caracteristice ale contemporaneității. În același timp el indică asupra particularităților transformărilor de sistem și decalajului dintre statele din Europa, inclusiv din spațiul CSI, și China, pentru aceasta din urmă globalizarea fiind fructuoasă.

V. Saca supune cercetării tranziția postcomunistă, inclusiv din Republica Moldova, aplicând analiza sistemică în formula „interes politic – relație politică”, îmbinând două mecanisme – general tranzițional și particular relațional și de interes, care sunt abordate în devenirea și funcționalitatea lor. *Interese po-*

litice și relații politice: dimensiuni tranzitorii [61] prezintă caracterul multivectorial și totodată contradictoriu al tranziției, rezultatele de asemenea fiind diferite, în unele cazuri se atestă progres, iar în altele regres sau chiar eșec. Însă fiind abordată în ansamblu, tranziția se dovedește a fi o perioadă extrem de instabilă, interesele și relațiile multiple de asemenea se caracterizează prin instabilitate, cunoscând multe ascensiuni și căderi, situație care provine atât din condițiile ambientale divergente ale sistemului social, cât și din capacitățile slabe de extindere și de influență ale sistemului precum și din calitatea joasă a conducerii.

În Republica Moldova investigațiile științifice în materia relațiilor internaționale și a studiilor diplomatice au debutat la mijlocul anilor '90 ai secolului XX, fiind o expresie a „necesității pregătirii specialiștilor în acest domeniu elitar pentru stat, care din primele zile de la obținerea independenței a început să-și formeze structurile politicii externe și să-și promoveze interesele pe arena mondială” [62]. Inițierea cercetărilor reflecta realitățile politice noi, incluzând cerințele de cadre calificate. Altă cauză a realizării investigațiilor ar fi, în opinia noastră, interesele științifice, pasiunea sau chiar vocația unor oameni care se consacră acestui domeniu important și interesant, rezultatele activității lor exprimându-se atât în cercetarea științifică, cât și în pregătirea specialiștilor. Însă într-o perioadă relativ scurtă de timp încă nu s-a format o școală științifică națională în domeniu, iar instituțiile și subdiviziunile de profil cooperează minimal atât în valorificarea temelor de investigație de interes comun cât și în perfectarea unor standarde și modele comune în procesul de instruire, cu predilecție la ciclul I. Totodată, este necesar de subliniat că în decursul de mai mult de un deceniu și jumătate acest demers disciplinar-științific s-a consolidat structural-instituțional și s-a diversificat tematic, două blocuri mari de probleme fiind cercetate cu predilecție: politica externă, mai ales a Republicii Moldova, incluzând de ase-

menea serviciul diplomatic și studiile europene, altă direcție fiind istoria și teoria relațiilor internaționale, care cuprinde în același timp istoria diplomației și globalistica.

Ținând cont de complexitatea obiectului de studiu și statutul disciplinar-științific al Relațiilor Internaționale, având în calitate de suport teoretico-metodologic prevederile științei postneclasice și transformările care se produc în caracterul relațiilor internaționale din perioada postrăzboi rece, considerăm că ar fi oportun a iniția procedura de revizuire a deciziei Organizației Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură din 1948, prin care „relațiile internaționale” sunt stabilite ca parte componentă a „științei politice”. Sursele bibliografice pe care le-am valorificat mai sus în marea lor majoritate vin să confirme pertinenta și justetea propunerilor noastre. Invocarea de către V. Teosa și V. Moșneaga a Procesului de la Bologna ca mijloc important de integrare a Republicii Moldova în comunitatea internațională, în sensul că „nu este reușită și binevenită de a submina decizia elaborată de experții internaționali” [63], nu rezistă criticii din cauza că nu reflectă realitățile noi și suferă de vădit partizanat științific. Dezvoltarea Relațiilor Internaționale ca știință și disciplină academică reclamă atribuirea calificativului respectiv specialiștilor în domeniu la toate treptele, începând cu licența și încheind cu doctoratul.

Considerăm necesar de a remarca succint și eforturile structurilor asociative în domeniu, ele de asemenea prin studiile elaborate contribuie la valorificarea aplicativă a mai multor subiecte de politică externă a Republicii Moldova. Printre studiile realizate vom nominaliza următoarele: *De ce avem nevoie de NATO? Sau existența Republicii Moldova ca stat suveran depinde de aderarea la NATO* [64], în care D. Mînzărari și V. Ioniță argumentează oportunitatea integrării euroatlantice a Republicii Moldova ca fiind premisă pentru realizarea aderării la UE, supoziție care este fondată pe experiența statelor post-

socialiste central- și sud-est europene; *Realizarea Planului de Acțiuni UE-Moldova (februarie 2005 – ianuarie 2008)* [65] reprezintă o cercetare prin care este evaluat procesul de implementare a prevederilor documentului menționat din cadrul Politicii Europene de Vecinătate și urmărește de a reliefa realizările, impedimentele și insuccesele Republicii Moldova prin analiza criteriilor stabilite de monitorizare și estimare pe interior și exterior din partea Comisiei Europene; *Evoluția politicii externe a Republicii Moldova (1998–2008)* [66] reliefează prioritățile diplomației Republicii Moldova în perioada vizată, supunând cercetării dezvoltarea relațiilor bilaterale în special cu partenerii strategici, acțiunile de consolidare a securității naționale și participarea la procesele și instituțiile de cooperare multilaterală, activități îndreptate spre recunoașterea și respectarea calității de stat neutru și spre asigurarea și menținerea sprijinului internațional în vederea reglementării favorabile a conflictului din raioanele de est ale republicii. În același timp sunt remarcate insuccesele în realizarea obiectivelor strategice propuse, în special reîntregirea țării și integrarea europeană. Un rol aparte este rezervat imperativului integrării Republicii Moldova în Uniunea Europeană, fiind reliefate efectele pozitive atât asupra politicii interne, cât și asupra politicii externe, ele fiind modelate, structurate, ajustate și implementate în funcție de obiectivul final major.

Așadar, sfârșitul războiului rece a provocat numeroase controverse cu privire la caracterul proceselor care se produceau, luările de poziție și evaluările distingându-se printr-o diversitate foarte mare din cauza complexității și dinamismului lor. Elaborările științifice în domeniu au suferit o evoluție esențială: dacă în anii '90 cercetările au fost canalizate pe determinarea structurii sistemului internațional, în primul deceniu al secolului XXI acest subiect a fost ușor epuizat, cedând locul problemelor de teorie a relațiilor internaționale, altă direcție fiind situația georegională.

Referințe bibliografice:

1. Juc Victor. *Elemente constituționale ale ordinii internaționale*. În: Revista de Administrare Publică. 1999, nr.1, p. 69-70.
2. Țirdea Teodor. *Introducere în sinergetică*. Chișinău: CEP „MEDICINA”, 2003, p. 10.
3. Fukuyama Francis. *The End of History and the Last Man*. În: National Interest. 1989, nr.16. Summer.<http://www.wesjones.com/coh.htm> (vizitat 28.08.2011).
4. Boutros-Ghali Boutros. *Agenda for Peace: Preventive Diplomacy; Peace-making and Peace-keeping*. <http://un.org/Docs/SG/agpeace.htm> (vizitat 15.08.2011).
5. Huntington Samuel. *Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale*. Filipeștii de Târg: ANTET, 1997, 528 p.
6. Toffler Alvin și Heidi. *Război și anti-război. Supraviețuirea în zorii secolului XXI*. Filipeștii de Târg: ANTET, 1995, 334 p.
7. Griffiths Martin. O'Callagan Terry. *International Relations. The Key Concepts*. London and New-York: Routledge, 2002, p. 30,90.
8. Juc Victor. *Dimensiunea confesională a politicii internaționale: istorie și actualitate*. În: Administrarea Publică. 2010, nr. 4, p. 103.
9. Roșca Alexandru. *Problematika civilizațională în contextul globalizării*. În: Probleme regionale în contextul proceselor de globalizare. Simpozion internațional. Chișinău: Ed. Toligr. ASEM, 2002, p. 229.
10. Huntington Samuel. *The Lonely Superpower*. În: *Foreign Affairs*. 1999, nr.78(2), p. 35-42.
11. Hlihor Constantin. *Geopolitica și geostrategia în analiza relațiilor internaționale contemporane*. București: Ed. Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2005, p. 217.
12. Dungaciu Dan. *America pe divan ? – două prognoze la început de secol: Samuel Huntington și Zbigniew Brzezinski*. În: *Politica externă și de securitate a SUA*. București: Tritonic, 2006. p.77.
13. Бжезински Збигнев. *Великая шахматная доска*. Москва: Международные отношения, 2003. 254 с.
14. Киссинджер Генри. *Дипломатия*. Москва: Центр Ладомир, 1997. 848 с.

15. Киссинджер Генри. *Нужна ли Америке внешняя политика?* Москва: Центр Ладомир, 2002. 351с.
16. Mearsheimer John. *Tragedia politicii de forță. Realismul ofensiv și lupta pentru putere.* Filipeștii de Târg: ANTET, 2003, 366 p.
17. Nicholson Michael. *International Relations. A Concise Introduction.* London: Palgrave, 2002, 242 p.
18. Brown Chris. *Understanding International Relations.* New-York: Palgrave, 2001, 296 p.
19. *Handbook of International Relations* / ed.: Carlsnaes Walter. Risse Thomas. Simmons Beth. London: SAGE Publication, 2001, 571 p.
20. *Confronting the Political in International Relations.* / ed. Ebata Michi. Neufeld Beverly. New-York: St. Martin's Press, 2000, 276 p.
21. *Teorii ale relațiilor internaționale*/ed.Sc/ Burchill. București: Ed.Institutului European, 2008, 336 p.
22. *Современные международные отношения.* Учебник/под. ред. А. Торкунова. Москва: Российская политическая энциклопедия, 1999, 584 с.
23. *Мировая политика и международные отношения* /под. ред. С. Ланцова и В. Ачкасова. СПб: Питер, 2006, 448 с.
24. *Введение в теорию международных отношений*/отв. редактор А. Манькин. Москва: Изд. МГУ, 2001, 320 с.
25. *Manual de relații internaționale/ coordonatori: Miroiu Andrei, Ungureanu Radu-Sebastian.* Iași: Polirom, 2006, 350 p.
26. Vlad Constantin. *Relații internaționale politico-diplomatice contemporane.* București: Fundația România de Măine, 2001, 143 p.
27. *Serviciul diplomatic: teorie și practică*/coordonatori V.Teosa. Gr.Vasilescu. E.Ciobu. Chișinău: CEP USM, 2011, 391 p.
28. Beniuc Valentin, Rusnac Gheorghe. *Noțiunile și conceptele de bază ale diplomației.* Chișinău: USM, 1998, 108 p.
29. *Dicționar de relații internaționale. Secolul XX*/coord.: Vaisse Maurice. Iași:Polirom, 2008. 400p.
30. Беньюк Валентин. *История дипломатии.* Часть I. Кишинев: Госунивер. Молдовы,1996, 291 с.
31. Буриан Александр. *Введение в теорию международных отношений.* Курс лекций. Chișinău: CEP USM, 2004, 276 с.
32. Буриан Александр. *Международные отношения, внешняя политика и дипломатия.* Курс лекций. Chișinău: CEP USM, 2004, 264 с.
33. Burian Alexandru. *Geopolitica lumii contemporane.* Chișinău: Tipogr. Centrală, 2003, 456 p.
34. Pușcaș Vasile. *Relații internaționale/transnaționale.* Cluj: Sincorn, 2005, 285 p.
35. Цыганков П. *Международные отношения.* Москва: Новая школа, 1996, 320 с.
36. Лебедева М. *Мировая политика.* Учебник. Москва: Аспект – Пресс, 2007, 365 с.
37. Moreiro Adriano. *Teoria das relacoes internacionais.* 6-a ed. Coimbra: Almedina, 2008, 715 p.
38. Griffiths Martin. *Relații Internaționale: școli, curente, gânditori.* București: Ziua, 2003, 439 p.
39. Goldstein Joshua. Pevehouse Jon. *Relații internaționale.* Iași: Polirom, 2008. 779 p.
40. Kegley-jr. Charles. *Wittkopf Eugene. World politics. Trend and Transformation.* New-York: St. Martin's Press, 2001, 669 p.
41. Guzzini Stefano. *Realism și relații internaționale.* Iași: Institutul European, 2000, 472 p.
42. Сакович Василий. *Антиглобализм: причины, сущность и основные формы.* Chișinău: CEP USM, 2004, 301 с.
43. Rusnac Gheorghe, Sacovici Vasile. *Globalistica.* Chișinău: CEP USM, 2007, 330 p.
44. Hirst Paul. Thompson Graham. *Globalizarea sub semnul întrebării. Economia internațională și posibilități de guvernare.* București: Ed. Trei, 2002, 423 p.
45. Held David, McGrew Anthony. *Goldblatt David. Perraton Jonathan. Transformări globale. Politică, economie și cultură.* Iași: Polirom, 2004, 575 p.
46. Choi Young Jong, Caporaso James. *Comparative Regional Integration.* În: *Handbook of International Relations* / ed.: Carlsnaes Walter. Risse Thomas. Simmons Beth. London: SAGE Publication, 2001, p. 480-499.
47. Дробот Г. *К вопросу формирования и развития региональных экономических организаций (экономико-политологический подход).* În: *Вестник Московского Университета. Серия 18. Социология и политология.* 2004, nr. 2, с. 98-115.

48. *International Relations Theory and the Asian-Pacific*/J. Ikenberry and M. Mastanduno (eds.) New York: Columbia University Press, 2003, 450 p.
49. Богатуров А. *Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны (1945-1995)*. Москва: Новая школа, 1996, 356 с.
50. Воскресенский А. *Россия и Китай. Теория и история межгосударственных отношений*. Москва: Изд. Московский Общественный Научный Фонд, 1999, 408 с.
51. Мамонов Михаил. *Американские теории региональной стабильности*. <http://www.intertrends.ru/sixth/022.htm> (vizitat 10.09.2011).
52. Kahn Sylvain. *Geopolitica Uniunii Europene*. Chișinău: Cartier, 2008, 170 p.
53. Molle W. *Economia integrării europene: teorie, practică, politici*. Chișinău: Epigraf, 2009, 493 p.
54. *Unificarea europeană. Filosofia diversității*/ coordonator: Gr.Vasilescu. Chișinău: Tipogr. Elena-V.I., 2004, 344 p.
55. *Republica Moldova și Uniunea Europeană: problemele și perspectivele cooperării* /coordonator: V. Moraru. Chișinău: Tipogr. Elena-V.I., 2010, 148 p.
56. *The European option of the Republic of Moldova*/ coordonatori: V. Moraru, Sv. Ciumac, V. Juc. Chișinău: Sirius SRL, 2012. 139 p.
- 57 Kahn Sylvain. *Geopolitica Uniunii Europene*, p. 168-170.
58. Juc Victor, Josanu Yuri, Rusandu Ion. *Sisteme politice tranzitorii din Europa de Sud-Est*. Chișinău: Tipogr. AȘM, 2008, p.,59, 69.
59. *Transitional Justice in Eastern Europe and the Former Soviet Union: Reckoning with the Communist Past*/ Stan Lavinia ed. London: Routledge, 2009, 286,p.
60. Колодко Гжегож. *Глобализация и перспективы развития постсоциалистических стран*. Минск. ЕГУ: 2002, 200 с.
61. Saca Victor. *Interesele politice și relațiile politice: dimensiuni tranzitorii*. Chișinău: USM, 2001, 472 p.
62. Teosa V., Vasilescu Gr., Ciobu E. *Serviciul diplomatic ca obiect de studiu al teoriei relațiilor internaționale*. În: *Serviciul diplomatic: teorie și practică*/coordonatori V.Teosa. Gr.Vasilescu. E. Ciobu. Chișinău: CEP USM, 2011, p.10.
63. Teosa Valentina, Moșneaga Valeriu. *Studii universitare în relații internaționale: unele considerații privind aspectele teoretice, aplicative și civice*. În: *Studii internaționale. Viziuni din Moldova. Publicație periodică științifico-metodică*; col. red.: Valentina Teosa. Chișinău: CEP USM, 2009, p. 16.
64. Mînzărari Dumitru, Ioniță Veaceslav. *De ce avem nevoie de NATO? Sau de ce existența Moldovei ca stat suveran depinde de aderarea la NATO*. În: Discussion Paper. nr.3, octombrie 2008 – martie 2009. 90 p.
65. *Realizarea Planului de Acțiuni UE-Moldova (februarie 2005-ianuarie 2008)*. Chișinău: Tipogr. Central, 2008. 179 p.
66. *Evoluția politicii externe a Republicii Moldova (1998-2008)*. Chișinău: Cartdidact, 2009. 192 p.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ЭНЦИКЛОПЕДИИ И БИБЛИОГРАФИЯ: ОСОБЕННОСТИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

ENCICLOPEDIILE REGIONALE ȘI BIBLIOGRAFIA: PARTICULARITĂȚILE INTERACȚIUNII

REGIONAL ENCYCLOPEDIAS AND BIBLIOGRAPHY: FEATURES OF INTERACTION

Клара Ишбулдиновна АГЛИУЛЛИНА¹

REZUMAT

Redactarea ediției „Enciclopedia Bașchiră” în mai multe volume, activitate ce a durat câțiva ani, a arătat necesitatea de a include indexul intern bibliografic în ultimul volum. În timpul acesta au fost publicate ediții noi care nu au putut fi reflectate în enciclopedie. Ca urmare bibliografia generală a „Enciclopediei Bașchire” este prezentată în primul și al șaptelea volum al ediției. Dezvoltarea în continuare a activității enciclopedice în regiune, publicarea volumelor enciclopediilor de ramură, tematice și ale personalităților va stimula dezvoltarea studiilor bibliografice în domeniile respective, resurselor informaționale și bibliografice.

Cuvinte-cheie: enciclopedia regională, bibliografie, Bașchiria, informație, metodologie, domenii.

ABSTRACT

The development of the multivolume edition “The Bashkir Encyclopedia” showed the need to include an internal bibliographical index into the last volume, as the work on the edition lasted for several years and during which some new editions have been published, which could not have been reflected in the encyclopedia. Therefore the general bibliography is provided in the 1st and the 7th volumes of the “Bashkirian Encyclopedia”. Further development of encyclopedic activity in the region, publication of branch-wise, thematic and personal encyclopedias will contribute to a bibliographic study of the area and a development of its information and bibliographic resources.

Keywords: Regional encyclopaedia, bibliography, Bashkiria, information, methodology, domains.

В конце XX века в ходе политических и социально-экономических преобразований в России и странах постсоветского пространства наблюдается книжный бум, одной из особенностей которого является издание региональных энциклопедий.

Книга – продукт социальный. Энциклопедия, как ни один другой жанр книгоиздания, является трудом многих людей, участвующих не только в создании собственно книги. В энциклопедии принято давать уже известную, проверенную временем,

¹ Клара Ишбулдиновна Аглиуллина, Centrul științifico–editorial „Enciclopedia Bașkiriei” al Academiei de Științe a Republicii Bașkortostan.

опробованную в печати, информацию; в ней опосредованно используется продукт мыслительной деятельности многих людей. Таким образом, энциклопедии – продукты общественного сознания, которое формируется как итог отражения действительности. Более того, каждой эпохе соответствует своя энциклопедия, в ней сосредотачивается мировоззрение эпохи [1].

Несмотря на солидную историю энциклопедического дела в России его изучение началось в 60–70-е гг. XX в., когда появились первые труды отечественных ученых [2]. Тем не менее, развитие науки и культуры, социальный прогресс обуславливают развитие такого жанра книгоиздания как энциклопедии, исследование теории и практики энциклопедистики. Появились публикации не только по истории возникновения универсальных энциклопедий, но и по их типологии, методологии и методике подготовки. Обобщение зарубежного и отечественного опыта позволяют развиваться в стране энциклопедическому делу. На современном этапе происходит становление терминологии и методологии энциклопедического дела, для которого были предложены наименования энциклопедизм, энциклопедика, энциклопедистика [3]. Последнее более четко и емко характеризует энциклопедическое дело и совмещает в себе теорию и практику подготовки и выпуска энциклопедий различного вида. В настоящее время практически во всех регионах России и странах бывшего СССР издаются региональные энциклопедии. Появившись в 90-е гг. в отдельных республиках [4] РФ, и ставшие знаковым явлением в культурной жизни региона, региональные энциклопедии прочно вошли в жизнь. Региональные энциклопедии начала XXI века – социокультурный феномен своего времени, возникновение которого обусловлено сочетанием политических, экономических и культурных факторов.

Сегодня можно говорить о становлении новой отрасли в региональном книжном деле – региональной энциклопедистики.

По данным РНБ, в 2011 г. зафиксировано 285 названий разного типа региональных энциклопедий (районов, городов, областей и республик) в электронной и традиционной бумажной форме [5].

На современном этапе в различных субъектах РФ энциклопедии создаются на различной основе: где-то на общественных началах инициативной группой из краеведов, ученых и общественных деятелей или отдельными авторами, где-то – на профессиональной основе с учреждением института (напр., Институт татарской энциклопедии АН РТ), научного издательства (НИ «Башкирская энциклопедия» АН РБ), или же созданием отделов или инициативных групп при различных учреждениях (напр., Отдел чувашской энциклопедии Института гуманитарных исследований).

Несмотря на то, что механизмы и технологии работы над энциклопедиями в регионах различны, можно определить, учитывая стандарты и опыт, накопленный в российской региональной энциклопедистике за прошедшие 20 лет, особенности использования краеведческой или региональной библиографии в энциклопедических изданиях, рассмотреть взаимодействие региональной энциклопедии и региональной библиографии. Нерасмотренной в этой статье остается тема региональные энциклопедии как объект региональной библиографии.

Функция библиографии в энциклопедических изданиях в основном справочная, используется обычно в трёх видах: прикнижная (библиографический указатель), пристатейная и внутривстрочная [6]. Приведенная библиография должна подсказать читателю, где он может почерпнуть более полные сведения по теме статьи.

Специфика подготовки региональной энциклопедии такова, что при разработке концепции (основных принципов и положений издания) и тематического словника в первую очередь изучается литература о регионе, составляется библиографический список по разделам тематического словника, напр. по разделу физическая география или изобразительное искусство. Это, во-первых, помогает определить степень изученности той или иной отрасли знания в регионе, во-вторых, определить основных авторов будущих статей. Такая работа ведется совместно с учеными, библиографами, краеведами и т. д. Редактор-энциклопедист должен знать издания по своей отрасли, по публикациям отслеживать новые необходимые сведения для статей, привлекать авторов из числа ученых, специализирующихся на той или иной теме. Желательно, чтобы редактор имел опыт работы с научной библиографией, каталогами.

На этом этапе важно выделить фундаментальные научные труды по различным отраслям регионального знания с целью формирования прикнижного библиографического указателя, который призван не только наиболее полно представить основные труды о регионе, но и в то же время показать уровень знаний в этой области региональной науки на этапе создания энциклопедии. Кроме того, некоторые труды могут описываться отдельной статьей, напр. монографии С. Руденко «Башкиры: опыт этнологического исследования» посвящена отдельная статья в семитомной «Башкирской энциклопедии» и т. д.

При подготовке энциклопедии создатели часто сталкиваются с тем, что тот или иной аспект жизни региона недостаточно изучен и освещен в публикациях, или же информация не систематизирована. Приходится проводить поисковую, исследовательскую работу с привлечени-

ем потенциальных авторов. Подготовка энциклопедических статей способствует изучению тех или иных малоисследованных сфер региона, устранению лакун в библиографии. Информация, добытая краеведами и интерпретированная ими, требует научного рецензирования, апробации в виде публикаций в журналах и других изданиях, что в свою очередь обогащает краеведческую библиографию.

В энциклопедии каждая деталь важна. При создании региональных энциклопедий важно на самом начальном этапе разрабатывать методику отбора и оформления библиографии в издании [7]. Удачно подобранные библиографические ссылки в энциклопедических статьях послужат добрым советчиком при поиске необходимой читателю информации.

Работа над региональными энциклопедиями многоаспектна, в нее вовлекается большое количество специалистов, в т. ч. библиографов. Их опыт и знание региональной библиографии неопределимы при подготовке издания. В то же время в результате творческого сотрудничества определяются малоисследованные области в региональной библиографии, обуславливается ее дальнейшая систематизация с целью создания новых библиографических указателей по различным отраслям знания о регионе или определенной тематике. Так, например, в процессе подготовки энциклопедии «Мустай Карим» издательство столкнулось с проблемой отсутствия полного библиографического указателя по творчеству поэта. Мы обратились к Национальной библиотеке им. А.-З. Валиди РБ с просьбой помочь в сборе информации в этом аспекте и составлении библиографического указателя.

При подготовке энциклопедий городов, районов и других малых территорий региона происходит сбор, дальнейшая систематизация и детализация библиографических сведений, касающихся объекта

описания энциклопедии. И в этом большую роль играют сельские или другие местные библиотеки, так как в работе используется не только справочно-библиографический аппарат библиотек, но и весь материал, собранный ими по разделу краеведения.

Принципы отбора библиографии, её использование в различных региональных энциклопедиях зависят от типологии изданий. Конечно, невозможно в универсальную региональную энциклопедию включить все библиографические сведения, касающиеся отдельного города, района и т. п. Да и не нужно, критерии выбора библиографии зависят от концепции энциклопедического издания. Так, например, работа над многотомной «Башкирской энциклопедией» показала необходимость размещения прикнижного библиографического указателя в последнем томе, т. к. работа над многотомником длилась несколько лет и за это время появились новые издания, не отразить которые в энциклопедии было нельзя. И поэтому общая библиография приведена в 1-м и 7-м томе «Башкирской энциклопедии».

Дальнейшее развитие энциклопедического дела в регионе, издание отраслевых, тематических и персональных региональных энциклопедических изданий будет способствовать библиографическому изучению территории, развитию ее информационно-библиографических ресурсов.

Библиография:

[1] *Из истории мировой, отечественной и башкирской энциклопедистики*. Ёп: Вопросы энциклопедистики: Сб. ст. / под общ. ред. У.Г. Сайтова. Уфа: Башкирская энциклопедия, 2010, с. 4-19.

[2] Симон К. Р., *Термины энциклопедия и свободные искусства в их историческом развитии*. Ёп: Симон К. Р. *Избранное*. М.: Книга, 1984; Кауфман И. М. *Русские энциклопедии*. Вып. 1. *Общие энциклопедии. Библиография и краткие очерки*. М., 1960; Шмушкис Ю. Е., *Советские энциклопедии*. М., 1975.

[3] Корсаков С. *Об основаниях энциклопедистики как науки*. Ёп: Высшее образование. 2005. № 5, с. 102.

[4] *Башкортостан. Краткая энциклопедия*/ гл. ред. Р. З. Шакур. Уфа: Башк. энцикл., 1996, 672 с.

[5] *Региональные универсальные энциклопедии* // <http://www.nlr.ru/res/epubl/rue/main.htm>

[6] *Теория и практика редактирования*. ч. 2. *Редактирование отдельных видов литературы*. М., 1964, с. 15-159.

[7] *Методические рекомендации по библиографии*. Уфа: Башк. энцикл., 2008, 20 с.

ГАГАУЗСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ. КОНЦЕПЦИЯ, ПРИНЦИПЫ И ПРОСПЕКТ ИЗДАНИЯ

ENCICLOPEDIA GĂGĂUZILOR. CONCEPTUL, PRINCIPIILE ȘI PROSPECTUL EDIȚIEI

THE GAGAUZ ENCYCLOPEDIA. CONCEPTS, PRINCIPLES AND PROSPECTS OF THE EDITION

В.И. СЫРФ¹

REZUMAT

Lucrarea „Enciclopedia Găgăuzilor” implică un spectru vast de activități științifice și enciclopedice, asigurând prima reevaluare conceptuală și sintetică a evenimentelor, fenomenelor și a elementelor de istorie etnică și cultură națională, precum și a celor mai faimoase personalități găgăuze nu numai din Republica Moldova, dar și de peste hotare (Ucraina, Rusia, Bulgaria, Grecia etc.). Studiul va include, de asemenea, bibliografiile specialiștilor locali și din afara țării în domeniul găgăuzologiei.

Cuvinte-cheie: Găgăuzia, enciclopedie, istorie, Basarabia, ediții, cultură națională.

ABSTRACT

Working under the auspices of the “Gagauz National Encyclopedia” includes, in our view, a wide spectrum of scientific and encyclopedic works, providing the world’s first conceptual review and synthesis of events, facts and elements of ethnic history and national culture, as well as the most famous Gagauz personalities, most of whom are not only compactly living in the Republic of Moldova, but also abroad (Ukraine, Russia, Bulgaria, Greece, etc.). In addition, it will include the biobibliographies of domestic and foreign specialists in Gagauz-related researches.

Keywords: Gagauzia, encyclopaedia, history, Bessarabia, editions, national culture.

В настоящее время все настоятельнее испытывается необходимость в подготовке научно-энциклопедического издания, которое синтезировало бы в себе систему накопленных знаний о гагаузах в мире и о мире гагаузов (М. Н. Губогло). Одними из свидетельств этому являются, ставшие уже традиционными, Всемирные конгрессы гагаузов (2006, 2009), издание объемного коллективного сборника очерков «История и культура гагаузов» (Комрат–Кишинэу, 2006) и совместная подготовка Ин-

ститутом этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая РАН, Институтом культурного наследия Академии наук Молдовы и Комратским государственным университетом к печати тома «Гагаузы» для серии «Народы и культуры» на базе проведения семи российско-молдавских симпозиумов (2006–2010 гг.).

Работа под общим названием «Гагаузская энциклопедия» представляет собой, на наш взгляд, достаточно широкий спектр научно-энциклопедических тру-

¹ В. И. Сырф, доктор, Институт культурного наследия АНМ.

дов. Так, «Гагаузский энциклопедический словарь» предусматривает впервые в мировой практике свод и рассмотрение под концептуальным и синтезирующим углом зрения событий, фактов и элементов этнической истории и национальной культуры, а также персоналий наиболее известных гагаузов, проживающих большей своей частью компактно не только в Республике Молдова, но и за ее пределами (Украина, Россия, Болгария, Греция и др.). Кроме того, в нее предполагается включить биобиблиографии отечественных и зарубежных гагаузоведов.

Особое внимание получит в научно-справочном издании «Gagauz Yeri–Гагаузия» освещение многоаспектной деятельности Гагаузии как административно-территориальной единицы в составе Республики Молдова и ее значение для консолидации гагаузов как народа, проживающего в различных странах мира.

Базой для создания работ научно-энциклопедического характера в области гагаузоведения должен стать справочный том под условным названием «Гагаузы. Библиографический указатель литературы».

Разработка и осуществление справочно-энциклопедических изданий такой направленности послужит, как мы полагаем, вкладом в реализацию национальной политики, проводимой Республикой Молдова в области науки, образования и культуры, направленной в адрес различных этносов и этнических меньшинств, совместно проживающих в стране и стремящихся к гармонизации межэтнических отношений, сложившихся на протяжении последних веков.

В течение последних десятилетий конца XX-го – начала XXI-го вв. мы являемся свидетелями своеобразного бума относительно информационно-справочных изданий. И это не случайно: ведь то динамичное время, в котором мы сейчас жи-

вем, испытывает потребность в скорости получения конкретной и точной информации. Большая часть из вновь появившихся изданий такого рода имеют универсальный характер, т. е. охватывают все или несколько отраслей знания. Параллельно с этими общими справочниками увидел свет и ряд специализированных лишь в одной области – в литературе, религии, естествознании, экономике и т. д. К числу подобных работ относим и национальные энциклопедии, выходящие из печати в последнее время.

Стоит отметить также, что, несмотря на глобализационные процессы, а возможно и вопреки этим процессам, существенно возрос интерес исследователей по отношению к этногенезу, этнической истории и традиционно-бытовой культуре малочисленных народов. Однако среди всех вышеперечисленных трудов отсутствует издание, наиболее полно и всесторонне дающее информацию как справочного, так и научного характера по отношению к гагаузам.

Гагаузы – народ, характеризующийся языком тюркского происхождения и православным вероисповеданием. Они являются, по мнению большинства ученых и исследователей прошлого и современности, потомками средневековых тюркских кочевых племен (протоболгар, печенегов, узов (или гузов, огузов), куманов), которые волна за волной оседали в течение VII-го – XIII-го вв. на территории Балканского полуострова. Как народность гагаузы формировались в позднее средневековье, примерно в XIV-ом – XVII-ом вв., на территории современной Болгарии (Южная Добруджа), бывшей в то время во владении Османской Империи. В последней четверти XVIII-го – начале XIX-го вв. большая часть гагаузов с территории современной Северо-Восточной Болгарии переселилась в пределы Пруто-Днестровского междуречья. Это было вызвано

кырджалийскими смутами в болгарских землях, русско-турецкими войнами, усилением национально-освободительной борьбы самого болгарского народа и ужесточением репрессий со стороны османских поработителей.

Присоединение Бессарабии (восточной части Молдавского княжества) к Российской империи (1812 г.) оказало существенное воздействие на историческую судьбу гагаузов-переселенцев. Они, в качестве колонистов, статус которых получили в соответствии с указом Правительствующего сената России от 29 декабря 1819 г. «Об устройстве задунайских переселенцев в Бессарабии», включились в экономическую, политическую и социально-культурную жизнь страны, находившуюся на более высоком уровне развития, по сравнению с времен их пребывания на Балканах и в переходный период. К началу 30-х годов XIX-го в. задунайские переселенцы (болгары, гагаузы, албанцы) основали на юге России около 80 сёл, большинство из которых находилось в Бессарабской области. В начале 60-х годов XIX-го в. переселенцами из болгарских и гагаузских сёл румынской части Бессарабии было создано до 40 поселений в северных районах Таврической губернии (ныне это – Акимовский, Приазовский, Приморский и Бердянский районы Запорожской области, Украина). В настоящее время общая численность гагаузов Украины составляет около 32 тыс. чел. (по данным переписи 2001 г.).

Традиционно-бытовая культура гагаузов развивалась в Бессарабии в тесной связи с культурой молдавского народа и других совместно проживающих этнических сообществ (болгар, украинцев, русских, албанцев, греков и др.). Таким образом, мы видим, что гагаузское присутствие в Бессарабии и Таврии, наряду с болгарским, греческим и албанским, было непрерывным на протяжении последних

веков. Все они оказывали существенное влияние на социально-экономическое развитие регионов своего проживания, принимали участие в общественно-политических и культурных процессах.

Экономические причины послужили толчком для нового витка переселения гагаузов в конце XIX-го в. на Северный Кавказ (Кабардино-Балкария, Северная Осетия, Чечено-Ингушетия), во время и после столыпинской аграрной реформы (1907–1914 гг.) – в Казахстан (Восточно-Казахстанская, Павлодарская и др. области) и в Среднюю Азию (Узбекистан, Ташкентская область; Кыргызстан, Фрунзенская (ныне – Чуйская) область). В межвоенный период, накануне великой депрессии 20-30-х годов XX-го столетия часть сельского населения Бессарабии, в том числе гагаузского, была вынуждена эмигрировать в страны Южной Америки (Аргентина, Бразилия, Уругвай).

Гагаузы, наряду с другими народами МССР, пережили годы репрессий, послевоенного восстановления народного хозяйства в составе трудовой армии, насильственной массовой коллективизации сельского хозяйства и последовавшие в результате ее проведения депортации большого числа семей на север европейской части РСФСР (Архангельская область, Коми АССР), в Сибирь (Алтайский край, Курганская, Тюменская и др. области), на Урал (Челябинская область) и Дальний Восток (Амурская область, Хабаровский край), в Южно-Казахстанскую область.

В 1957–1958 гг. появились условия для создания письменности для гагаузского языка (на основе русского алфавита), а в постсоветское время осуществлен ее переход на латинскую графику, благодаря чему более активно стала издаваться учебная, публицистическая, художественная и научная литература, а также развиваться профессиональная культура в целом.

Эпохальной страницей истории гагаузского народа стало официальное принятие 23 декабря 1994 года Парламентом Республики Молдова Закона «Об особом правовом статусе Гагаузии (Гагауз Ери)». Многие европейские правозащитные организации признали создание автономно-территориальной единицы Гагаузия (Гагауз Ери), в которую вошли три района (32 населенных пункта), в качестве удачного примера разрешения локальных межнациональных конфликтов для других стран. Численность гагаузов в Гагаузии составляет 82,1 % всего населения (примерно 128 тыс. чел.), во всей Республике Молдова – 147 500 чел. (по данным переписи 2004 г.), на левом берегу Поднепровья по оценке 2004 г. проживало 4 100 гагаузов.

Кроме того, гагаузы до настоящего времени населяют территорию Румынии (жудецы Тулча и Констанца), Болгарии (Варненская, Добричская, Шуменская, Ямбольская и др. области), Греции (города Зихна, Дидимотика и Новая Орестиада с окрест лежащими селениями) и европейской Турции (несколько сёл около города Едирне). На указанных территориях их численность варьирует от нескольких сот до нескольких тысяч и даже десятков тысяч человек (по неофициальным данным).

Общая численность гагаузов всего мира составляет по разным оценкам от 220 до 250 тысяч человек (см., например: Губогло 1994).

Задача будущей «Гагаузской энциклопедии» состоит в том, чтобы дать максимально полное, точное и обобщающее, в соответствии с современным состоянием науки, представление о гагаузах всего мира, об их исторических судьбах, многовековой традиционно-бытовой культуре и их современном состоянии во всех странах компактного проживания, о профессиональной культуре гагаузов в различных областях ее проявления, о Гагаузии (Гагауз Ери) как форме их административно-территориального образования, об

изданной за последние 150 лет литературе, прямо или косвенно раскрывающей различные аспекты жизнедеятельности гагаузов во времени и в пространстве.

По сути дела, при работе над проектом «Гагаузская энциклопедия» следует привлечь современных гагаузоведов различных стран (Республики Молдова, Украины, Российской Федерации, Румынии, Болгарии, Греции, Турции и др.). Он предполагает разработка следующих томов:

1. *Гагаузский энциклопедический словарь*,
2. *Gagauz Yeri–Гагаузия*,
3. *Гагаузоведение. Библиографический указатель литературы*.

Отличие 1-го тома от 2-го заключено в первую очередь в объеме всей информации, которую предполагается поместить в нем: она будет расположена в алфавитном порядке названий предмета словарных статей, тогда как во 2-м томе – по отраслям знаний, т. е. системно-тематическим образом. Во 2-й том будет также включена информация о других этносах, постоянно проживающих на территории Гагаузии, о тех известных деятелях других народов, кто родился или трудился в Гагаузии, оставивших свой заметный след в истории края. Кроме того, в самом названии 2-го тома заложена идея подготовки и издания работы на двух языках – гагаузском и русском (а в перспективе – и на румынском, английском).

Что же касается 3-го тома, то его создание представляется приоритетным, так как без выявления и учета в специальной библиографии всего многообразия публикаций по всем аспектам истории и культуры гагаузов всего мира, независимо от языка издания, невозможно организовать подготовку предыдущих двух энциклопедических работ.

Исполнение такой многогранной и трудоемкой задачи становится возможным лишь в последнее время, после более чем столетней научной работы гагаузоведов всего мира. Попытки представить

результаты всех исследований в области гагаузоведения, всестороннего изучения аспектов традиционно-бытовой культуры гагаузов, истории гагаузского народа, его языка в виде энциклопедических знаний предпринимались в трудах В. А. Мошкова, М. М. Чакира, А. И. Манова, М. П. Губоглу (М. Р. Guboglu), М. Н. Губогло и многих других ученых и исследователей всего мира.

Библиография:

1. Ангели Ф. *Очерки истории гагаузов – потомков огузов (середина VIII – начало XXI вв.)*. Кишинев, 2007.
2. *Гагаузия – цифры и факты (1996–1999 гг.)*. Комрат, 1999.
3. *Гагаузы: Исследования и материалы*. În: Российский этнограф. М., 1993. Вып. 17.
4. *Гагаузы*. Отв. ред. М. Н. Губогло, Е. Н. Квилинкова. М., 2011.
5. Градешлиев И. *Гагаузите*. Изд. 2-е. Добрич, 1994.
6. Губогло М. Н. ГАГАУЗЫ. În: Народы России. Энциклопедия. М., 1994.
7. Губогло М. Н. ГАГАУЗЫ. În: Народы и религии мира. Энциклопедия. М., 1998.
8. Губогло М. Н. *Именем языка: Очерки этнокультурной и этнополитической истории гагаузов*. М., 2006.
9. Губоглу М., Танасоглу Д. ГЭГЭУЖЬ. În: Энциклопедия Советикэ Молдовеняскэ. Вол. 2. Кишинэу, 1971. (См. также в переводе на русский язык: Губоглу М. Н., Танасоглу Д. Н. ГАГАУЗЫ. În: Советская Молдавия: Краткая энциклопедия. Кишинев, 1982.)
10. ГЭГЭУЖИЙ ДИН РССМ. În: Литература ши арта Молдовей: Энциклопедие ын 2 вол. Кишинэу, 1985, Вол. 1. Абечедар–Маринист.
11. *История и культура гагаузов. Очерки*. Книгу подготовил к изданию С.С. Булгар, Комрат–Кишинэу, 2006.
12. Курогло С. С. ГАГАУЗЫ. În: Народы мира: Историко-этнографический справочник. Гл. ред. Ю.В. Бромлей. М., 1988.
13. *Курсом развивающейся Молдовы*. Под общей редакцией М.Н. Губогло. Т. 1-10. М., 2006–2010. (Т. 1 под названием «Курсом изменяющейся Молдовы»).
14. Манов А. И. *Потеклото на гагаузите и техните обичаи и нрави*. В две части. Варна, 1938.
15. Матеева В. *Гагаузите – още един поглед*. София, 2006.
16. Мошков В. А. *Гагаузы Бендерского уезда (Этнографические очерки и материалы)*. În: Этнографическое обозрение. М., 1900, Т. 44, № 1; 1901, Т. 48, № 1; 1901, Т. 49, № 2; 1901, Т. 51, № 4; 1902, Т. 54, № 3.
17. Стаменова Ж. *Гагаузите: Проучвания и обща характеристика*. În: Българска етнология. София, 2000, Бр. 1.
18. Субботина И. А. *Гагаузы: расселение, миграция, адаптация (вторая половина XX – начало XXI вв.)*. М., 2007.
19. Токарев С. А. *Гагаузы*. În: Этнография народов СССР. Исторические основы быта и культуры. М., 1958.
20. Шабашов А. В. *Гагаузы: система терминов родства и происхождение народа*. Одесса, 2002.
21. Ciachir M. *Basarabială gagauzlarân istoriceasă*. Chișinău, 1934.
22. Gagauziya. *Fotoalbom kiyadı tipar için hazırlandı Gagauziyanın Bakannık Komitetin kararı-na görä*. Кишинев–Комрат, 2009.
23. Gangloff S. *Les Gagaouzes: état des recherches et bibliographie*. În: Turcica. Strasbourg, 1998, Т. 30.
24. Guboglu M. P. *Găgăuzii în lumina istoriei*. În: Yıldırım. Constanța, 1939, Nr. 2.
25. Güngör H., Argunşah M. *Gagauz Türkleri (Tarih – Dil – Folklor ve Halk Edebiyatı)*. Ankara, 1991.
26. H. E. GAGAVUZ'LAR. În: Türk Ansiklopedisi. Ankara, 1969. Cilt XVII. Hatlas J. Gagauzia i Gagauzi. Poznan, 2009.
27. Măcriș A. *Găgăuzii*. București, 1999.
28. (Menzel Th.) GAGAUZLAR. În: İslâm Ansiklopedisi. İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnografya ve Biografya Lûgati. İstanbul, 1964. 4. Cilt.
29. *Welcome to Gagauzia = Добро пожаловать в Гагаузию*. Chișinău, 1997.

IACHIM GROSUL – SAVANT ȘI ORGANIZATOR AL ȘTIINȚEI DIN REPUBLICA MOLDOVA

IACHIM GROSUL – SCIENTIST AND SCIENCE MANAGER IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Ion JARCUȚCHI¹

REZUMAT

În studiu este evaluat succint fenomenul afirmării academicianului Iachim Grosul ca mare savant și remarcabil organizator al științei din Republica Moldova în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Se evidențiază contribuția decisivă a savantului I. Grosul la formarea și dezvoltarea Academiei de Științe a Moldovei ca instituție științifică publică cu identificarea etapelor principale ale evoluției acesteia. Se relevă de asemenea formarea lui I. Grosul ca cercetător istoric și aportul savantului în dezvoltarea științei istorice în RSS Moldovenească.

Cuvinte-cheie: Grosul, Filială, Academie de Științe, cercetare, potențial științific, savant, instituție.

ABSTRACT

The phenomena of affirmation of academician Iachim Grosul is briefly outlined in this paper, as a great scientist and remarkable organizer of science in the Republic of Moldova in the second half of XXth century. The decisive contribution of scientist I. Grosul to the formation and development of the Academy of Sciences of Moldova as a public scientific institution is emphasized, with identification of principal stages of its evolution. The formation of I. Grosul as a history scientist is revealed and its contribution to the development of historical science in the Moldavian SSR.

Keywords: Grosul, branch, Academy of Sciences, research, research potential, scientist, institution.

Proeminent cercetător al istoriei Basarabiei epocii moderne, apreciat organizator al științei din Moldova postbelică, fondator și primul președinte al Academiei de Științe a Moldovei, academicianul Iachim Grosul ocupă un loc de frunte în ierarhia savanților notorii și istoria științei din Moldova sovietică.

Iachim Grosul s-a născut la 8/21 septembrie 1912 în s. Caragaș, raionul Slobozia, într-o familie de agricultori. Absolvă școala primară din satul natal, apoi cea medie incompletă din Slobozia și cursurile pregătitoare, după care își continuă studiile la Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic din Tiraspol (1933–1937), obținând specialitatea de

¹ Ion Jarcuțchi, doctor, conferențiar cercetător, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM.

istoric-pedagog. Activează în calitate de lector (1937–1938), lucrul didactic fiind întrerupt de stagiul în armata sovietică (1938–1940). În perioada decembrie 1940 – iulie 1941 a exercitat funcția de decan al Facultății de Istorie a Institutului Pedagogic din Tiraspol. La 23 iulie 1941 s-a evacuat în or. Kzâl-Orda, Kazahstan, unde lucrează în calitate de director al școlii secundare și învățător de istorie.

Aici continuă investigațiile științifice inițiate încă la Institutul Pedagogic din Tiraspol. Fiind student, apoi lector, tânărul istoric Iachim Grosul a început să colecteze documente referitoare la istoria socioeconomică a Basarabiei din secolul al XIX-lea din Arhiva de Stat a Regiunii Odesa, Arhiva Centrală Istorică de Stat din Leningrad (Sankt Petersburg) și din Arhiva de Stat din Chișinău. Teza de doctor (candidat), pe care a luat-o cu sine la Kzâl-Orda, a fost definitivată la finele anului 1943. Profesorii Universității Unite Ucrainene (în baza universităților din Kiev și Harkov) evacuată în acest oraș, îndeosebi prof. A. A. Vvedenski, l-au încurajat să redacteze documentele respective și să le prezinte pentru susținerea tezei de candidat în științe istorice pe tema „Reforma țărănească din 1868 în Moldova” (se avea în vedere în Basarabia), eveniment ce a avut loc la 29 ianuarie 1944. Tema tezei a determinat direcția prioritară de cercetare a savantului, punând bazele investigațiilor sale de mai departe care au avut drept rezultat formarea lui ca istoric al relațiilor socioeconomice, îndeosebi – al celor privind istoria țăranimii. În februarie 1944 este transferat în or. Buguruslan, regiunea Orenburg (Rusia), unde activează în calitate de decan al Facultății de Istorie și șef de Catedră Istoria URSS la Institutul Pedagogic Moldovenesc Unit evacuat în respectivul oraș.

În septembrie 1944 împreună cu institutul revine în Moldova. Îndeplinește funcția de decan al Facultății de Istorie a Institutului Pedagogic „Ion Creangă” din Chișinău (1944–1946), după care a urmat cea de decan al Facultății de Istorie și Filologie (1946–1947),

șef al Catedrei de Istorie URSS (1946–1959) la Universitatea de Stat din Moldova, contribuind astfel la constituirea acestei instituții de învățământ superior și la pregătirea specialiștilor de înaltă calificare.

Concomitent cu consolidarea sistemului universitar de cercetare și instruire în Moldova postbelică s-a inițiat procesul de formare a sectorului academic de cercetare, integrat în cel din Uniunea Sovietică. În urma deciziilor autorităților din Chișinău și Moscova, în 1946 a fost fondată Baza Moldovenească de Cercetări Științifice a Academiei de Științe a URSS, care, în realitate, și-a desfășurat activitatea începând cu anul 1947. Director al Bazei Moldovenești a fost numit academicianul V. Volghin (1879–1962), vicepreședintele Academiei de Științe a URSS, responsabil de coordonarea activităților Bazelor științifice și Filialelor AȘ URSS (în 1897 a absolvit Gimnaziul/Liceul de băieți nr. 2 din Chișinău). În virtutea acestui fapt, toată povara grijilor și administrării Bazei Moldovenești era pusă în exclusivitate în seama vicedirectorului. Din 24 septembrie 1947, atribuțiile de vicedirector le-a exercitat dr. Iachim Grosul, de numele căruia, pe parcursul a 29 de ani, este indisolubil legat fenomenul constituirii și dezvoltării științei academice în RSS Moldovenească, devenind un „culegător” al acesteia.

Fixându-și obiectivul strategic în sensul că Baza Moldovenească „trebuie să se dezvolte, să avanseze, ...să devină filială, apoi academie de științe”, Iachim Grosul din multitudinea de obiective manageriale și-a concentrat atenția și eforturile asupra direcțiilor prioritare privind: orientarea efectivă a cercetărilor științifice spre satisfacerea necesităților vitale ale economiei naționale a republicii; crearea și consolidarea infrastructurii, inclusiv a bazei științifice experimentale; formarea potențialului științific uman prin pregătirea cadrelor de cercetători atât în interiorul republicii, cât și în afara ei. Pe măsura realizării obiectivelor propuse se extindeau rețeaua instituțională, arealul și domeniile de cercetare.

Din momentul reorganizării Bazei Moldovenești în Filiala Moldovenească a AȘ URSS (toamna anului 1949), vicepreședintele Prezidiului acesteia Iachim Grosul (între anii 1949–1954 președinte al Prezidiului Filialei Moldovenești a fost Pavel Baranov, membru corespondent al AȘ URSS, vicedirector al Grădinii Botanice Principale a AȘ URSS (1944–1952), director al Institutului de Botanică al AȘ URSS, din 1952) a devenit animatorul și promotorul principal al concepției transformării Filialei în Academia de Științe a Moldovei. El era ferm convins că „trebuie de întemeiat o așa Filială care ar putea să unifice toată știința [din republică] și să evolueze în Academie de Științe republicană”. Este unul dintre autorii concepției și proiectului de transformare a Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS în Academie de Științe a RSSM. În acest scop a elaborat proiectul noii structuri a Filialei, proiect acceptat la Chișinău și susținut de Prezidiul AȘ URSS (1950), pe care l-a dezvoltat în proiectul dezvoltării în continuare a Filialei și transformării ei în Academie de Științe (1951) și în proiectul de perspectivă a dezvoltării instituționale a Filialei, ambele proiecte fiind examinate și acceptate de către Prezidiul AȘ URSS (1951–1952).

În februarie 1954, Iachim Grosul este numit președinte al Prezidiului Filialei Moldovenești. Dezvoltarea Filialei Moldovenești în a doua jumătate anilor '50 este marcată de o vastă activitate organizatorică privind fondarea Academiei de Științe. În 1954 a fost elaborat proiectul reorganizării Filialei Moldovenești a AȘ URSS în Academia de Științe a Moldovei. Se prevedea fondarea în cadrul Filialei a unei rețele integrate de instituții științifice de diverse profiluri și unificarea în cadrul acestora a direcțiilor prioritare de cercetări fundamentale și aplicative. Datorită eforturilor lui Iachim Grosul proiectul a fost examinat, precizat și acceptat de instanțele republicane și unionale; redacția lui finală și-a găsit reflectare în hotărârea Prezidiului AȘ URSS

din 13 ianuarie 1956 *Cu privire la activitatea științifică a Filialei Moldovenești a AȘ URSS și reorganizarea ei în Academia de Științe a RSS Moldovenești*. Sub îndrumarea lui Iachim Grosul s-au desfășurat procesele privind constituirea rețelei academice a instituțiilor de cercetare, formarea și consolidarea bazei tehnico-științifice și a potențialului de cadre științifice, apariția și dezvoltarea noilor direcții științifice – condiții indispensabile pentru fondarea Academiei de Științe.

În urma divizării Institutului de Istorie, Limbă și Literatură, la 30 decembrie 1958 Iachim Grosul este numit director al Institutului de Istorie, funcție deținută până la alegerea sa în calitate de președinte al Academiei de Științe.

Paralel cu marea muncă managerială Iachim Grosul a desfășurat și o vastă activitate științifică. În decembrie 1955, susține teza de doctor (de doctor habilitat) în istorie cu tema „Țăranii Basarabiei (1812–1875)”, care a servit drept bază pentru monografia sa fundamentală *Țăranii Basarabiei. 1812-1861* (1956). În același an, în colaborare cu discipolul său I. Budak publică studiul monografic *Reforma țărănească din anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea din Basarabia*, care reprezintă o continuare și finalitate firească atât a tezei de doctorat (1944), cât și a monografiei *Țăranii Basarabiei*. În anul 1957, Iachim Grosul inițiază editarea colecției *Istoria Moldovei. Documente și materiale* în cinci volume (1957–1969), al cărei coordonator a fost. Colecția include materiale de arhivă cu privire la situația socio-economică a Basarabiei în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea. În contextul contribuției profesorului Iachim Grosul, titlu științific acordat în 1957, la editarea documentelor menționăm prestigioasa colecție de documente, intitulată *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România (sec. XV-XVII)* în trei volume (Moscova, 1965–1970), la elaborarea căreia au participat acad. I. Grosul și acad. A. Oțetea (Academia Română) în calitate de coordonatori. Colecția include docu-

mente medievale consacrate istoriei relațiilor româno-ruse, ea atestă prima colaborare a istoricilor din RSS Moldovenească și România la elaborarea unei lucrări comune.

Către finele anilor '50, realizarea acțiunilor necesare pentru instituirea Academiei de Științe au atins etapa finală. Filiala Moldovenească a AȘ URSS a devenit un veritabil centru științific: în 1960, ea includea 9 institute, Grădina Botanică și un șir de secții cu statut autonom, potențialul științific uman constituind 251 de cercetători, inclusiv 16 doctori habilitați și 97 de doctori în științe. La 26 iulie 1960, la solicitarea conducerii RSS Moldovenești și Prezidiului AȘ URSS, guvernul sovietic a adoptat decizia privind fondarea Academiei de Științe a RSS Moldovenești. O hotărâre similară au adoptat Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM, Consiliul de Miniștri al RSSM și CC PCM în data de 30 noiembrie 1960. Președintele Filialei Moldovenești a AȘ URSS Iachim Grosul este numit vicepreședinte al Comitetului de organizare.

La data de 1 august 1961 a devenit membru titular, iar în ziua următoare, 2 august, a fost ales președinte al Academiei de Științe a RSS Moldovenești, îndeplinind această funcție până la data decesului – 28 septembrie 1976. În perioada președinției academicianului Iachim Grosul a fost construit campusul academic în zona „Telecentrului”, inițiată formarea „Grădinii Botanice” actuale la periferia cartierului Botanica. Alături de fondarea noilor instituții de cercetare au fost create un șir de structuri experimentale. În anul 1966 este ales membru corespondent al Academiei de Științe din URSS.

Ca savant, acad. Iachim Grosul continuă să se ocupe intensiv cu investigațiile științifice, extinzând aria problemelor abordate. Este fondatorul noilor discipline ale științei naționale – istoriografia și scientica. A fondat o școală științifică de studiere a istoriei agrare a Basarabiei în sec. al XIX-lea. A cercetat diverse probleme privind relațiile sociale, viața economică și politica internă

a administrației țariste în Basarabia secolului al XIX-lea. A adus, în baza unui imens material documentar de arhivă, contribuții substanțiale la studierea vieții agrare din satul basarabean, la studierea organizării administrative a regiunii și a statutului ei juridic în perioada 1812–1828, la determinarea specificului reformei agrare din anii '60–'70 ai sec. al XIX-lea din Basarabia. A publicat de sine stătător sau în colaborare peste 280 de lucrări (monografii, articole, manuale, rapoarte științifice), a coordonat și redactat mai mult de 80 de studii monografice, culegeri de studii și de documente. A participat cu rapoarte și comunicări științifice la conferințe, simpozioane internaționale, unionale și republicane, a organizat la Chișinău Simpozionul internațional consacrat tipologiei societății medievale în Europa de Sud-Est (1973). A contribuit la pregătirea cadrelor științifice, sub îndrumarea domniei sale fiind elaborate și susținute șapte teze de doctor și doctor habilitat în istorie.

A fost fondatorul și primul redactorșef al Enciclopediei Sovietice Moldovenești (1967–1974), membru al Comitetului pentru decernarea Premiului Lenin și a Premiului de Stat de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS (1964–1976) și al Comitetului Republican pentru Premiul de Stat al RSSM în domeniul Științei și Tehnicii, membru al Comisiei Superioare de Atestare de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS, membru al Comitetului Național al Istoricilor din URSS, fondator și președinte al Societății pentru răspândirea cunoștințelor științifice din RSSM (1950–1962), președinte al Consiliului în domeniul istoriei științei și tehnicii din RSSM.

Este deținător al titlului onorific de „Om emerit în științe din RSSM” (1967) și de Laureat al Premiului de Stat al RSSM (1972). Deputat în Sovietul Suprem al URSS (1958–1966, 1970–1976) și în Sovietul Suprem al RSSM (1953–1965). Distins cu două ordine „Lenin”, două ordine „Drapelul Roșu de Muncă”, ordinul „Prietenia Popoarelor”.

Aflându-se pe parcursul a trei decenii în fruntea comunității academice din Moldova, Iachim Grosul nu totdeauna a fost liber în acțiunile sale, fiind nevoit să plătească tribut epocii în care a activat. Din punctul nostru de vedere nu aceste momente caracterizează esența activității manageriale și a operei lui științifice. Din ea se reliefează tendința savantului spre obiectivitate științifică și documentare fundamentală.

Activitatea științifico-organizatorică și științifică a academicianului Iachim Grosul se înscrie în mod deosebit în istoria științei din Republica Moldova. Cu participarea lui nemijlocită s-au format direcțiile prioritare de cercetare, paradigma instituțională și potențialul științific al AȘM. Prin susținerea și promovarea insistentă a școlilor științifice naționale în domeniul matematicii, fizicii, biologiei, chimiei, precum și în alte domenii ale științei, recunoscute astăzi de comunitatea științifică mondială, s-a manifestat vădit orizontul științific larg și clarviziunea primului președinte al Academiei de Științe a Moldovei Iachim GROSUL. Pentru toate acestea îi exprimăm omagiul nostru respectuos la cei 100 de ani de la nașterea sa.

Bibliografia:

1. Dragnev D. *Academicianul Iachim Grosul – 90 de ani de la naștere*. În: Revistă de Istorie a Moldovei, 2002, nr. 1–2.
2. GROSUL Iachim. *Notă biografică*. În: Membrii Academiei de Științe a Moldovei. Dicționar (1961–2006). Chișinău, 2006, p. 77-79.
3. Jarcuțchi I. *Iachim Grosul (1912–1976)*. În: Știința, 1996, nr. 9, p.12.
4. Жуков В. И., Советов П. В., Тарасов О. Ю. *Страницы жизни и творчества академика Якима Сергеевича Гросула*. În: Я.С. Гросул. Труды по истории Молдавии. Кишинев, 1982, с. 7-24.
5. Лазарев А. М. *60-летие Я. С. Гросула*. În: История СССР, 1972, nr. 10 с. 125-127.
6. Мохов Н. А., Дружинин Н. М. *Член-корреспондент АН СССР Яким Сергеевич Гросул*. În: Новая и новейшая история, 1973, № 4, с. 200-204.
7. Тарасов О. Ю. *Первый Президент. Биографический очерк об академике АН МССР, члене-корреспонденте АН СССР Я.С. Гросуле*. Кишинев, 1982, 246 с.
8. Фролов Н. П., Советов П. В. *Шестидесятилетие Я. С. Гросула*. În: История СССР, 1973, № 1, с. 223-224.

ACADEMICIANUL NICOLAE CORLĂTEANU: OPINII PRIVIND UNELE ASPECTE ȘI PROBLEME ALE LIMBII ROMÂNE

ACADEMICIAN NICOLAE CORLĂTEANU: OPINIONS ON SOME ASPECTS AND PROBLEMS OF THE ROMANIAN LANGUAGE

Anatol EREMIA¹

REZUMAT

Renumit dascăl, educator prin vocație, patriarh al lingvisticii române, maestru al discursului matern, patriot devotat, om de cunoștințe enciclopedice, intelectual remarcabil, om de o punctualitate și acuratețe rară, blând și liniștit, bine înzestrat cu darul de binefacere și iertare – acestea sunt cuvintele de apreciere înaltă și dragoste față de Academicianul Profesor Nicolae Corlăteanu, onorat și venerat de discipolii, colegii și prietenii săi.

Cuvinte-cheie: *linvistica, istoria limbii, lexicologie, lexicografie, fonetică, fonologie, limbi romane.*

ABSTRACT

A renowned scholar, educator by vocation, patriarch of the Romanian linguistics, master of maternal speech, faithful patriot, man of encyclopaedic knowledge, outstanding intellectual, man of rare punctuality and accuracy, gentle and quiet, well endowed with the gift of benefaction and forgiveness – these all are words of high appreciation and love for Acad. Professor Nicolae Corlăteanu, honored and revered by his followers, colleagues and friends.

Keywords: *Linguistics, language history, lexicology, lexicography, phonetics, phonology, Romanic languages.*

Notă biografică.

Nicolae Corlăteanu, membru corespondent (1961) și membru titular al Academiei de Științe a Moldovei (1965), doctor (1949), doctor habilitat în filologie (1965), profesor universi-

tar (1966), lingvist, domeniu științific: lingvistica română și romanica.

Titluri onorifice și distincții: Eminent al Învățământului Public, Om Emerit în Știință (1975), Laureat al Premiului de Stat al RSSM (1979), Doctor Honoris Causa al Universității de Stat din Moldova (1995). Decorat cu „Ordinul Republicii”, ordinea „Lenin”, „Drapelul Roșu de Muncă”, Medalia „Dimitrie Cantemir” a Academiei de Științe a Moldovei.

Nicolae Corlăteanu s-a născut în comuna Caracui, jud. Lăpușna (azi rn. Hâncești). Absolvă școala primară din satul natal, și-a continuat studiile la Liceul „Alexandru Donici” din Chișinău (1934) și la Universitatea

¹ Anatol Eremia, doctor habilitat, conferențiar cercetător, Institutul de Filologie al AȘM.

din Cernăuți, Facultatea de Litere și Filosofie și Facultatea de Drept (1934-1939). La început a fost practicant la Colegiul de avocați din Chișinău, apoi a activat în calitate de profesor de limbă și literatură la Școala feroviară din Ocnița (1940). În 1941 se refugiază cu familia în or. Balașov, reg. Saratov (Rusia), unde activează ca profesor de limbă germană la două școli din oraș. În același an este mobilizat în Armata Sovietică și trimis la diferite munci în or. Arkadak, reg. Penza, într-un colhoz din s. Mikolaevka și la uzina militară din or. Nijni Taghil. În 1943, la solicitarea Ministerului Învățământului al RSSM, este eliberat și angajat în funcție de cercetător științific la Institutul Moldovenesc de Cercetări Științifice în domeniul Istoriei, Economiei, Limbii și Literaturii, evacuat din Chișinău la Buguruslan, reg. Orenburg.

În 1944, revenit la Chișinău, continuă să activeze la aceeași instituție științifică, apoi, ca lector superior la Catedra de limbă și literatură a Universității de Stat din Moldova, unde activează timp de 42 de ani, fiind șef interimar al acestei catedre (1946-1949), apoi conferențiar și profesor (până în anul 1988). Pe lângă activitatea didactică îndeplinește funcția de șef al Sectorului de limbă și literatură al Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS (1950-1958), director adjunct al Institutului de Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a AȘ a URSS (1958-1961), director al Institutului de Limbă și Literatură al AȘM (1961-1969), șef al Sectorului gramatică al aceleiași institut (1969-1990), cercetător științific principal la Institutul de Lingvistică al AȘM (1991-2005).

A publicat peste 800 de lucrări științifice și de popularizare a științei filologice, inclusiv 30 de monografii, broșuri, manuale, dicționare, îndrumări metodice. A decedat în al 91-lea an din viață, la 21 octombrie 2005.

Acad. Nicolae Corlăteanu și-a consacrat plener viața științei și profesiei de pedagog, făurind opere de pionierat și de valoare științifică incontestabilă. Savantul a lăsat urmașilor o bogată moștenire lingvistică și o

adevărată comoară cultural-spirituală. Astfel că nicidecum și nimeni, dintre cei mai zeloși astăzi, nu vor reuși să umbrească meritele predecesorului nostru, diminuând valoarea și importanța realizărilor sale științifice sau ridicând în locul lui pe alții, poate de asemenea merituosi, dar care, de altfel, la timpul lor, înșiși au recunoscut că sunt discipoli ai marelui nostru filolog.

Aproape că nu e domeniu sau direcție de cercetare în lingvistică care să fi rămas în afara preocupărilor savantului. Diapazonul tematicii abordate este deosebit de cuprinzător: istoria limbii și gramatica istorică, lexicologia și lexicografia, fonetica și fonologia, morfologia și sintaxa, romanistica și limbile neoromanice, derivatologia, sociolingvistica, cultivarea limbii, istoria filologiei etc. A semnat și lucrări în domeniul științei literare și folcloristicii, precum și eseuri publicistice și de bibliografie științifică.

Investigațiile acad. Nicolae Corlăteanu în problema etnogenezei poporului și a istoriei formării limbii române conțin un vast volum de informații de ordin lingvistic, istoric, etnologic, antropologic etc. Diverse sunt sursele informative explorate: operele istoricilor și scriitorilor antici, textele și inscripțiile de limbă latină clasică, mărturiile scrise ale cronicarilor din Evul Mediu, documentele istorice și actele cancelarilor domnești.

Importante sunt concluziile la care ajunge savantul în urma acestor investigații: romanizarea populației autohtone s-a început cu mult înainte de cuceririle *de facto* a Daciei și a continuat secole la rând și după părăsirea Daciei de către romani; împăratul roman Aurelian (270-275) a evacuat din Dacia peste Dunăre doar legiunile romane, populația băștinașă continuând să-și ducă mai departe viața pe pământurile natale; geto-dacii au însușit limba latină și au adoptat modul de viață roman prin contactul direct cu cetățenii romani stabiliți în provincie (administratori, militari, negustori, meșteșugari etc.), prin școli și instituții de cult religioase [1].

Limba română, remarcă acad. Nicolae Corlăteanu, a avut ca bază de formare limba latină vorbită în provinciile române nord- și sud-dunărene, pe teritoriul locuit încă din Antichitate de populațiile trace și ilire. Getodacii, o ramură etnică a tracilor, a imprimat latinei orientale un anumit specific și colorit local, prin elementele lexicale și complexul sonor păstrate în noul idiom romanic. Timp de câteva secole geto-dacii au însușit limba latină și au adoptat cultura de sorginte romană. Prin încrucișarea celor două limbi – latina și geto-daca – o a treia limbă nu s-a creat, a biruit latina ca idiom al unui popor de înaltă cultură și civilizație europeană.

După cum se știe, secolele IV–VIII, datorită modificărilor de structură gramaticală și componentă lexicală, a schimbat fizionomia latinei, atribuindu-i noului idiom, de formație regeneratoare, un statut etnolingvistic și etnocultural propriu. Următoarele secole (IX–XIV) a prefigurat sub toate aspectele individualitatea limbii române. Secolele XVII–XIX reprezintă perioada decisivă în formarea și statornicirea limbii române literare.

Sunt de menționat și de apreciat opiniile acad. Nicolae Corlăteanu în multe probleme de lingvistică. *Formarea și dezvoltarea limbii române literare* e una dintre problemele capitale ale științei lingvistice, cercetate de lingvist în profunzime și sub multiple aspecte.

În viziunea acad. Nicolae Corlăteanu, trei surse principale au stat la baza constituirii și dezvoltării limbii române literare: a) limba vorbită pe întreg masivul românesc nord-dunărean (Moldova, inclusiv Basarabia, Muntenia, Oltenia, Bucovina etc.); b) tradiția lingvistică și literară (cărțile vechi, cronicile etc.); c) operele scriitorilor clasici. La făurirea limbii literare au contribuit scriitorii și cărturarii din toate timpurile și de pe toate meleagurile populate de români: I. Heliade-Rădulescu, C. Negruzzi, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Al. Russo, D. Bolintineanu, M. Eminescu, I. Creangă, B.P. Hasdeu, I.L. Caragiale, G. Coșbuc, Al. Vlahuță etc. [2].

Este de menționat opinia acad. Nicolae Corlăteanu: „limba literară constituie o unitate lingvistică spațială și structurală de rang superior, având o răspândire teritorială și socială generală”. Și în continuare, limba literară „asigură în modul cel mai adecvat necesitățile de redare a gândurilor și sentimentelor vorbitorilor unui popor... Ea constituie un diastem care s-a format în decursul secolelor... și reprezintă tot ce conține mai de preț vorbirea vie, graiurile de pe întreg teritoriu al poporului dat” [3].

În acest mod, concluzia se impune de la sine: a coborî limba literară la rangul de grai teritorial, cum s-a încercat conform ideologiei regimului de odinioară, pentru a promova existența unei noi limbi romanice – „limba moldovenească”, deosebită de cea română, înseamnă a substitui întregul printr-o parte a sa, pentru că, în cazul dat, limba literară reprezintă întregul, generalul, iar graiul – o parte a întregului, particularul. Conform logicii, postulatului dialecticii, generalul, fundamentalul, principalul include particularul, individualul, diversitatea.

Operele lingvistice ale acad. Nicolae Corlăteanu au servit drept fundament teoretic și aplicativ-practic în tratarea multor probleme de actualitate stringentă, acestea referindu-se la statutul limbii române ca limbă oficială în Republica Moldova, ea servind ca principal mijloc de comunicare interetnică pe teritoriul republicii și ca factor primordial în procesul integrării și consolidării societății civile la est de Prut.

În interpretarea savantului lingvist, limba română literară este expresia identității neamului românesc, este factorul unificator al românilor de pretutindeni. Ea ne unește pe noi, vorbitorii ei, oriunde ne-am găsi, la vest sau la est de Carpați, de la Tisa până la Nistru și dincolo de Nistru.

Sunt demne de memorizat gândurile profunde ale filologului basarabean: „limba noastră literară, limba lucrărilor literare și științifice, limba documentelor administra-

tive etc. este ... una singură și se numește **Limba Română**, aceeași pentru toți românii (moldoveni, munteni, ardeleni, bucovineni, transnistreni, cei din Banatul sârbesc, din Bulgaria, Ucraina, Rusia, SUA etc.) ... **Limba Română** este numele corect și adevărat al limbii noastre și ea trebuie să ne unească, să devină un izvor de bucurii pentru contemporani și pentru cei ce vor veni după noi” – crezul testamentar al omului de știință Nicolae Corlăteanu [4].

Un rol de prim ordin în procesul de statornicire a limbii române literare a fost atribuit de savant operelor scriitorilor clasici și contemporani. Aici sunt de amintit edițiile de carte și studiile: *Capitole din istoria limbii literare* (1980, în colaborare), *Schițe de istorie a limbii literare* (1980, în colaborare), *Româna literară în Republica Moldova: istorie și actualitate* (1995). În scopul propagării operelor literare ca principale surse de îmbogățire și perfecționare a limbii scrise, Nicolae Corlăteanu inițiază editarea micromonografiilor cu genericul „*Scriitorii moldoveni în școală*”. În 1984 vede lumina tiparului una dintre primele lucrări din această serie – *Creația lui Ion Creangă în școală*, ea având ca bază cunoscuta monografie *Studiu asupra sistemului lexical din anii 1870–1879 (Contribuția lui Ion Creangă și a altor scriitori la valorificarea stilistică a vocabularului contemporan)*, apărută în 1964.

Despre acest studiu prof. Anatol Ciobanu remarcă: „Monografia impresionează prin profunzimea abordării problemelor, prin cunoștințele autorului în domeniul istoriei literaturii române și a celei universale, prin caracterul ei instructiv, înscriindu-se în istoria filologiei romanice ca o contribuție importantă la opera de valorificare a moștenirii clasice” [5].

Problemele istoriei limbii române, căile de dezvoltare și procesele evolutive, ce țin de sistemul și structura limbii, sunt tratate la cel mai înalt nivel în monografiile și studiile apărute în diferite perioade de vreme: *Începutul scrisului în limba română* (1947), *Originea fondului lexical de bază* (1955), *Rolul factori-*

lor sociali în dezvoltarea limbii (1968), *Etape ale dezvoltării limbii* (1988), *Scrisul românesc: începuturile lui* (2000) etc.

Lexicologia (1969, 1982, 1992), *Fonetica* (1978, 1993), *Cursul de limbă literară contemporană* (1956), elaborate de unul singur sau în colaborare cu alți autori (dr. I. Melnicu, dr. V. Zagaevski ș.a.), erau manuale și cursuri universitare de neînlocuit în acea vreme. Studiul despre latina vulgară, editat în rusește la Moscova în 1974 (*Исследование народной латыни и ее отношений с романскими языками*) și recent reeditat în românește la Chișinău, în colaborare cu Lidia Colesnic, doctor conferențiar la Universitatea de Stat din Chișinău, a fost înalt apreciat de specialiști și rămâne până astăzi o operă de unicat în domeniu.

Prin anii '60–'70 ai secolului trecut, ani de grea cumpănă pentru limba noastră, care ajunsese „la margine de prăpastie”, ea fiind vorbită doar în cadrul familiei și în cercurile restrânse de vorbitori, în sferile oficiale utilizată fiind, după cum se știe, numai limba rusă, Nicolae Corlăteanu fondează seria de broșuri *Cultivarea limbii*. Articolele publicate elucidează probleme de lingvistică și de cultură generală, de scriere și rostire literară, de utilizare corectă a cuvintelor și expresiilor, îndemnau vorbitorii de rând să însușească normele limbii, participând astfel la salvarea și propășirea graiului matern. Aceleași probleme erau discutate și propagate în cadrul emisiunilor de radio și televiziune (*Grai matern, În lumea cuvintelor* ș.a.), în rubricile din reviste și ziare, fondate și susținute permanent de Nicolae Corlăteanu.

E bine cunoscută opinia savantului în problema raporturilor etnolingvistice și etnoculturale, în urma cărora limbile trebuie să se îmbogățească una pe alta, mai ales la nivel terminologic, respingând supremația funcțională a unor limbi față de altele, referindu-se în special la rolul limbii ruse în funcționarea și dezvoltarea limbilor popoarelor mici din fosta URSS. A fost combătut în acest fel și bilingvismul unilateral din republica noastră,

arătându-i-se rolul nefast și daunele pe care le-a adus limbii române și culturii naționale.

Referitor la împrumuturile din alte limbi, Nicolae Corlăteanu remarcă: „Trebuie să conștientizăm că ceea ce e al nostru, e al nostru, iar ce am luat de la alții, am acceptat pentru că s-a produs cu asentimentul nostru și pentru că de multe ori el venea tot de la latini, prin filieră când grecească, când slavă” [6].

Părtașii „moldovenismului”, după cum ținem bine minte, adesea învinuiau oamenii de cultură și, mai cu seamă, lingviștii că ei, chipurile, românizează „limba moldovenească”. De fapt, sublinia Nicolae Corlăteanu, aici nu e vorba de românizare a limbii, nu se poate româniza ceea ce este demult românesc, ci e vorba mai degrabă de *reromanizare*, iar „a reromaniza înseamnă a romaniza din nou, a pune în circulație mijloacele lexicale de origine latino-romanică pentru a crea posibilitatea de redare și în limba noastră a noțiunilor noi, reclamate de dezvoltarea contemporană socială, economică, culturală etc., înseamnă a introduce termeni științifici, tehnici ce corespund stadiului actual european și mondial. Reromanizarea înseamnă în același timp consolidarea caracterului romanic al limbii române” [7].

Acad. Nicolae Corlăteanu, în multe dintre studiile sale, ne atenționează asupra unor adevăruri de netăgăduit. Limba și etnia unui popor sunt entități veșnice, constante, intacte, independente față de dogmele ideologice și doctrinele politice. Statutul ontologic al limbii și specificul etnic al unei națiuni nu se schimbă de la o epocă la alta, de la o stare socială la alta, de la un regim politic la altul. Substituirea de termeni glotici și etnici nici ea nu se află la cheremul fiecăruia, la voia și poftele unei formațiuni politice, fracțiuni sau partide, cât de influente ar fi ele într-un moment dat. Românul a rămas român în toate timpurile și limba română a rămas în esența ei, ca sistem și structură, aceeași în toate vremurile, de la constituirea sa și până în zilele noastre. E bine știut că limba nu cunoaște salturi în dezvoltarea sa, transformări de mo-

ment, neașteptate. Statutul limbii nu poate fi revizuit, după cum nu pot fi revizuite formulele și ecuațiile matematice, după cum nu poate fi restructurată componența chimică a substanțelor, fără a le schimba sau a le lipsi de proprietățile lor naturale. Nu a existat un popor român, cu o limbă de vechime milenară, până în 1812 și altul după 1812 sau până în 1944 și altul după 1944.

Convingerile acad. Nicolae Corlăteanu, în ceea ce privește limba și apartenența etnică a populației majoritare din acest spațiu, sunt bazate pe principii și argumente științifice, acestea având temeuri trainice în specificul și caracterul ontologic al idiomului și al etniei poporului român. Opinia opozanților însă este de factură subiectivă și ține de un capriciu sau o ambiție personală, dacă nu cumva de indicațiile unor ideologi sau ale unei formațiuni politice.

Unitatea limbii române, vorbită în întreg spațiul geografic dacoromân, a fost recunoscută la noi, la est de Prut, în istoricul an 1989, o dată cu legiferarea limbii române ca limbă oficială pe teritoriul Republicii Moldova. Consfințirea prin lege a statalității limbii române și revenirea la grafia latină, veșmântul ei firesc, sunt opțiuni istorice ale românilor basarabeni în lupta lor de Eliberare, Renaștere și Statornicire Națională. „Consider că adoptarea legislației lingvistice în 1989 a fost un eveniment ce i-a oferit populației băștinașe posibilitatea de a-și redobândi demnitatea de neam și i-a înlesnit calea spre împlinirea idealului național” – remarcă pe bună dreptate acad Nicolae Corlăteanu [8].

Reputatul lingvist a optat pentru revizuirea articolului 13 din Constituție în conformitate cu adevărul științific, urmând a fi formulat în redacția: *Limba oficială a Republicii Moldova este limba română*. „Acest lucru nu afectează în niciun fel nici ambițiile, nici orgoliul cuiva, cu atât mai mult, independența și suveranitatea statală a Republicii Moldova... Reformularea cuvenită a articolului 13 din Constituție va servi drept cheazășie pentru

însușirea unei limbi literare (scrise și orale) în formele cerute de normele respective cu toată terminologia științifică, tehnică, culturală, adecvată exigențelor contemporaneității” – remarcă acad. Nicolae Corlăteanu [9].

Problemele limbii române, precum și cele de lingvistică generală și romanică au constituit obiectul multor studii și articole publicate în culegerile și revistele științifice apărute peste hotarele republicii. Variată este tematica rapoartelor și comunicărilor prezentate în cadrul a numeroase congrese, conferințe și simpozioane, organizate în principalele centre științifice din Rusia, România, Bulgaria, Italia, Cehia, Letonia, Lituania, Georgia etc.

Vin să întreprindă activitatea științifică a savantului lingvist studiile monografice din ultimii ani. Prestigioasa lucrare *Încadrarea lingvistică în realitățile europene* [10] tratează probleme de mare actualitate pentru limba română de azi, și anume înnoirea, îmbogățirea și desăvârșirea vocabularului general și, îndeosebi, a terminologiei diferitor discipline științifice, tehnice, dar și literare propriu-zise. „În procesul de prefacere a societății, de trecere de la un stadiu social-economic la altul, de dobândire a unor cunoștințe noi, privitoare la natura omului (microcosmos) și la cea a lumii înconjurătoare (macrocosm) orice limbă modernă este chemată ca, prin mijloace expresive adecvate, să răspundă acestei necesități” – subliniază autorul [11]. Aceasta pentru că procesele de integrare europeană privesc atât structura, cât și suprastructura societății, referindu-se nu numai la baza economică, ci și la cea socială, politico-juridică, științifică, tehnică, avându-și fiecare specificul și diverse forme de manifestare.

În monografia *Neologismul în opera eminesciană* [12] este scoasă în evidență contribuția lui M. Eminescu la constituirea, dezvoltarea și perfecționarea limbii literare românești. Marele scriitor este considerat drept novator de prim rang nu numai în literatură, în creația poetică românească, ci și în materie de limbă română, prin atenția sa sporită față

de mijloacele lingvistice de exprimare a ideilor și sentimentelor, prin modul de utilizare a cuvintelor și expresiilor autohtone, alături de cele cu caracter neologic, prin procedeele inovatoare de adoptare și adaptare la sistemul limbii noastre a noilor cuvinte și termeni. În această lucrare se analizează procesul general istoric de formare a limbii literare românești și se caracterizează în special originalitatea modului eminescian de a contribui la îmbogățirea și actualizarea vocabularului românesc prin intermediul neologismelor cu referire concretă la creația poetică, proza literară și publicistica eminesciană.

Prin manualele și materialele sale didactice pentru învățământul preuniversitar, prin dicționarele, cursurile universitare de lexicologie, fonetică, istoria limbii literare, așa cum menționează unul din discipolii săi, dr. prof. Nicolae Mățaș, „N. Corlăteanu s-a aflat totdeauna la catedra creșterii spirituale a neamului românesc oropsit, pe care l-a vrut dezrobii întâi de toate prin lumina cărții” [13].

Nicolae Corlăteanu a venit pe lume să caute și să întroneze dreptatea, adevărul științific și istoric despre limba română, despre neamul nostru, și, dacă le-a găsit, le-a împărtășit semenilor săi, le-a dăruit generațiilor de filologi prin lumina cărții. Și aceasta i-a reușit cu prisosință.

Savant cu renume, pedagog de vocație, patriarh al lingvisticii românești, domn al graiului matern, patriot credincios al neamului, cărturar de talie enciclopedică, intelectual de aleasă cultură, om de rară punctualitate și acuratețe, blajin și tihnit, înzestrat cu darul făcătorului de bine și al iertătorului față de cei greșiți – sunt cuvinte de înaltă prețuire și de iubire față de acad. prof. Nicolae Corlăteanu, onorat și venerat de discipolii, colegii și prietenii săi din toate timpurile.

Acad. Nicolae Corlăteanu astfel va rămâne în amintirea noastră și astfel va dăinui peste vremi, pentru că a fost un om al dreptății, pentru că adevărul descoperit și restabilit de el l-a lăsat moștenire urmașilor prin lumina și înțelepciunea cărții.

Referințe bibliografice:

[1] Nicolae Corlăteanu. *Romanizare și rero-manizare*. În: „Limba română” (Chișinău), 1999, nr. 3-5, p. 189-196; Nicolae Corlăteanu. *Testament. Cred în izbânda limbii române*. Chișinău, 2010, p. 33-35.

[2] *Limba română este patria mea. Studii. Comentarii. Documente*. Chișinău, ed. II-a, 2008, p. 36-41.

[3] *Ibidem*, p. 10-19.

[4] Nicolae Corlăteanu. *Româna literară în Republica Moldova: istorie și actualitate*. În „Limba română” (Chișinău), 1995, nr. 4, p. 5-6.

[5] Anatol Ciobanu. *Vir doctissimus et magister illustrissimus*. În: „Limba română” (Chișinău), 2005, nr. 4, p. 24-23

[6] Nicolae Corlăteanu. *Testament. Cred în izbânda limbii române*. Chișinău, 2010, p. 36.

[7] *Ibidem*, p. 37.

[8] Nicolae Corlăteanu. *Încercările de a crea o „nouă” limbă romanică diferită de cea română nu vor da nici un rezultat*. În: „Limba română” (Chișinău), 2004, nr. 7-8, p. 14.

[9] Nicolae Corlăteanu. *Româna literară în Republica Moldova: istorie și actualitate*. În „Limba română” (Chișinău), 1995, nr. 4, p. 42, 44.

[10] Nicolae Corlăteanu. *Încadrarea lingvistică în realitățile europene*. Chișinău, 2001.

[11] *Ibidem*, p. 5.

[12] Nicolae Corlăteanu. *Neologismul în opera eminesciană. Creația poetică. Proza literară antumă. Eminescu-jurnalistul*. Chișinău, 2004.

[13] Nicolae Mătcaș. *Suflet în sufletul neamului*. În: „Limba română” (Chișinău), 1995, nr. 3, p. 76.

OMAGIUL COMUNITĂȚII ACADEMICE PENTRU PRIMUL PREȘEDINTE AL ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI ACADEMICIANUL IACHIM GROSUL

THE ACADEMIC COMMUNITY PAYS HOMAGE TO FIRST PRESIDENT
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF MOLDOVA,
ACADEMICIAN IACHIM GROSUL

În conformitate cu Hotărârea Consiliului Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică al Academiei de Științe a Moldovei din 23 februarie 2012 *Cu privire la comemorarea jubileului de 100 de ani din ziua nașterii academicianului Iachim Grosul, primului președinte al AȘM* la 21 septembrie 2012 a avut loc Conferința omagială „Academicianul Iachim Grosul, fondator și primul președinte al Academiei de Științe a Moldovei – 100 de ani de la naștere”. Evenimentul a fost organizat de Consiliul Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică al AȘM și Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM. La manifestare au participat conducerea Academiei de Științe a Moldovei, membrii și veteranii AȘM, reprezentanți ai comunității științifice și universitare, elevii Liceului Academiei de Științe a Moldovei, membrii familiei: fiul Vladislav Grosul, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, cercetător științific principal la Institutul de Istorie a Rusiei al Academiei de Științe din Rusia, fiica Ludmila Grosul, doctor în filologie.

Deschiderea Conferinței a fost precedată de depunerea de flori la placa comemorativă a primului președinte al Academiei de Științe a Moldovei, instalată, la 19 august 1980, pe fațada blocului central al Academiei de Științe a Moldovei, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1. Cu prilejul dezvelirii plăcii comemorative academicianul Aleksandr Jucenko, președintele Academiei de Științe, caracterizând personalitatea lui Iachim Grosul ca organizator al științei, a remarcat: „Activitatea lui Iachim

Sergheevici în postul de președinte al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS, apoi de președinte al Academiei de Științe a RSS Moldovenești pentru totdeauna va rămâne o filă strălucitoare în istoria științei. Cu participarea lui nemijlocită s-au format direcțiile principale și structura Academiei de Științe, au crescut cadre științifice, s-a creat baza experimentală. Prin formarea școlilor științifice în domeniile matematicii contemporane, fizicii corpului solid, biologiei, chimiei compușilor coordinativi, lingvisticii, etnografiei și în multe alte direcții, astăzi recunoscute în plan internațional, elocvent s-au manifestat orizontul științific larg, clarviziunea și abordarea statală a primului președinte al Academiei de Științe moldovenești. [...] În memoria tuturor celor care au lucrat împreună cu Iachim Sergheevici, a continuat A. Jucenko, el a rămas nu doar ca un conducător cu autoritate, dar și ca un coleg, iscusința și cunoștințele profunde ale căruia, precum și experiență de viață multilaterală în combinație cu cordialitatea și simplitatea insuflă simpatie chiar din momentul primei întâlniri” (Citat apud O. Тарасов. *Первый президент*. Кишинев, 1982, p. 200–201).

Lucrările conferinței au fost inaugurate de către academicianul Teodor Furdui, prim-vicepreședinte al Academiei de Științe a Moldovei. În cuvântul de deschidere academicianul T. Furdui a scos în evidență rolul decisiv al academicianului Iachim Grosul în formarea și consolidarea științei academice în Moldova postbelică, îndeosebi a Academiei

de Științei și a corpului ei de cercetători, dăruirea de sine a primului președinte al Academiei de Științe cauzei științei, atitudinea lui omenească și colegială în relațiile sale cu colegii și colaboratorii instituțiilor academice.

În raportul științific *Academicianul Iachim Grosul – organizator al științei, savantul, omul membrul corespondent Vladimir Țaranov, consultant științific la Institutul de Istorie, Stat și Drept, director al Institutului de Istorie (1977–1991)*, a identificat etapele principale de formare a lui Iachim Grosul ca savant istoric și organizator al științei din RSS Moldovenească. Raportorul a ținut să remarce că anume datorită vastelor cunoștințe, înțelepciunii, străduinței și eforturilor primului conducător modesta instituție academică, așa cum a fost, la început de cale, Baza Moldovenească a Academiei de Științe a URSS, s-a transformat într-o Academie de Științe modernă cu un colectiv consistent de cercetători, capabil să susțină instaurarea și evoluția direcțiilor științifice în corespundere cu tendințele dezvoltării științei mondiale. Pe parcursul activității sale științifice Iachim Grosul s-a format ca savant notoriu, contribuind substanțial la studierea istoriei social-economice a Basarabiei în secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea: el este autor al lucrărilor fundamentale despre țărani și reformele agrare din Basarabia, istoria economiei naționale, statutul Basarabiei în componența Imperiului Rus (1812–1828); și-a adus aportul la formarea disciplinei istorice – istoriografia.

Referindu-se la calitățile umane ale academicianului Iachim Grosul, V. Țaranov a remarcat că domnia sa era dotat cu un larg orizont științific și cu o înaltă cultură spirituală. Fiind liniștit și modest, binevoitor și principial, atent față de oameni și democratic, el s-a bucurat de o profundă stimă și de o mare autoritate în comunitatea științifică.

Demir Dragnev, membru corespondent, consultant științific la Institutul de Istorie,

Stat și Drept, director al Institutului de Istorie (1994–2006) a prezentat raportul *Probleme de istorie modernă în opera științifică a academicianului Iachim Grosul*. După o succintă trecere în revistă a fenomenului formării academicianului Iachim Grosul ca savant dl D. Dragnev a menționat că realizarea tezei de doctorat – reforma țărănească din 1868 în Basarabia a avut o importanță deosebită pentru determinarea direcției de cercetare – evoluția relațiilor social-economice în mediul rural basarabean. În această direcție s-a înscris tema tezei de doctor habilitat – țărani Basarabiei în anii 1812–1875 (1955). Dl D. Dragnev a remarcat că lucrările acad. Grosul consacrate istoriei economiei naționale a Basarabiei în secolul al XIX-lea nu și-au pierdut valoarea nici în prezent, rămânând a fi actuale și concluziile autorului privind cele două zone distincte de dezvoltare a capitalismului în agricultura ținutului. Academicianul Iachim Grosul a fost unul din inițiatorii cercetării tipologice a evoluției de la feudalism la capitalism în Principatele Dunărene, oferind noi perspective în studierea fenomenului modernizării în Moldova și Valahia. Profesorul Grosul a fost primul din istoricii RSS Moldovenești care a studiat problema autonomiei Basarabiei în componența Imperiului Rus în anii 1812–1828, această cercetare fiind cea mai amplă până în prezent.

Membru corespondent D. Dragnev a reliefat de asemenea contribuția substanțială a academicianului Iachim Grosul la editarea documentelor de arhivă, fiind nominalizate în acest context prestigioasa colecție *Relațiile istorice dintre popoarele URSS și România (sec. XV–XVII)* în trei volume (1965–1970) elaborată în comun cu colegii din România și culegerea *Istoria Moldovei. Documente și materiale* în cinci volume (1957–1969) în care sunt incluse informații referitoare la viața social-economică din secolul al XIX-lea. Raportorul a scos în evidență și alte laturi ale activității științifice și redacționale a academicianului Iachim Grosul.

În raportul său prof. D. Dragnev n-a trecut cu vederea și acea crudă realitate că activând în mediul timpului de atunci președintele AȘM Iachim Grosul nu totdeauna a fost liber în acțiunile sale, fiind nevoit să plătească tribut epocii în care activat. Însă, după cum a menționat raportorul, nu aceste momente caracterizează esența activității lui organizatorice și științifice. Din opera științifică a academicianului Iachim Grosul, conchide dl D. Dragnev, se reliefează în primul rând tendința savantului spre obiectivitate științifică și documentare fundamentală, datorită căreia ea și-a păstrat valoarea și în zilele de astăzi, ocupând un loc binemeritat în tezaurul științei istorice naționale.

Un viu interes au trezit impresionantele momente legate de viața și activitatea lui Iachim Grosul în calitate de președinte al Academiei de Științe și om public evocate în luările de cuvânt ale academicienilor Vasile Anestiade, Alexandru Ciubotaru, Mircea Bologna. Cu mare interes cei prezenți au audiat amintirile lui Vladislav Grosul despre Iachim Grosul în rolul de părinte, soț și membru al familiei.

Prin Conferința comemorativă comunitatea academică i-a exprimat omagiul său respectuos la cei 100 de ani de la nașterea fondatorului și primului președinte al Academiei de Științe a Moldovei, academicianului Iachim GROSUL.

Dr. conf. Ion JARCUȚCHI

UN DICȚIONAR POLIGLOT DE EXCEPȚIE

AN OUTSTANDING MULTILINGUAL DICTIONARY

În cadrul Salonului Internațional de Carte, Ediția XXI, academicianului Gheorghe Duca i s-a acordat premiul Cartea Anului 2012 pentru lucrarea „Dicționar poliglot de chimie ecologică”, elaborată în cadrul Institutului de Studii Enciclopedice.

Academicianul Gheorghe Duca, autorul „Dicționarului poliglot de chimie ecologică” este preocupat de patru decenii de aspectele chimice ale problemelor interacțiunii omului cu mediul. În fond, este unul din părinții științei ecologice în Republica Moldova, Domnia Sa fiind fondatorul și animatorul școlii de chimie ecologică de la noi. Și cum conceptele au fost și rămân, în spirit kantian, instrumentele principale de cunoaștere și în acest domeniu, el a acumulat în cele patru decenii de cercetare, de fapt toată viața, termenii esențiali în domeniul chimiei ecologice, la care s-au alăturat și termenii de specialitate creați de dumnealui atunci când, descoperind fenomene noi, sau aspecte necunoscute ale fenomenelor identificate până la el, a trebuit să le numească, să le pună un nume, or, cum afirma același filosof german, a cunoaște un lucru înseamnă în primul rând a-l numi. În fișierul de pe masa de lucru a savantului s-au adunat astfel peste trei mii de fișe, pe fiecare fiind comentat un termen, o noțiune. Probabil că în cutia, sau în lădița aceea se conține, sublimat în cuvinte, un întreg univers ducian, rostul esențial al căruia este, astfel cum presupune însuși statutul de Magister, să fie comunicat. Or, doar în acest mod el devine cunoaștere adăugată la cunoaștere, aducându-și obolul la progresul științific și praxiologic în domeniu, devenind și o verigă de legătură între cunoștințele ce existau până la intrarea lui în câmpul chimiei ecologice și cele care vor fi adăugate de generațiile viitoare de cercetători.

Aceasta însă este doar motivația strategică, cea cu bătaie lungă, ea constituind cea parte din ființa unui savant veritabil care se numește profil moral superior față de moralitatea ordinară. Un palier nu mai puțin important de abordare este cel legat de realitatea imediată, cea care, sub aspect ecologic, este tot mai alarmantă și situația aceasta s-a globalizat. Drept care, pentru soluționarea problemei, e nevoie de o cooperare și de o integrare științifică internațională, cel puțin în zona ecologică europeană din care Republica Moldova face parte. Și de o compatibilitate, de o sincronizare de viziuni și de acțiuni. Iar aceasta din urmă nu este posibilă fără compatibilitatea și sincronizarea de limbaj. A găsi limbaj comun în materie de ecologie este egal, în zilele noastre, cu hamletianul *To be or not to be* (a fi sau a nu fi). Drept care, cutia sau lădița cu fișe în limba română a savantului nostru făcu loc și fișelor cu aceeași termeni în principalele limbi de circulație internațională. Un instrument de lucru unic și pentru el, dar stringent necesar și pentru colegii de toate generațiile, în special pentru cei tineri, pentru învățăcei. Un instrument la fel de eficient și pentru activitatea teoretică, de cercetare, și pentru cea praxiologică și chiar pentru cea practică. Mie chiar îmi vine în imaginație, în virtutea unicității și a importanței deosebite a acestui instrument, imaginea unui răboj, o coloană ecologică mondială, pe care sunt încrustate aceste cuvinte în care se ascund cunoștințele și învățăturile ecologice pentru toate generațiile. Dacă vreți, un *monument al ecologiei*. Unul pe care Gheorghe Duca și l-a înălțat sie, de o manieră comparabilă cu aceea a vestitului poet, dar și celorlalți ecologiști de la noi și din toate țările.

În cazul unui masiv terminologic de o asemenea complexitate și mărime, problemele

principale care se iscă sunt cele legate de organizare și acces, de unde și structura bipartită a dicționarului: Lista termenilor și Indecșii auxiliari. În prima parte a dicționarului autorul recurge la ordinea alfabetică a termenilor, alegere care, deși eludează sistemul și sistematizarea, nu diminuează cu nimic calitatea științifică a concepției dicționarului, or ea, pe de o parte, este recompensată de simplitatea pragmatică a utilizării (devenind ca un fel de agendă de nivel superior), pe de alta, găsește loc și pentru ideea de structuralism, acesta din urmă alcătuind fundalul, „infrastructura” fiecărui articol. E ceea ce Kant numea „armătură”. Informația relativă la fiecare termen este organizată conform unei ierarhii cvaziporfiriene elaborată de autor: numărul general, denumirea, numerele sensurilor, explicația, etimologia, sinonimia, echivalentele din alte limbi (engleză, rusă, germană și franceză).

Dincolo de funcția ordonatoare și de contabilizare, numerele articolelor au și o teleologie legată de utilizator și de eficiența folosirii dicționarului, a regăsirii informației tezaurizate. Aceeași filosofie o are și numerotarea sensurilor. Denumirea este declanșatorul actului de regăsire, drept care, pe lângă utilizarea procedeelelor tipografice, autorul mai recurge și la culoare, evidențiind-o cu un albastru autoritar. Explicațiile sunt realizate cu economia de mijloace caracteristică stilului științific, regula contextului și eludarea redundanței și ambiguității manifestându-se aici în mod plener. Concomitent, se ține cont de nevoia sincronizării cu echivalentele din alte limbi.

În partea a doua, organizată pe criteriul lingvistic (într-o ordine identică cu aceea în

care sunt date echivalentele din limbile străine în fiecare articol), se recurge, în cadrul fiecărui Index, la ordinea alfabetică specifică fiecărei limbi, iar fiecare termen este urmat de o majusculă și de o cifră care indică poziția lui în prima parte a dicționarului.

Astfel, părțile componente ale dicționarului, prin structura și infrastructura lor se leagă într-un sistem organic, eficient și funcțional, simplu de utilizat și în același timp purtător a toată complexitatea științifică și praxiologică a domeniului.

În plus, dicționarului îi poate fi atribuit și predicabilul de sistem supraordonat. Or, chimia ecologică e situată în contextul unui sistem de științe adiacente, termenii cheie din acestea, în special cei care reflectă interconexiunea dintre ele și domeniul de bază, regăsindu-se în șirul terminologic al lucrării.

„Dicționarul poliglot de chimie ecologică” al academicianului Gheorghe Duca apare într-un moment când teoria și practica ecologică în Republica Moldova și în plan european se află în căutarea unor soluții de prevenire a pericolelor ce amenință ființarea omului și supraviețuirea lui. Mișcarea ecologistă ia amploare pretutindeni, iar eforturile savanților din domeniu sunt orientate atât spre cercetarea științifică și identificarea unor soluții efective, cât și spre alfabetizarea populației în vederea conștientizării pericolelor ce ne pasc. Prin urmare, „Dicționarul poliglot de chimie ecologică” este o carte extrem de necesară și una care credem că își va avea rolul ei în promovarea strategiilor de supraviețuire.

Dr. Alexe RĂU

ENCICLOPEDICA.

Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice

INSTRUCȚIUNI PENTRU AUTORI

Ediția tipărită: ISSN – ISSN 9-771857-365703

„Enciclopedia. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice” reprezintă o ediție științifică periodică (două numere pe an) de profil larg, care își propune să publice studii și materiale cu referire la următoarele domenii: (1) istorie a științei și scientometrie; (2) cercetări enciclopedice; (3) cercetări biografice; (4) cercetări terminologice.

„Enciclopedia” se vrea un forum de analiză și dezbateri privind istoria științei și domeniile ei, precum și instituțiile de cercetare și educație din Republica Moldova, politicile cercetării științifice și inovării, problemele de scientometrie, problemele teoretico-metodologice referitoare la cercetările în domeniul enciclopediei și la elaborarea volumelor enciclopedice. În revistă vor fi publicate studii originale, comunicări, rapoarte, recenzii, informații, prezentări, documente și materiale referitoare la istoria științei și tendințele de dezvoltare a diferitor domenii ale științei contemporane, portrete biografice ale oamenilor de știință și cultură; prezentări și studii scientometrice privind aspectele cantitative ale „Științei Științelor”, politica managementului științific, modul de aplicare a studiilor scientometrice în evaluarea rezultatelor cercetării științifice. Atenție sporită se va acorda publicării studiilor originale interdisciplinare pe tematică enciclopedică național-universală și de ramură, în domeniul terminologiei.

Lucrările propuse spre publicare vor fi transmise la adresa enciclopedia@gmail.com. Colegiul de redacție va evalua manuscrisele, rezervându-și dreptul de a accepta lucrarea trimisă spre publicare în conformitate cu politica revistei.

Manuscrisul, cu un număr de maximum 30 de pagini, inclusiv tabelele și referințele bibliografice, va conține titlul lucrării, numele autorului (autorilor), instituția la care sunt afiliați și adresa de e-mail. Fiecare lucrare va avea sub titlul românesc și titlul tradus în limba engleză. Textul lucrării va fi precedat de un rezumat/abstract de maximum 100-150 de cuvinte și cuvinte-cheie în limbile română și engleză. Textul în limba română trebuie să fie scris cu diacritice. Figurile, imaginile foto trebuie să aibă o rezoluție cât mai bună, pentru a nu influența asupra calității manuscrisului pentru tipărire.

Cerințele tehnice ale textului

Pagină: A 4, margini: sus 2,5 cm, jos 2,5 cm, stânga 3 cm, dreapta 1,5 cm

Titlu: centrat, majuscule, font TNR, corp 12, Bold, interliniaj 1, urmat de un rând liber

Autori: inițiala prenumelui, numele, majuscule, TNR, corp 11, aliniat dreapta

Grad/titlu științific, instituție: jos, în subsol, se indică imediat după prenumele și numele autorului, corp 10, TNR, aliniat stânga

Text: TNR, corp 12, interliniaj 1,5

Rezumat/Abstract : TNR 11, Italic (text: TNR 11, text identic în limbile română și engleză, maximum 1/4 pagină)

Cuvinte-cheie, în limbile română și engleză, TNR 11, Italic (până la 8-10 termeni specifici lucrării).

Referințele bibliografice, care vor avea și titlul integral, vor fi numerotate consecutiv în text (în paranteze pătrate) și enumerate (de asemenea, în paranteze pătrate) la sfârșitul lucrării cu respectarea structurii referinței bibliografice, în conformitate cu Hotărârea Comisiei de Atestare a CNAA nr. AT03 din 23 aprilie 2009 (datele bibliografice se dau în limba originalului).

Colegiul de redacție va expedia fiecare manuscris la referenții revistei pentru o examinare critică de specialitate. După analiza lucrărilor în Colegiul de redacție și acceptarea lor pentru publicare, redacția își rezervă dreptul de a solicita autorilor unele modificări ale articolelor în scopul rezolvării problemelor legate de tehnoredactare.

Colegiul de redacție